

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΤΜΗΜΑ: ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Ο σύλλογος *Φίλοι των Γραμμάτων* στον Βόλο
την περίοδο του μεσοπολέμου.**

Φοιτήτρια: Γεωργία Ξύδη

Επόπτες: Έφη Γαζή

Γιάννης Παπαθεοδώρου

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.:	4612/1
Ημερ. Εισ.:	29-07-2005
Δωρεά:	Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός:	ΠΤ – ΙΑΚΑ
	2005
	ΞΥΔ

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΤΜΗΜΑ: ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Ο σύλλογος *Φίλοι των Γραμμάτων* στον Βόλο
την περίοδο του μεσοπολέμου.**

Φοιτήτρια: Γεωργία Ξύδη

Α.Φ.Μ. 110051

Επόπτες: Έφη Γαζή

Γιάννης Παπαθεοδώρου

Βόλος 2004-2005

Περιεχόμενα

1. Η συγκρότηση ενός νέου αστικού πυρήνα.....	3
-α. Ανώτατο Δημοτικό Παρθεναγωγείο Βόλου.....	6
-β. Η Εμπορική Σχολή.....	10
-γ. Η θεατρική κίνηση στην πόλη.....	11
-δ. Μουσική και σχολές χορού.....	14
-ε. Ο σύλλογος Τρεις Ιεράρχες.....	15
-στ. Ο Σύλλογος Φιλότεχνων.....	16
-ζ. Σωματεία που συγκροτούνται στην κατοχή.....	18
2. Ο σύλλογος <i>Φίλοι των Γραμμάτων</i>	23
-α. Η πρώτη περίοδος του συλλόγου (1936 – 1940).....	25
-β. Ο σύλλογος κατά την διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας.....	40
3. Η δεύτερη φάση του συλλόγου 1945-1946.....	45
- α. Το περιοδικό «Θεσσαλικά Γράμματα».....	49
i. Η αναζήτηση της ελληνικότητας.....	50
ii. Η γλωσσική διαμάχη.....	53
iii. Ο εαμικός χαρακτήρας του περιοδικού.....	57
iv. Ο ειδησεογραφικός, πολιτιστικός και επιστημονικός χαρακτήρας του περιοδικού.....	64
4. Το κλείσιμο του περιοδικού και το τέλος της λειτουργίας του συλλόγου.....	67
5. Επίλογος.....	71
Βιβλιογραφία.....	76

1. Η συγκρότηση ενός αστικού πυρήνα

Η νεότερη πόλη του Βόλου αποτελεί δημιούργημα της αυξανόμενης εμπορικής κίνησης, η οποία γύρω στα 1840, οδήγησε μια ομάδα εμπόρων, να δημιουργήσει μια νέα συνοικία στην ανατολική ακτή του Παγασητικού κόλπου. Σε λιγότερο από μια εκατονταετία, από το 1840 έως το 1920, η συνοικία αυτή, μέσα από μια σειρά οικονομικών, κοινωνικών, δομικών και άλλων ανακατατάξεων, μετατρέπεται από μια παραδοσιακή οθωμανική πόλη, σε ένα από τα σημαντικότερα αστικοβιομηχανικά κέντρα της νεότερης Ελλάδας. Η γεωγραφική θέση του Βόλου, η δυνατότητα άμεσης πρόσβασης στον θεσσαλικό κάμπο καθώς και το φυσικό λιμάνι αποτέλεσαν καθοριστικό παράγοντα για την εκκίνηση μιας αναπτυξιακής πορείας για την πόλη. Ήδη από το 1884, είχαν κατασκευαστεί σιδηροδρομικά δίκτυα, που ένωναν τις θεσσαλικές πόλεις, προκειμένου να διευκολυνθεί η εμπορική κίνηση ανάμεσά τους. Τα γεωργικά προϊόντα, που παρήγαγε ο θεσσαλικός κάμπος, μεταφέρονταν στο λιμάνι του Βόλου και από εκεί διαμετακομίζονταν προς τον γεωγραφικό κορμό της κεντρικής Ελλάδας. Πριν την ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης, το 1912, το λιμάνι του Βόλου ήταν το δεύτερο σε μέγεθος της ελληνικής επικράτειας και η πόλη ήταν το δεύτερο μεγαλύτερο βιομηχανικό κέντρο μετά τον Πειραιά. Ως εμπορικό και βιομηχανικό κέντρο, ο Βόλος προσέλκυσε τόσο νέες επιχειρήσεις, όσο και μεγάλο όγκο πληθυσμού, που χρησιμοποιήθηκε για να επανδρώσει τις βιοτεχνικές και βιομηχανικές μονάδες της πόλης. Χαρακτηριστική της ευημερίας, που παρουσίασε ο Βόλος στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, είναι η δήλωση του δημοτικού συμβούλου της πόλης Δ. Σταμάτη, ο οποίος, σε μια συνεδρίαση του Δημοτικού Συμβουλίου τον Δεκέμβρη του 1904, διαπίστωνε, πως ο Βόλος είχε περάσει σε μια νέα περίοδο, κατά την οποία «ήρξατο προϊούσα η αυξησίς της πόλεως, το εμπόριον και η βιομηχανία έφθασαν είς ανθηροτάτην κατάστασιν· ευ σχούσης της πόλεως, το εμπόριον των σιτηρών, η βιομηχανία των αλεύρων και καπνών ετελειοποιήθη, ανοικοδόμησις πολλών και μεγάλων οικοδομών εγένετο, ως και πλείστη συρροή του κόσμου...»¹. Ο Βόλος των μεσοπολεμικών χρόνων, είναι η κατάληξη μιας μετασχηματιστικής διαδικασίας, σε όλους τους τομείς της πόλης, που ξεκίνησε από το 1840. Σαράντα χρόνια μετά την απελευθέρωση, πολύ λίγα είναι εκείνα, που θυμίζουν το τουρκικό παρελθόν της πόλης.

¹ Χαράλαμπος Χαρίτος, *Το παρθεναγωγείο του Βόλου*, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1989, σελ.33

Η βιομηχανική ανάπτυξη του Βόλου, ήδη από τα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης του, έδωσε ισχυρή ώθηση στην οικονομική ζωή της κοινωνίας. Η συνεχιζόμενη οικονομική πρόοδος είχε ως αποτέλεσμα την συγκρότηση μιας πρώιμης αστικής τάξης, η πορεία της οποίας καθόρισε την εξέλιξη της πόλης. Η ανερχόμενη αστική τάξη του Βόλου, ιδιαίτερα δραστήρια, υπερκέρασε τις προσπάθειες της δημόσιας πρωτοβουλίας, δίνοντας στη πόλη έντονη αστική φυσιογνωμία. Εμφανίστηκαν νέοι κοινωνικοί φορείς, θεσμοί και ιδρύματα (σύλλογοι, σωματεία επιμελητήρια, τράπεζες κ.τ.λ.), που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες της αστικής κοινωνίας. Παράλληλα, για σημαντικό χρονικό διάστημα, η αστική κοινωνία του Βόλου συμβάλλει στην ανοικοδόμηση της πόλης, βελτιώνοντας την εικόνα της μέσω των ιδιωτικών οικοδομών αλλά και την κατασκευή βασικών έργων υποδομής. Από εισφορές ιδιωτών, κατασκευάζονται μεγάλα δημόσια κτήρια, όπως το δημοτικό νοσοκομείο, το αρχαιολογικό μουσείο, το δημαρχείο, η εμπορική σχολή, το μαιευτήριο, το φθισιατρείο την ίδια στιγμή, που ο δημόσιος φορέας παραμένει οκνηρός. Ο Βόλος αποκτά, μέσα σε μικρό σχετικά χρονικό διάστημα, την φυσιογνωμία μιας σύγχρονης πόλης.

Η ευημερία, που παρουσιάζει η πόλη, καθώς και οι θέσεις εργασίας που προσφέρει, δημιουργούν ένα αρκετά μεγάλο μεγέθους ρεύμα εσωτερικής μετανάστευσης. Ο αγροτικός πληθυσμός των γύρω περιοχών εγκαθίσταται στην πόλη του Βόλου, εγκαταλείποντας την καλλιέργεια της γης και αναζητώντας μια θέση στις βιομηχανικές επιχειρήσεις. Μέσα σε λιγότερο από 40 χρόνια από την ενσωμάτωση του, ο πληθυσμός του Βόλου είχε αυξηθεί κατά 80%. Η απογραφή του πληθυσμού το 1920 μας πληροφορεί, ότι 30.046 άνθρωποι με διαφορετική κοινωνική σύνθεση και ταξική ταυτότητα κατοικούν στον Βόλο, δημιουργώντας διαφορετικές γειτονίες στο οικιστικό πλέγμα.² Οι δυτικές συνοικίες της πόλης φιλοξενούν τον συνεχώς αυξανόμενο εργατικό πληθυσμό, η περιοχή της Μεταμορφώσεως συγκεντρώνει την εμπορική κίνηση, ενώ τον ναό του Αγίου Νικολάου περιστοιχίζουν τα πλούσια σπίτια και τα δημόσια κτήρια.

Την ίδια περίοδο, μια διαφορετική πνοή στην πόλη του Βόλου δίνει η εγκατάσταση Μικρασιατών προσφύγων. Παρατηρείται στην πόλη μια δημογραφική έκρηξη του πληθυσμού, που οφείλεται στην εισροή σημαντικού αριθμού προσφύγων, από την Μικρά Ασία, τον Πόντο και την Καππαδοκία. Οι ανταλλαγές των

² Αίγλη Δημόγλου (επιμ.), Βόλος ένας αιώνας, Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης, Βόλος, 1999

πληθυσμών, με βάση την συμφωνία της Λωζάνης, ιδιαίτερα οδυνηρές για τους ανθρώπους, που τις υπέστησαν, αναδιάρθρωσαν τον εθνολογικό χάρτη της Ελλάδας και πυροδότησαν μια εντυπωσιακή δημογραφική ανάπτυξη κυρίως σε περιοχές, όπως η Μακεδονία, η δυτική Θράκη, η περιφέρεια της Αττικής. Στην Θεσσαλία προσήλθε μικρός αριθμός προσφύγων οι περισσότεροι από τους οποίους εγκαταστάθηκαν στον δήμο Παγασών (Βόλου). Περισσότεροι από 11.000 πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε μια πόλη με συνολικό πληθυσμό σχεδόν 48.000 κατοίκους.³ Η είσοδος τόσο μεγάλου αριθμού ανθρώπων δεν μπορούσε παρά να προκαλέσει αναστάτωση σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής της πόλης. Η οικονομική και κοινωνική ζωή του αστικού κέντρου διαταράχθηκε σε μεγάλο βαθμό.

Οι πρόσφυγες με την είσοδό τους, όπως γενικά στον ελλαδικό χώρο έτσι και στην πόλη του Βόλου, αποτέλεσαν ένα αναγνωρίσιμο κοινωνικό σύνολο. Δεν ήταν μονάχα η περιχαράκωση των προσφυγικών συνοικισμών στις παρυφές της κατοικημένης περιοχής ή σε μικρή απόσταση από το αστικό κέντρο, που έκανε το σύνολο των προσφύγων διακριτή κοινωνική ομάδα. Πολύ περισσότερο, αυτό, που ενίσχυσε την συγκρότηση της διαφορετικής κοινωνικής ταυτότητας των προσφύγων, ήταν στο σύνολό το διαφορετικό πρότυπο ζωής, που εκπροσωπούσαν, οι διαφορετικές διατροφικές συνήθειες, η χρήση της τουρκικής γλώσσας, ο ανατολίτικος τρόπος διασκέδασης.

Οι σχέσεις ανάμεσα στους πρόσφυγες και τους γηγενείς κατοίκους της περιοχής πέρασαν από διαφορετικά στάδια, φτάνοντας ακόμα και στο σημείο της πλήρους διάστασης, που οδήγησε στην σύγκρουση με ακραία αποτελέσματα, όπως ο εμπρησμός το 1936 των προσφυγικών κατοικιών και καταστημάτων στην πλατεία Ρήγα Φεραίου. Όσο και αν οι σχέσεις προσφύγων-γγενών δομήθηκαν πάνω σε ένα αντιθετικό δίπολο, είναι αναμφίβολο το γεγονός, πως οι πρώτοι επηρέασαν με την παρουσία τους σε μεγάλο βαθμό την ζωή της βολιώτικης κοινωνίας. Συμπερασματικά, η επίδραση του προσφυγικού στοιχείου και ο ρόλος, που αυτό έπαιξε στην πορεία της πόλης, έδωσαν μια διαφορετική διάσταση σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Η συμβολή του στην οικονομική ανάπτυξη και η επιρροή του στην πολιτιστική και μορφωτική εξέλιξη του Βόλου υπήρξε γεγονός αδιαμφισβήτητο.

³ Χρ. Χατζιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, συλλογικός τόμος Α1, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2001, σελ.177

Η βολιώτικη κοινωνία, λοιπόν, υπήρξε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα πρωτοπόρα της ελληνικής πορείας προς την εξαστικοποίηση. Η αστική συνείδηση των βολιωτών διαμορφώθηκε πέρα από άλλες ενέργειες και μέσα από τις σωματειακές οργανώσεις, όπου διαπλάθονταν νέες μορφές κοινωνικότητας. Τα ανερχόμενα μεσαία στρώματα μέσα από την ανάπτυξη διαφόρων εθελοντικών συσσωματώσεων αναπαρήγαγαν τις κοινωνικές τους σχέσεις, δημιουργούσαν την αίσθηση της αλληλεγγύης και του συνανοίκειν συγκροτώντας έτσι την ταξική τους συνείδηση. Τα κοινωνικά αυτά δίκτυα, άσχετα με τον σκοπό της λειτουργίας τους, εξέφραζαν στην ουσία την αστική κοινωνικότητα. Τα σωματεία γίνονταν κοινός τόπος για την ταξική ελίτ της πόλης, η οποία μέσα από αυτά εξέφραζε τις ταξικές αξίες και συμπεριφορές της. Αυτού του είδους οι κοινωνικές συσσωματώσεις αποτέλεσαν μια έκφανση του αστικού φαινομένου ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

Οι σωματειακές οργανώσεις διαφέρουν ανάλογα με την λειτουργική τους αξία. Στον Βόλο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα είχαν αναπτυχθεί, ιδιαίτερα, σωματεία, που είχαν κύρια λειτουργία τους την πνευματική και πολιτιστική διαδικασία. Η οικονομική ακμή καθώς και η κοσμοπολίτικη φυσιογνωμία του Βόλου συντέλεσαν, από πολύ νωρίς, στην ανάπτυξη αξιολόγησης πνευματικής και πολιτιστικής κίνησης. Ήδη από το 1890 και μετά, άρχισαν να ιδρύονται διάφοροι πνευματικοί σύλλογοι και φορείς που χωρίς, οι περισσότεροι από αυτούς, να έχουν ιδιαίτερη παρουσία και δυναμική και παρόλη την βραχύβια χρονική τους πορεία, κατάφεραν να καλλιεργήσουν το έδαφος, προκειμένου οι επόμενες πνευματικές και πολιτιστικές προσπάθειες να αποφέρουν δημιουργικότερα αποτελέσματα. Οι πολιτιστικές κινήσεις στην πόλη του Βόλου εμφανίστηκαν, κυρίως, ως απόρροια της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Υπήρξαν, ωστόσο, και προσπάθειες, που ξεκίνησαν εκφράζοντας τις ανάγκες ιδιωτών, αλλά οι λειτουργία τους κατέστη δυνατή χάρη στην οργανωμένη δράση και την ηθική και υλική υποστήριξη των δημοτικών αρχών. Τέτοιες ήταν η ίδρυση του Ανώτατου Δημοτικού Παρθεναγωγείου και της Εμπορικής σχολής της πόλης.

1.α. Ανώτατο Δημοτικό Παρθεναγωγείο Βόλου

Ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα, που σηματοδότησαν την πορεία της δημόσιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα, ήταν η ίδρυση του Ανώτατου Δημοτικού

Παρθεναγωγείου (Α.Δ.Π.) στον Βόλο. Ταυτόχρονα με την ίδρυση του Εργατικού Κέντρου, συστήθηκε στην πόλη και το Α.Δ.Π., με εισήγηση του γιατρού, Δημήτρη Σαράτση, δημοτικού συμβούλου της πόλης και διευθυντή τον παιδαγωγό, Αλέξανδρο Δελμούζο. Το Α.Δ.Π. δημιουργήθηκε προκειμένου να ικανοποιήσει τις εκπαιδευτικές ανάγκες της αστικής τάξης, της τοπικής κοινωνίας και απηχούσε το πάγιο αίτημα της προοδευτικής μερίδας των βολιωτών για αλλαγή, αναφορικά με την γυναικεία εκπαίδευση.

Αποκλειστικός εμπνευστής και δημιουργός του Παρθεναγωγείου υπήρξε ο Δ. Σαράτσης. Στις 8 Σεπτεμβρίου του 1908 σε μια συνεδρίαση του δημοτικού συμβουλίου του Βόλου, ο Σαράτσης πρότεινε την ίδρυση μιας ανώτερης σχολής κατάλληλη να μορφώσει τον γυναικείο, αστικό πληθυσμό της πόλης. Στην εισηγητική έκθεση του Σαράτση αναφέρεται ο σκοπός της σχολής, ο οποίος είναι «η ευρύτερα μόρφωσις των νεανίδων και η πρακτική αυτών κατάρτισις»⁴. Επίσης, στην έκθεση του Σαράτση, διαμορφώνεται το πρόγραμμα των μαθημάτων, το οποίο είναι επηρεασμένο από τα αντίστοιχα προγράμματα των ξένων σχολείων, ορίζονται οι ανάγκες για διδακτικό προσωπικό, κατανέμονται τα έξοδα λειτουργίας της σχολής, τα περισσότερα των οποίων βαραίνουν τους γονείς των μαθητριών, ενώ ο δήμος θα αναλάμβανε μερικά ανάλογα με τις δυνατότητες του και τέλος, ορίζεται πενταμελής επιτροπή για την διοίκηση της σχολής. Οι προτάσεις αυτές του Σαράτση δημιουργούσαν το θεωρητικό αλλά και το πρακτικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο θα ήταν δυνατό να λειτουργήσει η σχολή. Η εισηγητική έκθεση του Σαράτση έγινε δεκτή από την πλειοψηφία των μελών του δημοτικού συμβουλίου Παγασών, το οποίο εξέδωσε την ίδια κιόλας μέρα την ιδρυτική απόφαση δημιουργίας του Α.Δ.Π. του Βόλου.

Το περιεχόμενο του κειμένου του Σαράτση φαίνεται να είναι επηρεασμένο από τις συζητήσεις, που είχαν γίνει τέσσερα μόλις χρόνια νωρίτερα σε ένα εκπαιδευτικό συνέδριο. Το «Πρώτο Ελληνικό Εκπαιδευτικό συνέδριο», που έγινε στην Αθήνα το 1904, αντικατόπτριζε την σωρεία προβλημάτων, που αντιμετώπιζαν τα ελληνικά σχολεία. Ιδιαίτερα σοβαρό πρόβλημα, την εποχή αυτή, αποτελούσε η γυναικεία εκπαίδευση. Η ίδρυση του Α.Δ.Π. στον Βόλο αποτέλεσε μια πειραματική προσπάθεια αντιμετώπισης των προβλημάτων της γυναικείας εκπαίδευσης. Λειτουργήσε, δηλαδή, ως ένα σχολείο πρότυπο, όπου δοκιμάστηκαν αρκετές καινοτομίες σχετικά με την μεθοδολογία της διδασκαλίας, την διαφοροποίηση της

⁴ Χαράλαμπος Χαρίτος, *Το Παρθεναγωγείο του Βόλου*, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1989, σελ. 104

σχολικής εργασίας, τα προβλήματα διδασκαλίας και μάθησης, την νέα αντίληψη για τους κανόνες αγωγής. Συγκεκριμένα, ο μεταρρυθμιστικός χαρακτήρας του βολιώτικου Παρθεναγωγείου φάνηκε μέσα από τα μέτρα, που δοκιμάστηκαν και αφορούσαν τον αναπροσανατολισμό του προγράμματος, την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας ως γλώσσα διδασκαλίας, την νέα αντίληψη για τις σχέσεις δασκάλου και μαθητή, την έμφαση στον τρόπο έκφρασης των μαθητριών, ιδιαίτερα στον γραπτό λόγο, τον εκσυγχρονισμό των μεθόδων, το εξατομικευμένο ενδιαφέρον προς κάθε μαθήτρια. Ο πειραματικός χαρακτήρας του σχολείου απέβλεπε στην βελτίωση του σχολικού συστήματος, μέσα από την εφαρμογή καινοτομικών μεθόδων αγωγής και αποτέλεσε σημείο αναφοράς για τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες των σχολικών πραγμάτων στην Ελλάδα.

Όπως, ήδη, αναφέρθηκε τις δαπάνες για την λειτουργία του Α.Δ.Π. είχαν αναλάβει οι ίδιοι οι γονείς των μαθητριών, με την συμπαράσταση του δημοτικού συμβουλίου. Το Α.Δ.Π., λοιπόν, συγκροτήθηκε από την ιδιωτική πρωτοβουλία, που επιζητούσε αλλαγή στα εκπαιδευτικά πράγματα. Υπήρξε δημιούργημα που οφείλεται όχι μόνο στην προσωπική δραστηριότητα των πρωταγωνιστών του αλλά κυρίως στην ανερχόμενη αστική τάξη και στις κοινωνικές ιδιαιτερότητες των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

Στις αρχές του προηγούμενου αιώνα επικρατούσε σύγχυση στα πολιτισμικά πράγματα, που είχε δημιουργηθεί από την διάσταση μεταξύ παραδοσιακών και νεωτεριστών. Επίκεντρο αυτής της αντιδικίας έγινε το γλωσσικό ζήτημα, το οποίο αν και είχε ξεκινήσει ως φιλολογικό πρόβλημα κατέληξε να αποκτήσει κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις και να διχάσει την ελληνική κοινωνία. Οι πολλαπλές αντιθέσεις, μεταξύ όσων εξέφραζαν τις παλαιές αξίες και τους φορείς του νέου πνεύματος, συμβόλιζαν τις ανακατατάξεις που έτειναν να επικρατήσουν στην ελληνική κοινωνία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Αυτό συνέβη για το λόγο, ότι οι επιδιώξεις των δημοτικιστών στο σύνολο τους συμπορεύονταν με τις αστικές διεκδικήσεις. Έτσι το αίτημα του κινήματος του 'Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού' να αλλάξει η γλώσσα στα σχολεία αποτελούσε το πρώτο μόνο βήμα της πορείας προς την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και τον εκσυγχρονισμό της παιδείας. Οι φιλελεύθεροι διανοούμενοι της εποχής έβλεπαν την γλωσσική μεταρρύθμιση ως απαραίτητη προϋπόθεση για την κοινωνική και πολιτική ανέλιξη του κράτους. Έτσι, βρέθηκε στο επίκεντρο των αντιθέσεων το Α.Δ.Π. του Βόλου καθώς αποτελούσε τον τομέα δραστηριότητας των εκπροσώπων του εκσυγχρονιστικού προγράμματος και

ταυτόχρονα της πιο δραστήριας μερίδας των διανοούμενων αστών του Βόλου. Αυτό συνέβη γιατί η ιδέα της λειτουργίας του Α.Δ.Π. αντικατόπτριζε την τάση μεγάλης μερίδας του πληθυσμού να αμφισβητεί τις παραδοσιακές αξίες αναζητώντας ένα νέο ιδεολογικό περιεχόμενο. Στο Α.Δ.Π. εφαρμόστηκαν οι νέες ιδέες του κινήματος του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού, που συνυφαίνονταν όχι μόνο με τον εκσυγχρονισμό του ελληνικού σχολείου αλλά και με την ανάγκη οικονομικής προόδου και πολιτικής καταξίωσης της ανερχόμενης αστικής τάξης.

Από την στιγμή της ίδρυσης του και για τα τρία χρόνια της λειτουργίας του το Α.Δ.Π. και οι ιδρυτές του δέχτηκαν οξεία κριτική. Το Α.Δ.Π. δέχτηκε τις επιθέσεις όλων εκείνων των παραγόντων, τα συμφέροντα των οποίων έθιγε η προώθηση των νέων πολιτικών και ιδεολογικών δυνάμεων. Την ισχυρότερη κριτική δέχτηκε το Α.Δ.Π. καθ' όλη την διάρκεια της λειτουργίας του από την εφημερίδα *Κήρυξ* και τον δημοσιογράφο της Δημοσθένη Κούρτοβικ. Η επιθετική τακτική του Κούρτοβικ μέσα από την εφημερίδα εναντίον του Α.Δ.Π. κινήθηκε σε πολλαπλά επίπεδα. Η πρώτη επίθεση βασίστηκε στο σίγουρο επιχείρημα της κοινωνικής διαφοροποίησης. Μέσα από τα άρθρα του Κούρτοβικ το Α.Δ.Π. παρουσιαζόταν ως αίτημα των εύπορων οικογενειών της μεγαλοαστικής τάξης. Συγκεκριμένα σε ένα από αυτά γράφει «Τριάκοντα πλούσιοι ήθελαν να σπουδάσουν τα κορίτσια των... και αυτοί οι τριάκοντα έξυπνοι αριστοκράται ευρήκαν εικοσιπέντε χιλιάδες φτωχούς κουτοκράτες δια να πληρώνουν τα δίδακτρα των δεσποινίδων των»⁵ αυτή η λαϊκίστικη κριτική συνεχίστηκε και στρεφόταν τότε εναντίον του δήμου, του οποίου η δυναμική θεωρούνταν πως υποδαυλιζόταν από την ιδιωτική παρουσία και τότε προσωπικά εναντίον των ιδρυτών του Α.Δ.Π.

Συμπερασματικά, η κριτική του Κούρτοβικ μέσα από τον *Κήρυξ* συνοψίζει τις απόψεις των εκπροσώπων μιας παραδοσιακής και ιδεολογικά 'σκεβρωμένης' μερίδας της βολιώτικης κοινωνίας που στεκόταν εμπόδιο στις προοδευτικές προσπάθειες της νέας αστικής τάξης. Αυτή η κατ' εξακολούθηση δημοσιογραφική επίθεση του Κούρτοβικ είχε, όπως ήταν φυσικό αντίκτυπο στην κοινωνία. Οι φημολογίες γύρω από το Α.Δ.Π. δημιούργησαν αντιδράσεις από ορισμένους γονείς, οι οποίοι έσπευσαν να αποσύρουν τις κόρες τους από το σχολείο από τις πρώτες κιόλας μέρες.

Κορύφωση τις πολεμικής εναντίον του Α.Δ.Π. και αφορμή για την διακοπή της λειτουργίας του, αποτέλεσε η επίσκεψη του επίσκοπου Δημητριάδος Γερμανού

⁵ ό.π. σελ.119

Μαυρομάτη, στις 10 Φεβρουαρίου του 1911. Ο επίσκοπος, ο οποίος ήταν, ήδη, αρνητικά διακείμενος απέναντι στην λειτουργία του Α.Δ.Π. μετά το τέλος της επίσκεψης του και αφού είχαν προηγηθεί κάποιες μικρές παρεξηγήσεις με μία από τις καθηγήτριες, την Πηνελόπη Χριστάκου, κατηγορεί πλέον ανοιχτά το Α.Δ.Π. ότι δεν τηρεί την θρησκευτικότητα που αρμόζει, επιτείνοντας με αυτόν τον τρόπο τις υπόνοιες που ακούγονταν για αθεϊσμό. Στην πραγματικότητα η αιφνίδια επίσκεψη του επίσκοπου έγινε σε μια περίοδο, όπου στη ελληνική βουλή συζητιόταν έντονα το γλωσσικό ζήτημα και αποφασιζόταν η συνταγματική κατοχύρωση της καθαρεύουσας. Θεωρήθηκε, λοιπόν, επιτακτική η ανάγκη να σπλωθεί το Α.Δ.Π., το οποίο αποτελούσε ‘προπύργιο’ των δημοτικιστών. Ένα μήνα μετά την επίσκεψη του επισκόπου, τον Μάρτιο του 1911, ο *Κήρυξ* αρχίζει μια αποκάλυπτη, κατά μέτωπο επίθεση εναντίον του Α.Δ.Π. και των ιδρυτών του για αντιθρησκευτική, αντεθνική και ανήθικη συμπεριφορά.

Η σφοδρή κριτική εναντίον του Α.Δ.Π. κατέληξε σε μια θρησκευτική διαμάχη γνωστή ως η Δίκη των Αθεϊκών, στην οποία εκτός των εμπλεκομένων στην υπόθεση του Α.Δ.Π., βρέθηκαν να κατηγορούνται και στελέχη του Εργατικού Κέντρου αλλά και απλά μέλη της βολιώτικης κοινωνίας. Η δικαστική περιπέτεια των κατηγορουμένων έληξε, τελικά, στις αίθουσες του εφετείου του Ναυπλίου, από το οποίο και αθωώθηκαν. Η δίκη του Ναυπλίου ήταν, στην ουσία, η κατάληξη των έντονων διαμαχών μεταξύ των συντηρητικών και των προοδευτικών στοιχείων του Βόλου.

1.β. Η Εμπορική Σχολή

Λίγο πριν ιδρυθεί το Ανώτατο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου, ο Εμπορικός Σύλλογος της πόλης είχε δημιουργήσει στα 1900 την Εμπορική Σχολή. Ο εκπαιδευτικός θεσμός των επαγγελματικών σχολών άρχισε να εμφανίζεται σιγά σιγά στην χώρα μας στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, με κρατική φροντίδα. Ήδη από το 1835 στο Γυμνάσιο της Σύρου διδάσκονται εμπορικά μαθήματα, το ίδιο γίνεται λίγα χρόνια αργότερα, το 1843, στο Γυμνάσιο του Ναυπλίου, επίσης προαιρετικά, εμπορικά μαθήματα διδάσκονται στο Γυμνάσιο της Κέρκυρας το 1865. Η κρατική, ωστόσο, μέριμνα για την επαγγελματική εκπαίδευση εκείνα τα χρόνια εξαντλείται στα τρία παραπάνω παραδείγματα. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα όταν πια οι ανακατατάξεις που

συμβαίνουν στην ελληνική κοινωνία επιβάλλουν νέες αλλαγές, ο κρατικός φορέας εξαγγέλλει νόμο για την σύσταση των εμπορικών σχολών. Με βάση αυτόν το νόμο αρχίζουν να ιδρύονται στις αρχές του προηγούμενου αιώνα δημόσιες και ιδιωτικές σχολές σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας. Μια από αυτές ιδρύθηκε στα 1900 στον Βόλο με πρωτοβουλία του εμπορικού συλλόγου της πόλης. Ο Εμπορικός Σύλλογος του Βόλου, ο Ερμής, ιδρύθηκε το 1897 και υπήρξε από τα πρώτα εργατικά σωματεία της πόλης. Στις 4/11/1900 ο Εμπορικός Σύλλογος με καταστατικό του ιδρύει την Εμπορική Σχολή. Σύμφωνα με το καταστατικό του συλλόγου η ίδρυση της Εμπορικής Σχολής είχε ως στόχο «...την τελείαν και σύμφωνον προς τας σημερινάς απαιτήσεις του εμπορίου μόρφωσιν υπαλλήλων εμπορικών, τραπεζικών και οικονομικών. Λογιστών δυναμένων άμα τη αποπεράτωσει των σπουδών αυτών, να υπηρετήσωσιν εις γραφεία εμπορικά, τραπεζικά, βιομηχανικά. Εμπόρων και διαχειριστών ικανών εν προσεχεί μέλλοντι, όχι μόνον το εσωτερ(ικ)όν Ελληνικόν εμπόριον να διευθύνωσιν, αλλά και τας μέτα του εξωτερικού εμπορικάς σχέσεις της Ελλάδος να αναπτύξωσι»⁶

Η ανάγκη δημιουργίας εμπορικών σχολών προερχόταν από τις απαιτήσεις της αστικής τάξης. Ο Βόλος, όντας στις αρχές του αιώνα ένα από τα ισχυρότερα βιομηχανικά κέντρα της νεότερης Ελλάδας, είχε αναπτύξει ένα εξίσου δυναμικό αστικό πλέγμα το οποίο θα έπρεπε να επανδρωθεί με το κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό. Έτσι, λοιπόν, στο Βόλο, όπως και στις υπόλοιπες πόλεις της Ελλάδας οι Εμπορικές Σχολές δημιουργήθηκαν προκειμένου να εκπαιδεύσουν ανθρώπους ικανούς να στελεχώσουν τις θέσεις εργασίας, που δημιούργησαν οι νέες συνθήκες των αστικοβιομηχανικών κοινωνιών.

1.γ. Η θεατρική κίνηση στην πόλη

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα αλλά και στις αρχές του 20^{ου} οι θεατρικές παραστάσεις στον ελλαδικό χώρο διεξάγονταν μόνο κατά τους θερινούς μήνες, και αυτό γιατί δεν υπήρχε κατάλληλη τεχνική υποδομή, κλειστές θεατρικές αίθουσες, δηλαδή, που θα φιλοξενούσαν τους θιάσους κατά την χειμερινή περίοδο. Η ελληνική ύπαιθρος φιλοξενούσε εκατοντάδες παραστάσεις τους καλοκαιρινούς μήνες, η

⁶ Χαράλαμπος Χαρίτος, *Η Εμπορική Σχολή του Βόλου (1900-1977), συμβολή στην ιστορία της*, Βόλος, Ωρες, 1992, σελ.15

δημιουργία όμως κλειστών αιθουσών σηματοδότησε την έναρξη σοβαρότερων και πληρέστερων θεατρικών προσπαθειών. Έξω από τα όρια της αθηναϊκής πρωτεύουσας, χειμερινά θέατρα είχαν δημιουργηθεί στην Ερμούπολη ('Απόλλων' 1864), στην Κεφαλονιά ('Κέφαλος' 1858), στην Λευκάδα (1870), στη Πάτρα (1896), στην Κέρκυρα ('Δημοτικόν' 1903). Η οικοδόμηση κλειστών θεατρικών χώρων προϋπέθετε τεράστια έξοδα γι' αυτό και η δημιουργία τους οφειλόταν περισσότερο σε ιδιωτικές πρωτοβουλίες και χορηγίες ευεργετών παρά σε δημόσιες κινήσεις.

Ο Βόλος απέκτησε χειμερινό θέατρο αρκετά νωρίς. Μόλις το 1897 εγκαινιάζεται το κτήριο του Δημοτικού Θεάτρου Βόλου, προσφέροντας την υλική υποδομή για την ανάπτυξη θεατρικής κίνησης στην πόλη. Θεατρικές παραστάσεις σε κλειστούς χώρους πραγματοποιούνταν, επίσης, στο Μέγαρο της Εξωραϊστικής, στην αίθουσα του Ωδείου Βόλου της Τσολάκη, στην αίθουσα Ελληνικού Ωδείου Βόλου του Κόντη και στο κινηματοθέατρο Αχίλλειο. Αναφορικά με τις υπόλοιπες επαρχιακές πόλεις, ο Βόλος είχε αναπτύξει τέτοια καλλιτεχνική δραστηριότητα, που θα μπορούσε να συγκριθεί με εκείνη των δύο μεγάλων αστικών κέντρων, της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης.

Συγκεκριμένα, στην πόλη, ήδη από την δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα διοργάνωναν θεατρικές παραστάσεις το θέατρο του συλλόγου Φιλότεχνων Βόλου (1915/16-27), το θέατρο της δραματικής σχολής του Βόλου (1928-31), το παιδικό θέατρο της Αννέτας Τσολάκη (1920-40), το σχολικό θέατρο του Βόλου και διάφορα άλλα μικρά σωματεία. Παρόλο, ωστόσο, το γεγονός ότι αναφερόμαστε σε σωματεία, οι περισσότερες καλλιτεχνικές δραστηριότητες οφείλονταν στην προσωπική προσπάθεια μεμονωμένων ατόμων, τα οποία αναλάμβαναν πολλαπλούς ρόλους, προκειμένου να στήσουν μια θεατρική παράσταση. Τα σημαντικότερα πρόσωπα που είχαν αναλάβει την συνολική ευθύνη των θεατρικών παραστάσεων ήταν ο Κώστας Αθανασάκης, ο Αριστ. Βεκιαρέλης, η Αννέτα Τσολάκη, ο Βασίλης Κόντης και ο Κώστας Κροντηράς. Η φυσική απουσία αυτών των προσώπων, συνεπαγόταν συνήθως την διάλυση των σωματείων τα οποία στήριζαν με την παρουσία τους.

Μια από τις πρώτες ενέργειες των Φιλότεχνων ήταν να ιδρύσουν μέσα στα πλαίσια του συλλόγου και μια θεατρική ομάδα. Αυτοί που συνέλαβαν την ιδέα, αλλά και εργάστηκαν για να την πραγματοποιήσουν ήταν οι Αριστ. Βεκιαρέλης και Κώστας Αθανασάκης, οι οποίοι και αναλάμβαναν διάφορους ρόλους για το στήσιμο μιας θεατρικής παράστασης. Οι πρώτες παραστάσεις του συλλόγου χρονολογούνται από το 1915 και συνεχίστηκαν ως και το 1927. Στο δραματολόγιο περιλαμβάνονταν

συνήθως κοινωνικά δράματα και κωμωδίες ελλήνων συγγραφέων αλλά και λιγοστά έργα από το διεθνές ρεπερτόριο. Επιτυχία του συλλόγου θεωρήθηκε η σύμπραξη δύο σημαντικών ονομάτων του ελληνικού θεάτρου, του Χριστόφορου Νέξερ και του Αιμίλιου Βεάκη, οι οποίοι συμπρωταγωνίστησαν με τα μέλη του συλλόγου στον 'Μακαρίτη', μονόπρακτη κωμωδία του Β. Κολοκοτρώνη και στην 'Φλωρεντινή Τραγωδία', μονόπρακτο του Όσκαρ Ουάιλντ αντίστοιχα. Το 1926 όμως πεθαίνει ο Κώστας Αθανασάκης και ένα χρόνο αργότερα ο Αρ. Βεκιαρέλης μετατίθεται εκτός Βόλου, η απουσία των δύο πρωταγωνιστών της θεατρικής σκηνής ατόνησε τα θεατρικά πράγματα της πόλης.

Την σκυτάλη των θεατρικών προσπαθειών πήρε ένα χρόνο αργότερα ο Βασίλης Κόντης, ο οποίος προσκάλεσε στον Βόλο τον καλλιτέχνη Κώστα Κροντηρά με την βοήθεια του οποίου αλλά και των μελών του παρηκμασμένου, πια, συλλόγου των Φιλότεχνων εγκαινιάζει στις 25 Νοεμβρίου του 1928 το θέατρο της Δραματικής σχολής του Βόλου. Η υποδοχή του βολιώτικου κοινού για την νέα και πιο οργανωμένη αυτή θεατρική προσπάθεια, ωστόσο, υπήρξε υποτονική. Η αποχώρηση του Κροντηρά το 1930 από τον Βόλο είχε ως αποτέλεσμα το κλείσιμο της σχολής λίγους μήνες μετά, το 1931. Στα τρία χρόνια της λειτουργίας της, η δραματική σχολή του Βόλου παρουσίασε αξιόλογες προσπάθειες. Το δραματολόγιο της έδειχνε σαφή προτίμηση στους ξένους συγγραφείς, όπως οι Στρίντμπεργκ, Ίψεν, Πιερό, Τσέχωφ και σε αντίθεση με τους Φιλότεχνους τα μέλη της δραματικής σχολής προτιμούσαν το ανέβασμα ολόκληρων έργων με κανονική διάρκεια και όχι μονόπρακτων.

Η Δραματική Σχολή και η ομάδα θεάτρου του συλλόγου Φιλότεχνων αποτελούσαν τους σοβαρότερους θεατρικούς φορείς του θεσσαλικού χώρου, ωστόσο, το πιο μακρόχρονο αλλά και επιτυχημένο, μέσα στα πλαίσια της κοινωνίας του Βόλου υπήρξε το θέατρο της Αννέτας Τσολάκη. Ο τίτλος του παιδικού θεάτρου δεν είχε δοθεί από την ίδια την Τσολάκη, αντίθετα η σχολή ήταν επίσημα κατοχυρωμένη ως ωδείο. Με το πέρασμα, όμως του χρόνου και χάρη στην πολύπλευρη δραστηριότητα της Τσολάκη το ωδείο μετεξελίχθηκε σε ένα ιδιότυπο μουσικοχορευτικό παιδικό θέατρο. Το πρόγραμμα του Ωδείου Βόλου, όπως ήταν γνωστό περιελάμβανε χορευτικές επιδείξεις, αποκριάτικες παρελάσεις, απαγγελίες, μονολόγους, μικρές κωμωδίες, οπερέτες, παραμύθια, σκετς και διάφορα άλλα νούμερα. Το ωδείο της Τσολάκη με την μακρόχρονη παρουσία του από το 1920 ως το 1940 κυριάρχησε στα καλλιτεχνικά πράγματα της πόλης έχοντας καθ' όλη την

διάρκεια της πορείας του την αμέριστη συμπαράσταση του τύπου και της βολιώτικης κοινωνίας.

Ερασιτεχνικές θεατρικές παραστάσεις παρουσίασαν κατά την διάρκεια του μεσοπολέμου και διάφορα άλλα μικρά σωματεία, όπως το θέατρο του Συλλόγου Ισραηλιτών και το Θέατρο του Ασύλου Βόλου. Επίσης σχολικές παραστάσεις διοργανώνονταν από την ιδιωτική σχολή Κοντογεωργίου και το θέατρο του Γυμνασίου Αρρένων Βόλου. Οι παραστάσεις αυτές δεν είχαν κανένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον, δήλωναν, όμως την έντονη καλλιτεχνική κίνηση εκείνη την εποχή στη πόλη του Βόλου.

1.δ. Μουσική και σχολές χορού

Σε ένα αστικό περιβάλλον, όπως αυτό του Βόλου, η ανάγκη για καλλιέργεια της μουσικής αντικατόπτριζε την επιθυμία της αστικής τάξης για κοινωνική καταξίωση. Ήδη από το 1901 λειτουργεί στην πόλη η "Μουσική Εταιρεία Βόλου", μεταξύ των ιδρυτών της ήταν και ο γιατρός Δ. Σαράτσης. Διευθυντής ως το 1904 ήταν ο Διονύσης Λαυράγκας ενώ έπειτα η Αννέτα Τσολάκη, η οποία συνεργάστηκε με τον Βασίλη Κόντη. Η σχολή σταμάτησε την λειτουργία της το 1906 λόγω της διάστασης των προσωπικών φιλοδοξιών των διδασκόντων. Μετά την διάλυση της "Μουσικής Εταιρείας Βόλου" η Αννέτα Τσολάκη ίδρυσε το Ωδείο Βόλου το οποίο λειτούργησε ως το 1940 και επηρέασε τα μουσικοκαλλιτεχνικά πράγματα της πόλης.

Ο Βασίλης Κόντης που Αρχικά συνεργάστηκε με τη Τσολάκη στο Ωδείο Βόλου, το 1926 αποφασίζει να διαχωρίσει την θέση του και να ιδρύσει το Ελληνικό Ωδείο, με μοναδικό σκοπό πια την καλλιέργεια των μουσικών σπουδών σε αντίθεση με την Τσολάκη που επικέντρωνε το ενδιαφέρον της στην οργάνωση εορτών, εκδηλώσεων και παραστάσεων για την πόλη. Εκτός από τα ωδεία της Τσολάκη και του Κόντη υπήρχαν στην περίοδο του μεσοπολέμου και άλλες σχολές. Δύο από αυτές που έπαιζαν εξίσου σημαντικό ρόλο στα μουσικά πράγματα ήταν η Μουσική σχολή του Νίκου Καραγιαννόπουλου που ιδρύθηκε το 1922 και η Σχολή της Φωνητικής Μουσικής της Ελβετίδας Ίρμα Τρίνιγγερ-Ηλιάδου που ξεκίνησε την λειτουργία της το 1934. Παράλληλα με τις σχολές λειτουργούσαν πολλά χορωδιακά σχήματα ενισχύοντας με τον δικό τους τρόπο την μουσική παιδεία της πόλης.

Ένα άλλο στοιχείο που διαχώριζε την αστική τάξη, ήταν ο τρόπος διασκέδασής της. Προσανατολισμένοι προς τα δυτικά πρότυπα οι αστοί του Βόλου χόρευαν βαλς, ταγκό, μπλουζ. Οι σχολές χορού ή Ακαδημίες, όπως ονομάζονταν, ιδρύθηκαν για να καλύψουν την ανάγκη των αστών να πλησιάσουν όσο το δυνατό περισσότερο τον δυτικό τρόπο ζωής, υιοθετώντας τα πρότυπα διασκέδασης που αυτός προσέφερε. Έτσι, κατά την διάρκεια της τρίτης δεκαετίας του προηγούμενου αιώνα δημιουργήθηκαν στον Βόλο δύο Ακαδημίες Χορού, αυτή του Ν. Βακάτου και αυτή του Γ. Τσουκάτου. Η πρώτη λειτούργησε ως το 1939, ενώ η δεύτερη ως το 1960. Στις σχολές αυτές πραγματοποιούνταν χορευτικές συγκεντρώσεις με μεγάλη συμμετοχή των Βολιωτών, που δοκίμαζαν τις ικανότητες τους στα φοξ τροτ, ταγκό, βαλς, μπόστον, τσάρλεστον, ζάκι φοξ, πασάκα.

1.ε. Ο σύλλογος Τρεις Ιεράρχες

Στα 1907 ιδρύεται στον Βόλο ένας συλλογικός φορέας πνευματικής και κυρίως θρησκευτικής καλλιέργειας, ο σύλλογος Τρεις Ιεράρχες, με πρωτοβουλία του τότε ιεροδιάκονου και μετέπειτα Μητροπολίτη Δημητριάδος Πολύκαρπου Ζάχου. Οι Τρεις Ιεράρχες το πρώτο αναγνωρισμένο σωματείο της πόλης δημιουργήθηκαν ως ένας θρησκευτικοφιλογολογικός σύλλογος που αποσκοπούσε στην ίδρυση «... Αναγνωστηρίου, Βιβλιοθήκης και Λαϊκής σχολής, προς πνευματική μόρφωσιν του λαού και εν ώρα αργίας καισχόλης ψυχωφελή ενασχόλησιν αυτού.»⁷. Το νεοσύστατο σωματείο με τις διαλέξεις και τις ομιλίες που διοργάνωνε αλλά και με την βραχύβια λειτουργία του ως νυχτερινό σχολείο βοήθησε σημαντικά στην πολιτιστική ανάπτυξη του Βόλου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Στα πρώτα χρόνια ο σύλλογος δεν είχε μόνιμη εγκατάσταση, το 1911, όμως, ένας πολιτικός παράγοντας της βολιώτικης κοινωνίας, ο Νικόλαος Χαρισιάδης, δώρισε ένα διώροφο νεοκλασικό στην διασταύρωση των οδών Όγλ και Δημητριάδος, όπου στεγάζεται μέχρι και σήμερα ο σύλλογος. Η απόκτηση μόνιμης κατοικίας επέτρεψε στο σύλλογο να κάνει πραγματικότητα έναν από τους κύριους στόχους του, την ίδρυση βιβλιοθήκης και λαϊκού αναγνωστηρίου. Ο βασικός κορμός της βιβλιοθήκης που συγκροτήθηκε αποτελείται από την συλλογή του νεοδιαφωτιστή Ζωσιμά Εσφιγμενίτη, η οποία παρέμενε αναξιποίητη στις αποθήκες της Εθνικής Τράπεζας. Σήμερα στην βιβλιοθήκη των Τριών Ιεραρχών βρίσκονται

⁷ Γιάννης Μουγογιάννης, *Ο βολιώτικος πολιτισμός του μεσοπολέμου*, Αθήνα, Πύλη, 1990, σελ.64

περίπου 35000 τίτλοι βιβλίων μερικά εκ των οποίων χρονολογούνται από τα τέλη του 15^{ου} αιώνα. Παρόλη την διάθεση του συλλόγου να ασχοληθεί με όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης ζωής, ο χαρακτήρας του παρέμενε βαθιά συντηρητικός και προσανατολισμένος στην θρησκεία.

1.στ. Ο Σύλλογος Φιλότεχνων

Η πιο ώριμη προσπάθεια πολιτιστικής και καλλιτεχνικής συγκρότησης γίνεται στη δεκαετία του 1920 από τον «Σύλλογο Φιλότεχνων Βόλου». Ο σύλλογος αυτός αποτελεί μια μετεξέλιξη και ανασυγκρότησης του «Συλλόγου Ερασιτεχνών» που είχε ιδρυθεί το 1916 με πρωτοβουλία του Κώστα Αθανασάκη. Η δράση του συλλόγου Ερασιτεχνών αποσκοπούσε να συγκεντρώσει στους κόλπους του όλους όσους διακατέχονταν από πνευματικές και καλλιτεχνικές ανησυχίες προκειμένου να θέσουν τα θεμέλια μιας εκσυγχρονιστικής καλλιτεχνικής κίνησης για την πόλη. Ο «Σύλλογος Ερασιτεχνών» στο μικρό διάστημα της λειτουργίας του οργάνωσε και πραγματοποίησε διαλέξεις, θεατρικές παραστάσεις, συναυλίες, εκθέσεις ζωγραφικής. Πραγματοποίησε, επίσης, και την έκδοση ενός μηνιαίου περιοδικού με τίτλο *Μηνιαία Ερασιτεχνική Επιθεώρησης*. Το πρώτο τεύχος εκδόθηκε στις 25 Δεκεμβρίου του 1917 και από ότι φαίνεται ακολούθησαν ελάχιστα όπως συνέβαινε με τα περισσότερα περιοδικά έντυπα της εποχής.

Ο «Σύλλογος Φιλότεχνων Βόλου» αποτελεί μετεξέλιξη, όπως προαναφέραμε του «Συλλόγου Ερασιτεχνών» και η επανίδρυση του έγινε τον Ιανουάριο του 1923 και πάλι από τον Κώστα Αθανασάκη. Σκοπός αυτής της δεύτερης συλλογικής προσπάθειας ήταν, σύμφωνα με αυτά που έγραφε στην εφημερίδα Θεσσαλία ο διευθυντής της Τάκης Οικονομάκης στις 18/5/1924, «να αποκτήσει ο Βόλος δική του πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση ανεξάρτητη ή και παράλληλη με αυτήν της Αθήνας, αφού διαθέτει τις βασικές προϋποθέσεις μιας τέτοιας διεργασίας»⁸. Τα ενδιαφέροντα του συλλόγου εντοπίζονται στους χώρους της ζωγραφικής, της μουσικής, του θεάτρου, της λογοτεχνίας. Από τις σημαντικότερες εκδηλώσεις που διοργάνωσαν οι «φιλότεχνοι» του Βόλου υπήρξε η Πανελλήνια Έκθεση Ζωγραφικής και Γλυπτικής που εγκαινιάστηκε στην αίθουσα Ακταίων στις 11 Μαΐου του 1923, όπου και παρουσιάστηκαν συνολικά 150 έργα. Το γεγονός αυτό υπήρξε κορυφαίο για

⁸ ο.π. σελ.22

την πόλη καθώς συγκέντρωσε το ενδιαφέρον του φιλότεχνου κοινού από όλον τον ελλαδικό χώρο και άνοιξε τον δρόμο για να πραγματοποιηθούν στο μέλλον και άλλες τέτοιες εκδηλώσεις. Η επιτυχία των εκθέσεων ζωγραφικής βασιζόταν στο γεγονός πως η αστική τάξη της πόλης ενίσχυε τέτοιες προσπάθειες, αγοράζοντας πολλά από τα εκθέματα. Μετά την Πανελλήνια Έκθεση Ζωγραφικής και Γλυπτικής ακολούθησαν και άλλες ατομικές ή ομαδικές εκθέσεις κυρίως Θεσσαλών καλλιτεχνών, όπως των Αγήνωρα Αστεριάδη, Τάκη Καλμούχου, Γεράσιμου Βώκου, Σπύρο Βασιλείου. Η προθυμία των κατοίκων του Βόλου να στηρίξουν τέτοιες εκδηλώσεις ενθαρρύνει τον Σύλλογο των Φιλότεχνων να ανακοινώσει στις 25 Μαρτίου του 1925 μέσα από τα φύλλα της εφημερίδας *Θεσσαλία* την ίδρυση σχολής ζωγραφικής, η οποία άρχισε τελικά την λειτουργία της τον Φεβρουάριο του 1926. Οι προσπάθειες, ωστόσο, του συλλόγου να στηρίξει την σχολή αποδείχτηκαν ανεπαρκείς, καθώς η βολιώτικη κοινωνία δεν έδειξε το ίδιο ενδιαφέρον. Μέσα από τις σελίδες του περιοδικού *Φιλότεχνος* τον Σεπτέμβρη του 1926, που εξέδιδε ο σύλλογος, ο Αριστοτέλης Βεκιάρης κάνει μια προσπάθεια να ευαισθητοποιήσει το βολιώτικο κοινό και τις δημοτικές αρχές απέναντι στα προβλήματα της σχολής που ήταν κατά κύριο λόγο οικονομικά, καλώντας τους να βοηθήσουν, έτσι ώστε η σχολή να μην κλείσει. Δυστυχώς, για τον σύλλογο ούτε οι δημοτικές αρχές ούτε η βολιώτικη κοινωνία εισάκουσαν το κάλεσμα του. Η σχολή, παρόλα αυτά, συνέχισε να λειτουργεί για μερικά ακόμη χρόνια, αντιμετωπίζοντας τις συνεχώς αυξανόμενες δυσκολίες χάρη στην προθυμία που έδειξαν τα πιο εύπορα μέλη του συλλόγου.

Πιο σημαντική, απ' όλες τις ενέργειες των Φιλότεχνων ήταν, ίσως, η έκδοση της Φιλολογικής και Καλλιτεχνικής επιθεώρησης *Φιλότεχνος* που αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα περιοδικά έντυπα που κυκλοφόρησαν στο Βόλο την περίοδο του μεσοπολέμου. Το μηνιαίο αυτό περιοδικό εκδόθηκε με πρωτοβουλία του Κώστα Αθανασάκη και του Αριστοτέλη Βεκιάρη τον Αύγουστο του 1926 και κυκλοφόρησε για έναν μονάχα χρόνο, ως και τον Ιούλιο, δηλαδή, του 1927. Συνολικά εκδόθηκαν εννέα τεύχη τα τρία εκ των οποίων διπλά. Στο τελευταίο εσώφυλλο όλων των τευχών του περιοδικού διαβάζουμε: «Στην ύλη δεν εξασκείται λογοκρισία σκέψης ούτε γλώσσας. Εν τούτοις προτιμάται απόλυτα η φιλολογική δημοτική γλώσσα και ευνοείται κάθε κίνηση που γίνεται με σκοπό το ξεσκλάβωμα από τις διάφορες προλήψεις στην Τέχνη και στη Ζωή. Συνεργασία είναι δεκτή από τους παλιούς λογίους με ευγνωμοσύνη, μα και κάθε νέου... Ξέρουμε με τι δυσκολίες έχουμε να παλέψουμε... Γι' αυτό ζητούμε τη βοήθεια όλων των φιλότεχνων για να

κρατηθεί το έργο, που πρέπει να αγαπηθεί σαν ομαδική εκδήλωση και προσπάθεια μιας χώρας και μιας εποχής.»⁹. Αυτά που κρίνουν σκόπιμα να επαναλαμβάνουν σε κάθε τεύχος οι συντάκτες του περιοδικού είναι πως φιλοδοξία και στόχος του «Φιλότεχνου» είναι να λειτουργήσει ως μέσο επικοινωνίας ανάμεσα στους ανήσυχους πολίτες του Βόλου και πολύ περισσότερο να μετατραπεί σε ένα βήμα από όπου κάθε σοβαρή προσπάθεια θα μπορεί να ακούγεται, χωρίς να υπόκειται λογοκρισία. Όπως φαίνεται από το σημείωμα, οι σελίδες του *Φιλότεχνου* χαρακτηρίζονταν από την πρόοδο της εποχής και ξέφευγαν από τα πλαίσια του συντηρητικού λογιοτατισμού. Σύντομα η έκδοση του περιοδικού αντιμετώπισε οικονομικά προβλήματα, τα οποία όμως με τη βοήθεια των συνδρομητών έτειναν να ξεπεραστούν. Το γεγονός αυτό έκανε το Βεκιαρέλη, επιμελητή της έκδοσης, να δηλώνει αισιόδοξα στο τεύχος ΙΑ'-ΙΒ' πως η έκδοση του περιοδικού θα συνεχιζόταν και για δεύτερη χρονιά. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δε συνέβη λόγω του γεγονότος πως ο «Σύλλογος των Φιλότεχνων» είχε εκπέσει πια σε περίοδο παρακμής ιδιαίτερα μάλιστα μετά το θάνατο του ιδρυτή του Κώστα Αθανασάκη τον Οκτώβριο του 1926. Ο «Φιλότεχνος» στη μικρή διάρκεια ζωής που είχε, κυκλοφόρησε και έξω από τα στενά πλαίσια του Βόλου. Οι εκδότες του είχαν εξασφαλίσει την κυκλοφορία του σε πρακτορεία της Αθήνας, του Πειραιά, της Θεσσαλονίκης, της Λάρισας, των Χανίων, της Χίου και της Αλεξάνδρειας. Μάλιστα με τον «Φιλότεχνο» συνεργάστηκαν γνωστά ονόματα λογίων της Αθήνας, όπως ο Άγγελος Σικελιανός, ο Αιμίλιος Βεάκης, ο Άλκης Θρύλος, ο Νίκος Καζαντζάκης και πολλοί άλλοι.

1.ζ. Σωματεία που συγκροτούνται στην κατοχή

Η γερμανική κατοχή, όπως ήταν φυσικό, ανέκοψε την φυσιολογική ροή της πολιτισμικής και πνευματικής ζωής στον Βόλο. Οι προτεραιότητες των ανθρώπων άλλαξαν ριζικά. Η οικονομική ευημερία της πόλης ήδη από τις παραμονές του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου είχε μπει σε φθίνουσα πορεία και η αρχή της κατοχής χειροτέρεψε την κατάσταση. Οι ανάγκες του πολέμου και της εθνικής αντίστασης συσπείρωσαν την ελληνική κοινωνία. Η ένταξη των ατόμων σε μια συλλογικότητα υποκινείται από διαφορετικές ανάγκες κατά την περίοδο της κατοχής. Οι άνθρωποι συσπειρώνονται σε σωματεία και συλλόγους προκειμένου να αντιμετωπίσουν τα

⁹ ο.π. σελ.49

κοινά προβλήματα και να αντισταθούν στις κατοχικές δυνάμεις. Δεν είναι πια, μονάχα, η αστική τάξη που οργανώνεται σε πολιτιστικά σωματεία αλλά το σύνολο της βολιώτικης κοινωνίας, αποσκοπώντας με αυτόν τον τρόπο στην αφύπνιση των συνειδήσεων και στην πάλη ενάντια των κατοχικών δυνάμεων.

Η νεολαία αποτελούσε ιδιαίτερα δραστήρια κοινωνική κατηγορία στα κατοχικά χρόνια. Οι νεαροί βολιώτες συσπειρώθηκαν κατά την διάρκεια της κατοχής σε τρεις σχηματισμούς η καθοδήγηση των οποίων υπαγόταν στην Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων (Ε.Π.Ο.Ν.) της Θεσσαλίας. Τα σωματεία αυτά ήταν ο "Συνεταιρισμός Σπουδάζουσας Νεολαίας νομού Μαγνησίας" ή "Φοιτητικός Συνεταιρισμός" για συντομία, η "Πνευματική Πρωτοπορία Νέων" (Π.Π.Ν.) και ο "Καλλιτεχνικός Ερασιτεχνικός Σύνδεσμος". Η αντιστασιακή δράση που ανέπτυξαν τα τρία αυτά σωματεία επικαλυπτόταν από την δήλωση πως επρόκειτο για πνευματικούς συλλόγους. Η πορεία και των τριών αυτών σωματείων υπήρξε παράλληλη.

Αναλυτικότερα, ο Συνεταιρισμός Σπουδάζουσας Νεολαίας προϋπήρχε στον Βόλο ως οργάνωση που φρόντιζε για την φοιτητική νεολαία της πόλης με την επωνυμία Φοιτητικός Σύλλογος. Η έναρξη της κατοχικής περιόδου στην Ελλάδα προκάλεσε, όπως ήταν αναμενόμενο, αποδιοργάνωση σε όλους τους τομείς. Τα πανεπιστημιακά ιδρύματα υπολειτουργούσαν αναγκάζοντας την φοιτητική νεολαία να διακόψει τις σπουδές της και να επιστρέψει στον τόπο κατοικίας της. Μπροστά σε αυτές τις εξελίξεις το 1942 ο Φοιτητικός Συνεταιρισμός μετονομάζεται σε Συνεταιρισμό Σπουδάζουσας Νεολαίας προσαρτώντας πια στους κόλπους του όχι μόνο τους φοιτητές που είχαν επιστρέψει στον Βόλο αλλά γενικότερα την νεολαία της πόλης. Βασικός σκοπός του συλλόγου ήταν η προστασία των συμφερόντων της βολιώτικης νεολαίας και η κάλυψη των επισιτιστικών ή άλλων αναγκών της. Ο Συνεταιρισμός Σπουδάζουσας Νεολαίας δραστηριοποιήθηκε από το 1942 και για δύο ακόμα χρόνια. Αιτία της διακοπής της λειτουργίας του ήταν ο θάνατος, από δολοφονία, του προέδρου του, Αλέκου Δονδολίνου, του αδελφού του Νίκου και του πατέρα του Κώστα στις 21 Απριλίου 1944. Στα δύο, ωστόσο, χρόνια της λειτουργίας του ο Συνεταιρισμός συνεργάστηκε άμεσα με τα άλλα νεολαιίστικα σωματεία για την διοργάνωση και πραγματοποίηση εκδηλώσεων, διαλέξεων, μουσικών παραστάσεων κ.τ.λ. διατηρώντας άσβεστο το ενδιαφέρον των νέων.

Μέσα στα πλαίσια μιας προσπάθειας ηθικής υποστήριξης του κοινωνικού συνόλου, στα δύσκολα χρόνια της κατοχής, ιδρύεται ο Καλλιτεχνικός Ερασιτεχνικός Σύνδεσμος. Πρόκειται για ένα σωματείο, το οποίο δραστηριοποιήθηκε την περίοδο

της κατοχής συσπειρώνοντας στους κόλπους του άτομα με καλλιτεχνικές ανησυχίες. Κύρια πρόθεση των μελών του συλλόγου ήταν η οργάνωση και πραγματοποίηση διαφόρων εκδηλώσεων καλλιτεχνικού περιεχομένου που δημιουργούσαν ένα κλίμα ψυχικής εφορίας στο κοινό αλλά και η μετάδοση μηνυμάτων που θα το συσπείρωναν προς τον κοινό στόχο της απελευθέρωσης. Δεν υπάρχουν πληροφορίες που να υποδεικνύουν με σαφήνεια τους εμπνευστές του συλλόγου ή να τοποθετούν τα χρονικά του όρια. Πάντως σύμφωνα με προγράμματα της εποχής, μια από τις πρώτες μάλλον μουσικές εκδηλώσεις πραγματοποιήθηκε στις 7 Μαρτίου 1943 ενώ η τελευταία πιθανότατα στις 2 Απριλίου 1944. Τα χρονικά πλαίσια αλλά και η ύπαρξη κοινών προσώπων ανάμεσα στον Καλλιτεχνικό Σύνδεσμο και στον Συνεταιρισμό δείχνουν, ότι τα δύο σωματεία ακολούθησαν παράλληλη πορεία.

Ο σημαντικότερος σύλλογος που έδρασε κατά την διάρκεια της κατοχής ήταν η Πνευματική Πρωτοπορία Νέων (Π.Π.Ν.), η οποία ιδρύθηκε το 1942 από μια ομάδα νεαρών ατόμων που διακατέχονταν από τις ίδιες ανησυχίες. Όπως αναφέρεται και στο καταστατικό του συλλόγου η Π.Π.Ν. ήταν «η πνευματική συνένωση και συναδέλφωση των νέων που ασχολούνται με τα γράμματα και τις τέχνες και συμβάλλουν στη γενική πνευματική της χώρας προσπάθεια»¹⁰. Το πρώτο διοικητικό συμβούλιο αποτελούσαν οι Λευτέρης Ραφτόπουλος, πρόεδρος, Σοφία Δονδολίνου, αντιπρόεδρος, Φίλιππος Σμπόρος, γραμματέας, Τάκης Μακρής, ταμίας και Λευτέρης Πορτοκάλογλου, έφορος. Η Π.Π.Ν. διοργάνωσε και πραγματοποίησε πολλές μουσικοφιλολογικές βραδιές, δίνοντας την ευκαιρία στα δραστήρια μέλη της βολιώτικης κοινωνίας να συναντιούνται. Αρχικά για τις ανάγκες των συνεδριάσεων τους τα μέλη της Π.Π.Ν. χρησιμοποιούσαν το σπίτι της Σοφίας Δονδολίνου, αδελφής του προέδρου του Συνεταιρισμού Σπουδάζουσας Νεολαίας, Αλέκου Δονδολίνου. Τελικά, όμως, η Π.Π.Ν. στεγάστηκε στο ισόγειο του κτηρίου της Έλλης και Ναταλίας Αδάμ. Η πορεία της Π.Π.Ν., όπως και των δύο προηγούμενων σωματείων, υπήρξε βραχύχρονη και το τέλος της κατοχής σηματοδότησε την αρχή της παρακμής τους.

Και τα τρία σωματεία λειτούργησαν την ίδια χρονική περίοδο και περιείχαν στους κόλπους τους τα ίδια σχεδόν πρόσωπα. Οι διαφορές ανάμεσα τους ήταν λιγосτές και αφορούσαν περισσότερο τυπικά θέματα. Οι νεανικές αυτές συσσωματώσεις, που έδρασαν στο Βόλο κατά την διάρκεια της κατοχής, καθοδηγούνταν από την Ε.Π.Ο.Ν. Θεσσαλίας και είχαν ως στόχο να βρουν ένα κοινό

¹⁰ Γιάννης Μουγογιάννης, *Πτυχές του βολιώτικου πολιτισμού 1940-1990*, Βόλος, Εκδόσεις Ώρες, 1992

τόπο επικοινωνίας και διαπραγμάτευσης των ζητημάτων, που έθεταν οι περιστάσεις, μέσα στο πλαίσιο λογοκρισίας που επέβαλαν οι κατοχικές δυνάμεις. Σε μια προσπάθεια συσπείρωσης και επίτευξης των κοινών επιδιώξεων ο Συνεταιρισμός Σπουδάζουσας Νεολαίας, ο Καλλιτεχνικός Ερασιτεχνικός Σύνδεσμος και η Πνευματική Πρωτοπορία Νέων εξέδωσαν ένα έντυπο με τίτλο *Νεανική Δράση*. Το πρώτο δίφυλλο κυκλοφόρησε στις 3 Ιανουαρίου 1944 και ακολούθησαν μονάχα άλλα δύο με το τελευταίο να κυκλοφορεί στις 16 Απριλίου 1944. Οι συσσωματώσεις αυτές δημιουργήθηκαν ως μηχανισμός αντίδρασης στις συνθήκες που επέβαλε η κατοχή, για τον λόγο αυτό μετά την απελευθέρωση άρχιζαν να παρακμάζουν, ώσπου και διαλύθηκαν εντελώς.

Ο Βόλος, λοιπόν, στις αρχές του προηγούμενου αιώνα είχε αποκτήσει τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά μιας σύγχρονης πόλης. Μια συνοπτική ματιά στην πολιτισμική ιστορία του Βόλου αναδεικνύει, πως η πόλη αμέσως μετά την προσάρτηση της στο ελληνικό βασίλειο ανέπτυξε μια ισχυρή παράδοση του αστικού φιλελευθερισμού. Μέσα από διαδικασίες ενός ευρύτερου μετασχηματισμού που αφορούσε όλους σχεδόν τους τομείς της πόλης, ο Βόλος μετατρέπεται από μια παραδοσιακή οθωμανική κοινωνία σε μια πόλη που θα αποτελέσει παράδειγμα για τις διαδικασίες αστικοποίησης της ελληνικής περιφέρειας. Η σταδιακή ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα παραγωγής οδηγεί στη συγκρότηση των αστικών στρωμάτων με βάση τη θέση τους στην παραγωγική διαδικασία. Ο ιδιωτικός φορέας αναπτύσσεται γοργά και συμβάλλει στην ανασυγκρότηση και αναδιοργάνωση της πόλης προσαρμόζοντας την, όσο αυτό ήταν δυνατό, στα πρότυπα των δυτικοευρωπαϊκών αστικών κέντρων. Το αστικό περιβάλλον της πόλης αναζητά εναλλακτικές μορφές αναψυχής και διασκέδασης του ελεύθερου χρόνου, οι οποίες συνδέονται με τις έννοιες του εκσυγχρονισμού και της νεωτερικότητας. Έτσι ο αστικός πληθυσμός εκτός από τις άτυπες ιδιωτικές συναντήσεις σε σπίτια οργανώνεται μέσα από τα σωματεία ορίζοντας μια νέα μορφή κοινωνικότητας. Τόσο οι συγκεντρώσεις σε σπίτια όσο και οι σωματειακές οργανώσεις συμβάλλουν στο να διαμορφωθούν και να παγιωθούν οι κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της ελίτ, στο να ενισχυθεί η αίσθηση του συνανήκειν μεταξύ τους και εν τέλει να συγκροτηθεί η ταξική τους συνείδηση. Τους ίδιους σκοπούς επιτελεί η οργάνωση και η στήριξη, από τον ιδιωτικό αλλά και τον δημόσιο φορέα, εκπαιδευτικών μηχανισμών, που υπηρετούν τις

ανάγκες του αστικού πληθυσμού, όπως έδειξαν τα παραδείγματα του Ανώτατου Δημοτικού Παρθεναγωγείου και της Εμπορικής Σχολής, που ιδρύθηκαν στην πόλη την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα.

2. Ο σύλλογος *Φίλοι των Γραμμάτων*

Η ανάδειξη του Βόλου σε έναν από τους ισχυρότερους αστικούς πόλους του ελλαδικού χώρου είχε καλλιεργήσει, λοιπόν, πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη αρκετών πολιτιστικών κινήσεων. Μια από τις πιο ενδιαφέρουσες σωματειακές οργανώσεις που ιδρύθηκαν στο Βόλο κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, λίγους μόλις μήνες προτού ο Ιωάννης Μεταξάς αναλάβει δικτατορικά την εξουσία του κράτους, είναι ο σύλλογος οι *Φίλοι των Γραμμάτων*. Το σωματείο αυτό αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση στη πολιτιστική ιστορία του Βόλου. Οι περισσότερες πολιτιστικές κινήσεις, που αναπτύχθηκαν στη πόλη, εκείνη τη περίοδο, οφείλονταν και στηρίζονταν στις προσωπικές προσπάθειες μεμονωμένων ανθρώπων, που σπάνια έπαιρναν τη μορφή μιας σωματειακής οργάνωσης με σαφή προσανατολισμό και οριοθετημένους στόχους. Ακόμα και όταν κάποια από αυτές τις πολιτιστικές ομάδες κατόρθωνε να νομιμοποιήσει και να δημοσιοποιήσει τη δράση της κατοχυρώνοντας το τίτλο της στο βιβλίο αναγνωρισμένων σωματείων της κατά τόπου αρχής, επέλεγε να εκπληρώσει έναν πολύ μονομερή στόχο. Σε αντίθεση προς αυτές τις ομάδες οι Φίλοι των Γραμμάτων ανέπτυξαν μια πολύπλευρη δραστηριότητα με απώτερο στόχο την ευρύτερη καλλιέργεια της πνευματικής ζωής της πόλης. Οι πλουραλιστικές του διαθέσεις δηλώνονταν και μέσα από τον τίτλο του σωματείου, που συμπύκνωνε τις προθέσεις του και δομούσε τη δημόσια εικόνα του. Από την άλλη πλευρά, βέβαια, πολλοί οργανωμένοι σύλλογοι, που υπήρξαν σύγχρονοι των Φίλων των Γραμμάτων συνεργάστηκαν στενά τόσο μεταξύ τους όσο και με τον συγκεκριμένο σύλλογο για την οργάνωση εκδηλώσεων στηρίζοντας ο ένας τον άλλον. Και σε αυτή τη περίπτωση, ωστόσο, ο σύλλογος Φίλοι των Γραμμάτων όντας η πιο δυναμική από τις παρουσίες, έχοντας συγκεντρώσει στις τάξεις του τα γνωστότερα ονόματα του αστικού πληθυσμού της πόλης, λειτούργησε ως "ομπρέλα" υπερκαλύπτοντας την δράση των υπολοίπων σωματείων.

Οι Φίλοι των Γραμμάτων ανέπτυξαν τις δραστηριότητες τους τη περίοδο ανάμεσα στα 1936 και 1946. Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος και η κατοχική περίοδος ανέκοψαν τη πορεία του συλλόγου, χωρίζοντας την σε δύο διακριτές φάσεις. Η πρώτη περίοδος οριοθετείται από τον Μάρτιο του 1936 ως τους τελευταίους μήνες του 1940. Ο πόλεμος και η κατοχή δημιουργούν νέες ανάγκες και προτεραιότητες. Οι πολίτες αναστέλλουν τις πολιτιστικές και καλλιτεχνικές τους δραστηριότητες καθώς οι καινούριες συνθήκες, που επικρατούν τους αναγκάζουν να ασχοληθούν με τη

κάλυψη πολύ πιο πρακτικών τους αναγκών, που εξασφάλιζαν την καθημερινή τους επιβίωση. Μερικά μέλη αποφασίζουν να ανασυγκροτήσουν τον σύλλογο, λίγους μόλις μήνες μετά την απελευθέρωση της χώρας από τις κατοχικές δυνάμεις, τον Οκτώβριο του 1944. Πραγματικά οι *Φίλοι των Γραμμάτων* επαναδραστηριοποιούνται τον Απρίλιο του 1945, σηματοδοτώντας την έναρξη της δεύτερης φάσης τους. Την δεύτερη αυτή περίοδο του συλλόγου σφράγισε η έκδοση του περιοδικού *Θεσσαλικά Γράμματα*. Αυτή τη φορά, όμως, δεν υπάρχει έντονη πνευματική δραστηριότητα και η πορεία του συλλόγου αποδεικνύεται ιδιαίτερα βραχύχρονη. Μέσα σε λίγους μήνες μετά την επαναδραστηριοποίηση τους, οι Φίλοι των Γραμμάτων διαλύονται και πάλι, αυτή την φορά, όμως, οριστικά.

Το αρχείο του συλλόγου βρίσκεται σήμερα στο Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης του δήμου Βόλου, όπου και παραδόθηκε στις 21 Δεκεμβρίου 1999 από τον Άλκη Γκραίκο, γιο του Πάνου Γκραίκου, ο οποίος υπήρξε μέλος των Φίλων των Γραμμάτων.¹¹

Οι *Φίλοι των Γραμμάτων* συγκεντρώνουν στους κόλπους τους τον ακμάζοντα αστικό πληθυσμό της πόλης, που δραστηριοποιείται γύρω από θέματα πολιτιστικού και πνευματικού χαρακτήρα. Όπως συνέβαινε με τις περισσότερες σωματειακές οργανώσεις έτσι και ο σύλλογος *Φίλοι των Γραμμάτων* προσέφερε την δυνατότητα κοινωνικής επαφής και δημόσιας συναναστροφής μιας ομάδας βολιωτών με κοινά κοινωνικά χαρακτηριστικά. Η οργάνωση και η ίδρυση του συλλόγου αποτέλεσε, όπως τονίστηκε μέσα από τους λόγους διαφόρων μελών, μια προσπάθεια αντίδρασης απέναντι στον πνευματικό υδροκεφαλισμό της πρωτεύουσας. Ακολουθώντας, δηλαδή, τα αθηναϊκά πρότυπα οι φίλοι των Γραμμάτων αποπειράθηκαν να δημιουργήσουν μια ομάδα ανθρώπων, που προέρχονταν από την αστική κοινωνία του

¹¹ Το αρχείο είναι δυνατό να προσφέρει ικανοποιητικές πληροφορίες για την πορεία του συλλόγου, καθώς περιέχει το καταστατικό του και το πρακτικό ιδρύσεως, πολλές από τις αιτήσεις εγγραφής των μελών, την εισερχόμενη και εξερχόμενη αλληλογραφία, οικονομικά στοιχεία, που περιγράφουν τις πηγές των εσόδων και των εξόδων, εισιτήρια από τις διάφορες εκδηλώσεις και άδειες από τις αστυνομικές και δημοτικές αρχές για την τέλεση τους, ένα συμφωνητικό για την έκδοση ενός βιβλίου του Χρήστου Παπαζήση, ένα μισθωτήριο για την ενοικίαση αίθουσας, που χρησιμοποιήθηκε ως γραφείο του συλλόγου, κείμενα από ομιλίες των μελών, το βιβλίο πρακτικών των γενικών συνελεύσεων, το βιβλίο πρακτικών των συνελεύσεων του διοικητικού συμβουλίου, το βιβλίο μητρώου των μελών, το πρωτόκολλο αλληλογραφίας. Επίσης, στο αρχείο υπάρχουν τα οχτώ τεύχη του περιοδικού *Θεσσαλικά Γράμματα*, που εξέδιδε ο σύλλογος, ελάχιστα τεύχη από άλλα περιοδικά, όπως Το Ξεκίνημα, Ύπαιθρος, Πνευματική Ζωή και μερικά φύλλα από τις εφημερίδες Πρόοδος (εκδιδόταν στον Αλμυρό), Αναγέννηση (καθημερινή εφημερίδα του Ε.Α.Μ. Μαγνησίας), Αλήθεια (όργανο του Ε.Α.Μ. Λάρισας), Ταχυδρόμος και Θεσσαλία (καθημερινές εφημερίδες του Βόλου), Νέα Ελλάς και Ελευθερία (καθημερινή εφημερίδα, που εκδιδόταν στην Λάρισα).

Βόλου και οι οποίοι θα συνέθεταν τον κορμό εκείνο, που θα υποκινούσε τη πολιτιστική και πνευματική κίνηση της επαρχιακής τους πόλης.

2.α. Η πρώτη περίοδος του συλλόγου (1936 – 1940)

Κάθε λογής σωματειακή οργάνωση έπρεπε να αποδεχτεί τις κρατικές διατάξεις, οι οποίες διαμόρφωναν το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα λειτουργούσε. Για να αποκτήσει, λοιπόν νομική υπόσταση ένα σωματείο, έπρεπε σύμφωνα με τον νόμο περί σωματείων, που είχε ψηφιστεί το 1914 επί Βενιζέλου, να υποβάλλει στο Πρωτοδικείο της αντίστοιχης περιφέρειας μια αίτηση ίδρυσης και το καταστατικό του. Το Πρωτοδικείο με την σειρά του, ύστερα από τον έλεγχο, που διεξήγαγε, είτε απέρριπτε την αίτηση, είτε αποδεχόταν την νόμιμη λειτουργία του συλλόγου καταχωρώντας το όνομα του στο βιβλίο αναγνωρισμένων σωματείων της επικράτειας του.¹² Ο έλεγχος και η παρεμβατικότητα του κράτους στις οργανωμένες συσσωματώσεις δεν σταματούσαν στο σημείο αυτό. Ακόμα και μετά την νομιμοποίηση τους, οι συλλογικές οργανώσεις ελέγχονταν από τις αστυνομικές αρχές, οι οποίες και καθόριζαν την νομιμότητα της λειτουργίας τους.

Στις 7 Μαρτίου του 1936, λοιπόν, κατατίθενται και εγκρίνονται από το Πρωτοδικείο του Βόλου το Πρακτικό Ιδρύσεως και το καταστατικό του συλλόγου *Φίλοι των Γραμμάτων*. Το καταστατικό του συλλόγου χωρίς να έχει τις ίδιες ακριβώς διατάξεις με καταστατικά άλλων σωματείων ακολούθησε έναν γνώριμο κορμό, που πρωταρχικό στόχο είχε να συμβαδίζει με τις διατάξεις του νόμου περί σωματείων, καθορίζοντας έτσι την νομιμότητα της λειτουργίας του. Για τον λόγο αυτό τα άρθρα του αφορούν μια σειρά κοινότυπων θεμάτων, όπως οι σκοποί του συλλόγου, τα μέσα για την πραγμάτωση τους, οι προϋποθέσεις για να γίνει κανείς μέλος, τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των μελών, όσον αφορά τα οικονομικά κυρίως θέματα, η συγκρότηση και οι αρμοδιότητες του διοικητικού συμβουλίου, οι προϋποθέσεις διάλυσης του συλλόγου.

Πιο συγκεκριμένα, οι σκοποί των *Φίλων των Γραμμάτων*, όπως αυτοί αναφέρονταν στο καταστατικό του συλλόγου ήταν «... η έρευνα και η μελέτη από

¹² Γ. Μαυρογορδάτος-Χρ. Χατζιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 1998, σελ. 225-254

επιστημονικής απόψεως παντός ζητήματος αφορώντος την ανθρώπινη διανόησιν. Η δημιουργία ευρυτέρας και ανωτέρας πνευματικής ζωής εν τη πόλει μας. Η υποστήριξις και ενθάρρυνσις πάσης πνευματικής προσπάθειας γενομένης εντός των ορίων της πόλης.»¹³. Μέσα από τους σκοπούς του σωματείου, διαφαίνεται πως πρόκειται για την προσπάθεια μιας ομάδας Βολιωτών να οργανώσουν και να στοιχειοθετήσουν ένα δίκτυο πολιτιστικών και πνευματικών συναλλαγών μεταξύ ανθρώπων που προέρχονταν από τον αστικό πυρήνα της πόλης. Παρόλο το γεγονός, ότι ο σύλλογος είχε κάνει μια ανοιχτή πρόσκληση προς κάθε ενδιαφερόμενο πολίτη του Βόλου, όπως φαίνεται και από το πρακτικό ιδρύσεως αυτοί, που ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα του συγκαταλέγονταν στην ελίτ της βολιώτικης αστικής κοινωνίας. Οι Φίλοι των Γραμμάτων, κατά γενικό κανόνα, ήταν άνθρωποι που διέθεταν μόρφωση, επαγγελματικό κύρος και μερικοί από αυτούς και οικονομική ευρωστία. Ανάμεσά τους υπήρχαν δικηγόροι, καθηγητές, γιατροί, τραπεζοϋπάλληλοι και ανώτερα στελέχη τραπεζών, όπως υποδιευθυντές και διευθυντές, δημοδιδάσκαλοι, έμποροι, καλλιτέχνες, δημοσιογράφοι, λογοτέχνες, υπάλληλοι, φαρμακοποιοί.

Σύμφωνα με τον σύλλογο η ανασύσταση της πολιτιστικής κίνησης του Βόλου ήταν δυνατό να επιτευχθεί μέσω της δυναμικής και οργανωμένης κινητοποίησης μιας ομάδας πολιτών. Στο τρίτο άρθρο του καταστατικού του συλλόγου αναφέρονται τα μέσα για να πραγματοποιηθούν οι σκοποί του. Συγκεκριμένα, η ανάπτυξη της πνευματικής κίνησης της πόλης θα γίνει δυνατή «δια συζητήσεων της ομάδος επί των εκάστοτε απασχολούντων αυτήν ζητημάτων, 2) δια συζητήσεων μεταξύ των μελών επιτρεπομένης και την συμμετοχή μη μελών, 3) δια διαλέξεων προς το κοινό, 4) δι εκδόσεως περιοδικού φύλλου της ομάδος, 5) δι εκδόσεως εις βιβλία των διαφόρων επιστημονικών και καλλιτεχνικών εργασιών της ομάδος, 6) δια της κατάρτισεως βιβλιοθήκης και εν γένει δια παντός παραπλήσιου μέσου ικανού κατά την κρίσιν του Διοικητικού Συμβουλίου της ομάδος να πραγματοποιήση τον πολλαπλόν σκοπόν της.»¹⁴. Οι φιλόδοξες αυτές δραστηριότητες συγκλίνουν στο να δημιουργηθεί ένας ενεργητικός πυρήνας πολιτών, που με την δράση του θα ταράξει τα λιμνάζοντα νερά της πόλης. Για να επιτευχθεί, ωστόσο, αυτή η δημιουργική προσπάθεια κρίνεται αναγκαία η συμμετοχική παρουσία όσο το δυνατό περισσότερων πολιτών. Σε μια εκδήλωση των φιλελεύθερων διαθέσεων του, ο σύλλογος καλεί οποιουδήποτε «... δέχονται τας ανησυχίας του ανθρώπινου πνεύματος και ποθούν μια πνευματικήν

¹³ Δη.Κ.Ι. TK GR DIKI 64/2Γ2, ΥΦ Ι

¹⁴ ο.π.

ζωήν ανωτέραν και είναι πρόθυμοι να ερευνήσουν τα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου...»¹⁵ να γίνουν μέλη του. Χωρίς να θέτει κανέναν περιορισμό, ούτε φύλου, ούτε ηλικίας, ούτε εθνικότητας ο σύλλογος αποσκοπούσε να συγκεντρώσει στους κόλπους του όσο το δυνατό περισσότερους πολίτες.

Πρωτεργάτης αυτής της πνευματικής προσπάθειας και πρώτος πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του σωματείου υπήρξε ο δικηγόρος Ιωάννης Σιαφλέκης. Τα υπόλοιπα μέλη που υπέγραψαν το πρακτικό ιδρύσεως του συλλόγου ήταν ο Πάνος Παρής, καθηγητής στο γυμνάσιο αρρένων, ο Χρυσόστομος Μαργάρης, δικηγόρος, ο Νικόλαος Βοσταντζής, καθηγητής στο γυμνάσιο αρρένων, ο Δημήτρης Αθανασίου, γιατρός, ο Τάκης Ανίτσας, δικηγόρος, ο Κυριαζής Κυριαζής, δικηγόρος, ο Απόστολος Κολτσιδόπουλος, δικηγόρος, ο Δημήτρης Σαράτσης, γιατρός, ο Ερνέστος Κούρτιος, τραπεζοϋπάλληλος στην Ιονική τράπεζα, ο Γεώργιος Αβτζής, δικηγόρος, ο Ιωάννης Παπαδόπουλος, δικηγόρος, ο Ανδρέας Τσούφης, δικηγόρος, ο Κώστας Καλαντζής, δημοδιδάσκαλος, ο Χρήστος Παπαζήσης, δημοδιδάσκαλος, ο Μιχαήλ Τσίταγας, καθηγητής, ο Αλέξανδρος Τζιτζιλέρης, ταμίας, ο Νικόλαος Μήτρου, δικηγόρος, ο Αγαμέμνων Μπορνόζης, έμπορος και ο Βασίλειος Αποστολίδης. Στο κείμενο του πρακτικού ιδρύσεως αναφέρεται, επίσης, η πρώτη προσωρινή επιτροπή, που ορίστηκε να ασκεί καθήκοντα, ώσπου η γενική συνέλευση να ψηφίσει τα μέλη του οριστικού συμβουλίου. Τα μέλη αυτής της πρώτης τριμελούς επιτροπής ήταν ο Ιωάννης Σιαφλέκης, ο Απόστολος Κολτσιδόπουλος και ο Χρυσόστομος Μαργάρης.

Σύμφωνα με το βιβλίο μητρώου των μελών του συλλόγου μαζί με τα είκοσι ιδρυτικά μέλη, από τις 27/9/37 ως τις 10/10/40, κατά την διάρκεια δηλαδή της πρώτης περιόδου του, ενεγράφησαν συνολικά στο σωματείο 70 άτομα. Από την πρώτη μέρα της ίδρυσης του και ως τις 27/9/37, για περίπου, δηλαδή, ενάμιση χρόνο από την έναρξη της λειτουργίας του συλλόγου στο βιβλίο μητρώου είναι γραμμένα μονάχα τα ονόματα των είκοσι ιδρυτικών μελών. Το γεγονός, πως για ένα αρκετό μεγάλο χρονικό διάστημα το σωματείο αποτελούνταν αποκλειστικά από τους ανθρώπους, που το δημιούργησαν, αποδεικνύει, ότι η ίδρυση του συλλόγου δεν υπήρξε στην ουσία τίποτα άλλο, παρά ο διακαής πόθος ενός φιλολογικού σαλονιού να μετουσιωθεί σε μια οργανωμένη ομάδα ατόμων με έντονη συλλογική δράση και δημόσιο χαρακτήρα. Με την αναφορά, που κάνει ο Ιωάννης Σιαφλέκης, σε λόγο του προς τα μέλη της γενικής συνέλευσης του συλλόγου «Θυμάστε οι περισσότεροι από σας

¹⁵ ο.π.

πόσες συζητήσεις κάναμε για να καταλήξουμε στην ομόφωνη απόφαση να συγκροτήσουμε την ομάδα μας σε σύλλογο, που οι ενέργειες του να βλέπουν το φως της δημοσιότητας.»¹⁶ δείχνει να απευθύνεται σε έναν κύκλο ανθρώπων, που είχαν αναπτύξει σχέσεις και κοινά ενδιαφέροντα πριν την δημιουργία του σωματείου και αποτέλεσαν, έπειτα, τον πυρήνα του συλλόγου. Η δημιουργία του συλλόγου φαίνεται να υπήρξε η επιθυμία μιας ομάδα ανήσυχων και ενεργητικών πολιτών να ξεφύγουν από τα περιορισμένα πλαίσια των φιλολογικών σαλονιών, τα οποία κινούνταν στην σφαίρα του ιδιωτικού, και να μεταπηδήσουν στη σφαίρα του δημοσίου, αναλαμβάνοντας μια οργανωμένη δράση προκειμένου να αναθερμάνουν και να ενισχύσουν την πνευματική ζωή της πόλης. Μόνο ύστερα από ενάμιση σχεδόν χρόνο ο σύλλογος αρχίζει να γίνεται γνωστός και να προσελκύει νέα μέλη στους κόλπους του. Από τις 27/9/37 ως τις 30/12/37, μέσα στους τρεις, δηλαδή, τελευταίους μήνες του 1937, εγγράφονται στο σύλλογο 13 νέα μέλη. Τον επόμενο χρόνο, το 1938, οι εγγραφές των μελών είναι μόλις 9. Το πρώτο εξάμηνο του 1939, 23 νέα μέλη προστίθενται στο βιβλίο μητρώου του συλλόγου, ενώ το 1940 γίνονται 15 επιπλέον εγγραφές. Οι Φίλοι των Γραμμάτων αυξάνουν την δυναμική τους, με αργό αλλά σταθερό ρυθμό, εγκαθιδρύοντας την παρουσία τους στην πόλη και συγκεντρώνοντας γύρω τους μερικά από τα πιο ενεργητικά και ανήσυχα μέλη της αστικής τάξης του Βόλου.¹⁷

Δύο εβδομάδες μετά την ίδρυση του σωματείου, στις 21 Μαρτίου 1936, 13 μέλη του συγκεντρώνονται στα γραφεία του Ιατρικού Συλλόγου Βόλου προκειμένου, ύστερα από ψηφοφορία να εκλέξουν το πρώτο προσωρινό διοικητικό συμβούλιο. Η ψηφοφορία αναδεικνύει πρόεδρο του διοικητικού συμβουλίου τον Ιωάννη Σιαφλέκη και τακτικά μέλη του τον Κωνσταντίνο Καλαντζή, τον Χρυσόστομο Μαργάρη, τον Ερνέστο Κούρτιο και τον Πάνο Παρή. Ψηφίζονται, επίσης, ως αναπληρωματικά μέλη οι Νικόλαος Βοσταντζής, Τάκης Αθανασίου και Απόστολος Κολτσιδόπουλος. Η εκλογή του προσωρινού διοικητικού συμβουλίου κλείνει την πρώτη γενική συνέλευση του συλλόγου ελλείψει άλλων θεμάτων. Δύο μήνες αργότερα, στις 22 Μαΐου, ύστερα από πρόσκληση του προσωρινού διοικητικού συμβουλίου, η γενική συνέλευση προβαίνει στην εκλογή του οριστικού πια διοικητικού συμβουλίου. Τα 16

¹⁶ Δακτυλογραφημένο κείμενο ομιλίας (χ.χ., χ.υπ.) το οποίο κατόπιν εσωτερικής χρονολόγησης διαπιστώνουμε, ότι πρόκειται για το κείμενο της ομιλίας, που εκφώνησε ο Ιωάννης Σιαφλέκης σε μια συνέλευση του συλλόγου στις 28 Απριλίου 1939, όπου έκανε μια γενική σύνοψη των πεπραγμένων από την έναρξη της λειτουργίας του σωματείου. Δη.Κ.Ι., TK GR 64/2Γ2, ΥΦ 8

¹⁷ Δη.Κ.Ι., TK GR DIKI 64/2Γ2, ΥΦ 11

μέλη, που παρευρέθησαν στην συνέλευση εξέλεξαν πρόεδρο και πάλι τον Ι. Σιαφλέκη και τακτικά μέλη τους Απ. Κολτσιδόπουλο, Ν. Βοσταντζή, Χρ. Μαργάρης, Π. Παρής. Σύμφωνα με το άρθρο 11 του καταστατικού στις 3 Ιουνίου στην πρώτη συνέλευση του διοικητικού συμβουλίου καθορίζονται οι αρμοδιότητες των τακτικών μελών, αντιπρόεδρος γίνεται ο Απ. Κολτσιδόπουλος, γενικός γραμματέας ο Π. Παρής, ταμίας ο Ν. Βοσταντζής και έφορος ο Χρ. Μαργάρης.

Αφού τακτοποιήθηκαν τα διαδικαστικά θέματα του συλλόγου με την εκλογή του οριστικού διοικητικού συμβουλίου, οι *Φίλοι των Γραμμάτων* πραγματοποιούν την τρίτη τους γενική συνέλευση στις 24 Ιουλίου 1936 με μοναδικό θέμα την οργάνωση μιας επιφυλλίδας στην εφημερίδα *Θεσσαλία*, της οποίας η ευθύνη της σύνταξής θα αφορούσε αποκλειστικά αυτούς. Το ενδιαφέρον του συλλόγου για την επιτυχή οργάνωση της επιφυλλίδας ήταν μεγάλο και αυτό γιατί η σελίδα αυτή θα αποτελούσε το πρώτο μέσο δημοσιοποίησης του έργου του. Το διοικητικό συμβούλιο είχε ήδη συντάξει έναν κατάλογο με τα ονόματα των μελών, που θα έγραφαν τα άρθρα στην επιφυλλίδα καθώς και τα ονόματα μιας τριμελούς επιτροπής, η οποία ύστερα από έλεγχο θα αποφάσιζε ποια άρθρα θα δημοσιεύονταν στην σελίδα της εφημερίδας. Με αφορμή το ζήτημα αυτό, δημιουργείται η πρώτη διένεξη ανάμεσα στα μέλη του συλλόγου. Η διαφωνία μεταξύ των μελών αφορούσε ένα διαδικαστικό θέμα, το οποίο όμως καθόριζε τις οργανωτικές αρμοδιότητες μεταξύ της γενικής συνέλευσης και του διοικητικού συμβουλίου. Η γενική συνέλευση θεώρησε, πως το θέμα της εκλογής των συντακτών της επιφυλλίδας και κυρίως της εκλογής της αρμόδιας τριμελούς επιτροπής θα έπρεπε να υπάγεται σε αυτή και όχι στη κρίση του διοικητικού συμβουλίου. Παράλληλα μέμφεται το διοικητικό συμβούλιο, ότι πήρε αυθαίρετες αποφάσεις παρακάμπτοντας την γενική συνέλευση. Μερικά από τα μέλη ζητούν την ανασύνταξη του τρίτου άρθρου του καταστατικού, καθώς αυτό καθόριζε, πως όλα ανεξαιρέτως τα ζητήματα, που αφορούσαν τον σύλλογο θα υπάγονταν στην κρίση του διοικητικού συμβουλίου. Η όξυνση της συζήτησης φαίνεται να οδήγησε τον αντιπρόεδρο του διοικητικού συμβουλίου να απειλήσει, πως θα παραιτηθούν τόσο ο ίδιος όσο και οι Π. Παρής και Ν. Βοσταντζής. Τα πνεύματα θα ηρεμήσουν, ύστερα από την πρόταση του Αλ. Τζιτζιλέρη για ανασύνταξη του τρίτου άρθρου του καταστατικού και αναβολή της συζήτησης, η οποία τίθεται σε ψηφοφορία και υπερψηφίζεται. Η δημοσιογραφική εμφάνιση των Φίλων των Γραμμάτων στην εφημερίδα *Θεσσαλία* αποτέλεσε σημείο τριβής μεταξύ των μελών καθώς η επιφυλλίδα αυτή θα δομούσε την δημόσια εικόνα του συλλόγου, από τα πρώτα του

κιάλας βήματα, απέναντι στην κοινωνία του Βόλου. Υπήρξε, παράλληλα, η αφορμή να δημιουργηθούν διάφορα ερωτήματα σχετικά με το ποιος θα έκρινε την ποιότητα των γραφομένων και εάν αυτά θα ήταν επιζήμια ή επικερδή για τον σύλλογο.

Τελικά η δεκαπενθήμερη φιλολογική σελίδα θα εμφανιστεί για πρώτη φορά στις 4 Απριλίου 1937 και η επιμέλεια της ύλης της, ύστερα από συνέλευση του διοικητικού συμβουλίου ανατίθεται , τελικά, στους Ιωάννη Σιαφλέκη και Ανδρέα Τσούφη.¹⁸ Στο σημείωμα, που παρατίθεται στο πρώτο φύλλο μπορεί να διαβάσει κανείς «Από σήμερα εγκαινιάζουμε την βολιώτικη, δεκαπενθήμερη, καλλιτεχνική και επιστημονική σελίδα μας. Η σελίδα αυτή βγαίνει κυρίως χάρις στην ευγενική και πρόθυμη συνεργασία του κύκλου "Οι φίλοι των γραμμάτων και τεχνών" που αποτελείτε από νέους επιστήμονες και λογοτέχνες με σφρίγος και ζωή, που επιθυμούν να τονώσουν την πνευματική ζωή της πόλης μας και να εξασφαλίσουν τη συνέχεια της φωτεινής της πνευματικής παράδοσης. Η σελίδα αυτή ακόμα αποδειχνει, πως η πόλη μας κλείνει μέσα της πλάι στην οικονομική ζωτικότητα της πνευματική ζωή σοβαρή και αξιοπρόσεκτη, αλλά και σεμνή, που δεν θέλησε μέχρι τώρα με αφέλεια να την διατυμπανίση προκλητικά από τις στήλες των καλοπροαίρετων Αθηναϊκών περιοδικών. Γιατί πάντα είχαμε την γνώμη, παρά τις φωνασκίες των διανοούμενων της Αθήνας, πως δεν υπάρχει πρόβλημα "πνευματικής αφύπνισης της επαρχίας" αλλά πρόβλημα γενικής αφύπνισης που αφορά όλη τη χώρα, πρόβλημα ψυχικής ανάτασης και γενικής πνευματικής αναδημιουργίας. Η σελίδα αυτή προτίθεται αυτόν τον υψηλό σκοπό να υπηρετήσει και να τονώσει όσο τις επιτρέπουν οι δυνατότητες της την πνευματική ζωή της πόλης μας. Ελπίζουμε πως ο κύκλος "Οι φίλοι των γραμμάτων και τεχνών", που είχε την ευγενική έμπνευση να προσφέρει τα πρώτα πνευματικά κεφάλαια στην προσπάθεια αυτή θα ευρυνθή τόσο, ώστε να περιλάβει μέσα τον κάθε σκεπτόμενο άνθρωπο που επιθυμεί να εξασφαλισθεί μια καλλίτερη πνευματική αύριο στην επαρχία μας»¹⁹ με την υπογραφή Η ΣΕΛΙΣ.

Το παραπάνω κείμενο, που εμφανίζεται στο πρώτο φύλλο της Φιλολογικής Σελίδας γνωστοποιεί στην βολιώτικη κοινωνία την ύπαρξη του σωματείου *Φίλοι των*

¹⁸Η βιβλιοθήκη των Τριών Ιεραρχών διατηρεί στο αρχείο της τα περισσότερα φύλλα της εφημερίδας Θεσσαλίας από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ίδρυσής της. Η σειρά της επιφυλλίδας των *Φίλων των Γραμμάτων*, ωστόσο δεν είναι πλήρης, υπάρχουν μονάχα πέντε φύλλα, ανάμεσα τους και το πρώτο που κυκλοφόρησε. Ακόμα, όμως, και τα λιγοστά αυτά φύλλα μπορούν να δώσουν ικανοποιητικές πληροφορίες σχετικά με την μορφή της σελίδας.

¹⁹ *Θεσσαλία*, 4 Απριλίου 1937, αρ. φ. 12.585, σελ. 3

Γραμμάτων ένα περίπου χρόνο μετά την έναρξη της λειτουργίας του. Μέσα σε αυτό αναφέρονται επιγραμματικά η σύνθεση και οι στόχοι του σωματείου ενώ τονίζεται και πάλι η ανάγκη να αναδείξουν οι επαρχιακές πόλεις ένα δυναμικό και ώριμο πολιτιστικό, πνευματικό και επιστημονικό προφίλ, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η πνευματική κατάπτωση, που έχει προκαλέσει το δικτατορικό καθεστώς του Μεταξά. Ο σκοπός της έκδοσης αυτής της επιφυλλίδας ήταν να δημιουργήσει ένα μόνιμο και επίσημο βήμα δημόσιας συζήτησης και συνδιαλογής για θέματα που αφορούν την πόλη του Βόλου. Αν και η επιφυλλίδα υπήρξε προϊόν της σκέψης των μελών του συλλόγου, στο μικρό αυτό εισαγωγικό σημείωμα η ομάδα σύνταξης της φιλολογικής σελίδας δεν ταυτίζεται με τον σύλλογο, αυτό συμβαίνει προκειμένου να μείνει ανοιχτό το ενδεχόμενο συνεργασίας με όλους όσους πρόβαλλαν κάποιο ενδιαφέρον.

Εκτός από το εισαγωγικό σημείωμα στο πρώτο αυτό φύλλο περιέχονται ένα ποίημα του Τάκη Σαρακινού²⁰ με τίτλο "Απόβραδο", μια παρουσίαση της ποιητικής συλλογής του Κούλη Αλέπη "De Profundis" από τον Κώστα Καλατζή, ένα διήγημα του Χρ. Παπαζήση με τίτλο "Ο κύριος Ταγματάρχης", ένα μεταφρασμένο ποίημα του Μ. Maeterlink με τίτλο "Οι τρεις παιδούλες". Επίσης υπάρχει ένα άρθρο με τίτλο "Οι θρησκευτικές γιορτές της αρχαίας Θεσσαλίας", στο οποίο με αφορμή την ίδρυση της Φιλάρχαιου Εταιρείας στην Λάρισα αναγγέλλεται μια σειρά άρθρων με τον ίδιο τίτλο, όπου θα αναλύονται οι αρχαίες θεσσαλικές γιορτές. Στο πρώτο φύλλο δημοσιεύεται και το άρθρο "Ο άνθρωπος και η φωτογραφία" του Γ. Σιαφλέκη, όπου ο συντάκτης κάνει μια μικρή αναδρομή στην ιστορία της φωτογραφίας και παρουσιάζει τον βολιώτη φωτογράφο, Κώστα Ζημέρη.²¹

Στο αρχείο της εφημερίδας, που διατηρείται στην βιβλιοθήκη των Τριών Ιεραρχών, εκτός του πρώτου φύλλου μπορούμε να βρούμε μονάχα τέσσερα φύλλα ακόμα της Φιλολογικής Σελίδας. Στο φύλλο που κυκλοφόρησε την Κυριακή 16 Μαΐου 1937 παρουσιάζονται τα ποιήματα "Διάλεξε" του Τάκη Σαρακινού, "Πρωινό Ξύπνημα" του Πήλιου Δρυμού, "Κρασί" του Δημήτρη Κασσαβέτη και "Θεσσαλικά χωριά" του Κ. Καλατζή. Συνεχίζεται και σε αυτό το φύλλο η σειρά άρθρων με τον

²⁰ Ψευδώνυμο του Τάκη Οικονομάκη, διευθυντή της εφημερίδας Θεσσαλίας

²¹ Ι. Σιαφλέκης, «Ο άνθρωπος και η φωτογραφία», *Θεσσαλία*, 4 Απριλίου 1937, αρ. φ. 12.585, σελ.3. Στο άρθρο αυτό, ο Σιαφλέκης διερωτάται, κατά πόσο η φωτογραφία αποτελεί μια μορφή τέχνης, η αφορμή δίνεται από τις συζητήσεις, που γίνονται γύρω από το θέμα στη Γαλλία. Το Παρίσι αποτελεί για τον συντάκτη μια παραδειγματική πόλη καθώς η πνευματική κίνηση της πόλης «βρίσκεται στο πιο τέλει σημείο προόδου». Αναφέροντας το Παρίσι και τονίζοντας την πνευματική διεργασία, που συντελείται στην πόλη αυτή, ο συντάκτης παρουσιάζει τις προσδοκίες του για την πόλη του Βόλου, στα μέτρα που φυσικά της αναλογούν.

τίτλο "Οι θρησκευτικές γιορτές της αρχαίας Θεσσαλίας". Υπάρχει, επίσης, η μετάφραση μιας μελέτης του οικονομολόγου Κάρλ Ζιντ από τον Άγγελο Μπαϊρακτάρη με τίτλο "Ο υλισμός και η πολιτική οικονομία"²². Ο Απόστολος Κολτσιδόπουλος γράφει σε αυτό το φύλλο ένα άρθρο για τον Γρηγόριο Ξενόπουλο, όπου αναφέρει την προσωπική του γνωριμία με τον συγγραφέα και κάνει μια σύντομη παρουσίαση της ζωής και του έργου του.²³ Στο ίδιο φύλλο, επίσης, μεταφράζεται από τα γερμανικά το άρθρο του Hans Vaihinger "Ο Νίτσε ως Φιλόσοφος". Παρουσιάζεται από τον Κ. Καλατζή το βιβλίο του Αντίοχου Κυπρολέων "Η προίκα της Μαριάννας", ενώ αναφέρονται και οι εκδόσεις και άλλων νέων βιβλίων, όπως "Το τραγούδι του βουνού" του Κ. Καλατζή, τα "Κρίνα του Γυαλού" η ποιητική συλλογή του Δημήτρη Κασσαβέτη και το "Άσμα ασμάτων" συλλογή διηγημάτων του Μελή Νικολαΐδη.

Στο αμέσως επόμενο φύλλο της Φιλολογικής Σελίδας, που κυκλοφορεί την Κυριακή 30 Μαΐου βρίσκουμε και πάλι μια στήλη, όπου παρουσιάζονται τα ποιήματα "Τραγουδάκι" και "Διάλεξε" του Τάκη Σαρακινού, "Ήταν ένα σπίτι" της Κούλας Γιοκαρίνη, το "Τραγούδι του Βουνού" του Κ. Καλατζή, "Βραδυνά κρυφομιλήματα" και "Ρεμβασμός" του Φαίδωνα Μακρή και "Λόγος" και "Αντίλογος" του Σταμάτη Στανίτσα. Συνεχίζονται οι μεταφράσεις των άρθρων των Καρλ Ζιντ "Ο υλισμός και η πολιτική οικονομία" και Hans Vaihinger "Ο Νίτσε ως Φιλόσοφος". Τέλος παρουσιάζονται τα νέα βιβλία των Πέτρου Ολυμπίου "Γιάννης Σκαρίμπας" από τον Κ. Καλατζή και Άγγελου Τερζάκη "Μενεξεδένια Πολιτεία" από τον Α. Τσούφη.

Την Κυριακή 13 Ιουνίου κυκλοφορεί το επόμενο φύλλο της σελίδας, η ύλη του ακολουθεί τα βήματα των προηγούμενων εκδόσεων. Παρουσιάζονται και πάλι ποιήματα βολιωτών συγγραφέων, το "Τραγουδάκι" του Τάκη Σαρακινού και "Στιγμές" της Κούλας Γιοκαρίνη. Υπάρχει ένα ακόμη κομμάτι από τις μεταφράσεις των άρθρων

²² Καρλ Ζιντ, «Ο υλισμός και η πολιτική οικονομία» (μεταφρ. Αγγ. Μπαϊρακτάρης), *Θεσσαλία*, 16 Μαΐου 1937, αρ. φ. 12.623, σελ. 3. Στο μεταφρασμένο αυτό άρθρο, που παρουσιάζεται σε συνέχειες, ο γάλλος οικονομολόγος αναλύει τις μεταβολές, που έπαθε ο πλούτος στην εξελικτική του διαδρομή. Αντικρούοντας την άποψη του Μαρξ, πως η αξία των πραγμάτων καθορίζεται από την ποσότητα εργασίας, που βρίσκεται αποκρυσταλλωμένη μέσα τους, καταλήγει, πως η αξία των πραγμάτων, τελικά, επηρεάζεται από την επιθυμία του καταναλωτή, και μόνο, να τα αποκτήσει. Διακρίνει τρία στάδια στην ιστορία του πλούτου, στο πρώτο ο πλούτος προέρχεται από την γη, στο δεύτερο από την εργασία και στο τρίτο από την επιθυμία των ανθρώπων να καταναλώσουν. Τέλος, διακρίνει και τρεις βαθμούς λειτουργίας του πλούτου, την απόλαυση, την εξουσία και την εξυπηρέτηση.

²³ Απ. Κολτσιδόπουλος, «Γρηγόριος Ξενόπουλος», *Θεσσαλία*, 16 Μαΐου 1937, αρ. φ. 12.623, σελ. 3. Ο συντάκτης εκτός των άλλων αναφέρει, πόσο ο Ξενόπουλος συντέλεσε με το έργο του στην επιβολή της δημοτικής γλώσσας στην λογοτεχνία. Θεωρεί, πως ο Ξενόπουλος, επιλέγοντας να ακολουθήσει μια πλάγια τακτική, χωρίς να χρησιμοποιεί ακρότητες, σε αντίθεση με τον Ψυχάρη, κατάφερε να κερδίσει με το έργο του ευρύτερη μάζα αναγνωστών.

“Ο Νίτσε ως φιλόσοφος” και “Ο υλισμός και η πολιτική οικονομία”. Ο Ανδρέας Τσούφης κάνει μια κριτική παρουσίαση του βιβλίου του Κώστα Καλατζή “Το τραγούδι του Βουνού”. Ο Χρ. Παπαζήσης δημοσιεύει ένα διήγημα του με τίτλο “Ναι Κατερινούλα...”, ενώ στο κάτω μέρος της σελίδας ένα μικρό κείμενο σε πλαίσιο πληροφορεί “όσοι συγγραφείς επιθυμούν να κριθούν τα βιβλία τους από την φιλολογική μας σελίδα παρακαλούνται να αποστέλνουν ένα αντίτυπο των έργων τους στην εφημερίδα Θεσσαλία, τμήμα φιλολογικής σελίδας.”²⁴

Το φύλλο, που κυκλοφορεί την Κυριακή 27 Ιουνίου είναι το τελευταίο από αυτά που υπάρχουν στο αρχειακό υλικό της βιβλιοθήκης των Τριών Ιεραρχών. Σε αυτό περιέχονται τα ποιήματα “Κάποια ψυχή” του Τ. Σαρακινού, “Παλαιοί Σκοποί” του Πέτρου Λυρά, και “Σαν σε έφερε πίσω η θάλασσα” της Κ. Γιοκαρίνη. Ο Κ. Καλατζής δημοσιεύει στο φύλλο αυτό ένα ακόμη διήγημα του με τίτλο “Το άσπρο παιδί του γύφτου”. Σε μία στήλη που τιτλοφορείται Σημειώματα βρίσκουμε τέσσερα μικρά άρθρα, στο πρώτο θίγεται η κρίση που περνά το ελληνικό βιβλίο, το δεύτερο καταπιάνεται ακροθιγώς με τα προβλήματα του ελληνικού θεάτρου, στο τρίτο εκφράζεται το παράπονο για το γεγονός, πως το βασιλικό θέατρο δεν έχει επισκεφτεί την πόλη του Βόλου, η οποία, κατά τον συντάκτη διαθέτει πολύ καλό θεατρικό κριτήριο, τέλος, στο τέταρτο, με αφορμή μια επιστολή της Ακαδημίας Αθηνών προς την Αρχιεπισκοπή, όπου αναφερόταν πως το *Συμπόσιο* του Πλάτωνα θα πέρναγε από λογοκρισία, γίνεται λόγος για τον σκοταδισμό και την στενοκεφαλιά που επικρατεί ακόμη και στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Σε ένα, επίσης, μικρό άρθρο με τίτλο “Οι Φίλοι των Γραμμάτων” ο συντάκτης, με αφορμή την ματαίωση μιας συνέλευσης του συλλόγου, λόγω μη απαρτίας, αναφέρει με λύπη του πως αισθάνεται, ότι έχει φύγει ο αρχικός ενθουσιασμός από τα μέλη του σωματείου, σε μια στιγμή μάλιστα που η χώρα περνά δύσκολες ώρες και χρειάζεται πνευματική αναγέννηση, υπονοώντας την κατάσταση, που είχε δημιουργήσει η δικτατορία του Μεταξά. Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και το άρθρο “Για μια πνευματική κοινωνία” του Γ. Σιαφλέκη, στο οποίο τονίζεται η ανάγκη για την ύπαρξη πνευματικότητας. Τέλος υπάρχει ακόμη μια συνέχεια του μεταφρασμένου άρθρου “Ο Νίτσε ως φιλόσοφος”.

Σύμφωνα με τον Μουγογιάννη οι βασικότεροι συνεργάτες της φιλολογικής σελίδας της Θεσσαλίας ήταν οι Κ. Καλατζής, Κ. Γιαννακόπουλος, Πήλιος Δρυμός, Στ. Καραγεώργης, Απ. Κολτσιδόπουλος, Δημ. Κούτρας, Απ. Κουφοδήμος, Μενέλαος

²⁴ Θεσσαλία, 27 Ιουνίου 1937, αρ. φ. 12.665, σελ.3.

Λουντέμης, Κίτσος Μακρής, Ι. Μαμάκης, Αλ. Μαρπουτσόγλου, Μελής Νικολαΐδης, Χρ. Παπαζήσης, Νίκος Παπάς, Νικ. Παπαχατζής, Τάκης Σαρακινός (Οικονομάκης), Δημ. Σαράτσης, Γιάννης Σιαφλέκης, Γ. Σκαρίμπας, Γ. Σπατάλας, Στ. Στανίτσας, Ανδρέας Τσούφης, Κούλα Γιοκαρίνη, Ελ. Διομήδους, Ρίτα Μπούμη Παπά, Αγήνορας Αστεριάδης, Νικήτας Γρίσπος, Στ. Κόκκινος, Νικόλαος Τσιαμάνης και Στρατής Τσίρκας. Οι περισσότεροι από τους συντάκτες της σελίδας, εκτός λιγοστών εξαιρέσεων, διατελούσαν, παράλληλα, και μέλη του συλλόγου²⁵.

Η Φιλολογική Σελίδα της Θεσσαλίας, για όσο καιρό κυκλοφορούσε, αποτέλεσε, κυρίως, ένα μέσο επικοινωνίας τόσο μεταξύ των μελών όσο και μεταξύ των πολιτών του Βόλου, που έδειξαν κάποιο ενδιαφέρον. Παράλληλα, υπήρξε το επίσημο βήμα από όπου τα μέλη του συλλόγου εξέφραζαν τα ενδιαφέροντα τους. Η ύλη, έτσι όπως διαμορφώνεται στα πέντε φύλλα, που υπάρχουν στο αρχείο της βιβλιοθήκης των Τριών Ιεραρχών, αλλά και από τις πληροφορίες που μας δίνει ο Μουγογιάννης στο βιβλίο του *Ο βολιώτικος πολιτισμός του μεσοπολέμου*, φαίνεται να διαμορφώνεται ως εξής, μεγάλο μέρος καταλάμβαναν κάθε φορά παρουσιάσεις βολιωτών ποιητών και συγγραφέων, οι οποίοι μέσα από την φιλολογική σελίδα είχαν την ευκαιρία να κάνουν μια πρώτη παρουσίαση του έργου τους στο κοινό της πόλης. Επίσης, στην σελίδα παρουσιάζονταν πολλά άρθρα επιστημονικού, πολιτιστικού και πνευματικού ενδιαφέροντος, τα οποία ήταν είτε μεταφράσεις ξένων αρθρογράφων είτε των συντακτών της σελίδας. Ο πλουραλιστικός χαρακτήρας της Φιλολογικής Σελίδας αναδεικνυε τα πολλαπλά ενδιαφέροντα του συλλόγου και, συγχρόνως, καταδείκνυε την προσπάθεια των Φίλων των Γραμμάτων να ανασυστήσουν την πνευματική ζωή της πόλης. Η σελίδα είναι σίγουρο, πως γνωστοποίησε στο κοινό της πόλης την ύπαρξη των *Φίλων των Γραμμάτων*, καθώς ήταν ενσωματωμένη σε μια μεγάλης κυκλοφορίας τοπική εφημερίδα. Δεν είναι περίεργο, πως οι πρώτες εγγραφές στον σύλλογο έγιναν λίγους μόλις μήνες μετά την εμφάνιση της Φιλολογικής Σελίδας. Η Φιλολογική Σελίδα της Θεσσαλίας καθώς και οι διαλέξεις αποτελούσαν τις δύο κυριότερες και πιο τακτικές δραστηριότητες, που οργάνωνε ο σύλλογος κατά την διάρκεια τις πρώτης του φάσης.

Από τους πρώτους κιόλας μήνες της σύστασής τους, οι *Φίλοι των Γραμμάτων* οργάνωναν εβδομαδιαίες συναντήσεις της ομάδας κατά της οποίες συζητούσαν ποικίλα θέματα. Όταν, πια, η ομάδα εδραιώνεται και, μέσα από την Φιλολογική

²⁵ Γιάννης Μουγογιάννης, *Ο βολιώτικος πολιτισμός του μεσοπολέμου*, Αθήνα, Πύλη, 1990, σελ. 73

Σελίδα της Θεσσαλίας, συστήνεται στο ευρύτερο κοινό της πόλης, οι εβδομαδιαίες της συναντήσεις αλλάζουν χαρακτήρα. Σε μια συνέλευση του διοικητικού συμβουλίου, στις 27 Ιανουαρίου 1937, αποφασίζεται η ομάδα να δημιουργήσει επικοινωνιακά κανάλια με τον ενδιαφερόμενο πληθυσμό του Βόλου. Στα πλαίσια αυτής της επιθυμίας, οι εσωτερικές εβδομαδιαίες συναντήσεις, μετατρέπονται σε ανοιχτές προς το κοινό διαλέξεις, με θέματα τοπικού ενδιαφέροντος, σε σχέση με την αρχαιολογία, την οικονομική και πνευματική ιστορία του Βόλου. Οι διαλέξεις αυτές δεν είχαν κερδοσκοπικό χαρακτήρα και το αρχικό εισιτήριο των 2 δραχμών, που είχε καθοριστεί απλά κάλυπτε τα έξοδα της διεκπεραίωσης τους. Αν και ξεκίνησαν με την λογική να γίνονται μια φορά την εβδομάδα, φαίνεται, τελικά, πως ο σύλλογος δεν είχε αυτή την δυνατότητα και έτσι οι διαλέξεις δεν είχαν μια σταθερά επαναλαμβανόμενη περιοδικότητα. Το συνηθέστερο, πάντως, ήταν οι διαλέξεις αυτές να επαναλαμβάνονται είτε μια φορά την εβδομάδα, είτε ανά δεκαπενθήμερο.

Μερικές μόνο από τις διαλέξεις, που πραγματοποιήθηκαν κατά την διάρκεια της πρώτης περιόδου του συλλόγου, ήταν του Στρατή Μυριβήλη *Πώς επικοινωνεί ο καλλιτέχνης με το κοινό του και Φαντασία και γυναίκα*, του Γεράσιμου Σπατάλα *Η ζωή και το έργο του Λορέντζου Μαβίλη*, του Π. Δ. Χατζηγιάννη *Το αίνιγμα του Ακτίου*, του Γ. Αβτζή *Το πνεύμα και ο πολιτισμός της νέας Τουρκίας*, του Ι. Σιαφλέκη *Η γυναίκα πηγή ευτυχίας ή δυστυχίας*, του Σωκράτη Καραντίνου *Πώς πρέπει να απαγγέλλουμε*, του Περικλή Βιζουκίδη *Η δίκη του Χριστού*, του Ξενοφώντα Στελλάκη *Προσωπικές μου αναμνήσεις από το δημοτικιστικό αγώνα στον Βόλο του 1900*, του Ιωάννη Κακριδή *Το ιστοριογραφικό έργο του Θουκυδίδη και Η ποίηση του Ομήρου*, του Δημήτρη Βέργου *Χαρακτήρ και αυτοπαιδαγωγίσεις*, του Στ. Κυριακίδη *Η καταγωγή της δημοτικής μας ποιήσεως*, του Ιωάννη Θεοδορακόπουλου *Ο έρωας στον Πλάτωνα*, του Δ. Σαράτση *Η καλλιέργεια των γραμμάτων στο Πήλιο*, του Τάκη Οικονομάκη *Τρεις λησμονημένοι βολιώτες ποιητές. Ηλιόπουλος, Μαργωμένος, Πεύκος Ορεινός*, του Κ. Χατζηβασίλη *Αι εξαιρετικάί ιδιότητες του ύδατος*, του Χρ. Παπαζήση *Πρόδρομοι της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, του Αλ.εξ. Μαρπουτσόγλου *Η ζωή και η ποίηση του Παπαντωνίου*, του Απ. Κολτσιδόπουλου *Το διηγηματογραφικό έργο του Παπαντωνίου*, του Ι. Σιαφλέκη *Ο στοχαστής Παπαντωνίου* (οι τρεις τελευταίες διαλέξεις δόθηκαν στα πλαίσια ενός φιλολογικού μνημοσύνου που οργανώθηκε από τον σύλλογο λίγο μετά τον θάνατο του Ζαχαρία Παπαντωνίου). Από τα θέματα των διαλέξεων αντιλαμβανόμαστε την ευρύτητα των ενδιαφερόντων των *Φίλων των Γραμμάτων*, τα οποία κινούνταν σε ολόκληρο το φάσμα της επιστήμης, των τεχνών

και των γραμμάτων. Δεν υπήρχε, δηλαδή, ένα περιχαρακωμένο πεδίο στο οποίο ο σύλλογος προσήλωνε το ενδιαφέρον του. Η αποδοχή του κόσμου δεν υπήρξε ζωνή, όπως έσπευδαν να σημειώσουν σε κάθε ευκαιρία τα μέλη του συλλόγου, αλλά μέτρια. Οι δημόσιες αυτές συζητήσεις, ωστόσο, έκαναν ακόμα γνωστότερο και ευκολότερα προσιτό το σωματείο στην κοινωνία του Βόλου, προσελκύνοντας, έστω και λίγους ενδιαφερόμενους. Συνήθως οι διαλέξεις γίνονταν στα γραφεία του Κέντρου Κοινωνίας Βόλου ή στο Ωδείο Βόλου, δεν ήταν, όμως λίγες οι φορές, που ο σύλλογος νοίκιαζε την αίθουσα του Δημοτικού Θεάτρου της πόλης για να εξασφαλίσει μεγαλύτερη χωρητικότητα. Οι ομιλητές αρχικά ήταν διανοούμενοι, κυρίως, από τον Βόλο αλλά και από τις υπόλοιπες Θεσσαλικές πόλεις, στην συνέχεια όμως μετακαλούνταν από την Αθήνα και την Θεσσαλονίκη σε μια προσπάθεια του συλλόγου να συνδέσει την επαρχιακή πόλη του Βόλου με την πνευματική κίνηση της πρωτεύουσας και της συμπρωτεύουσας.

Εκτός από τις διαλέξεις, οι Φίλοι των Γραμμάτων προέβαιναν και σε άλλες δραστηριότητες. Συνεργαζόμενοι με τον σύλλογο *Υπαίθρια Ζωή* πραγματοποίησαν εκδρομές με εκπαιδευτικό χαρακτήρα σε κοντινές περιοχές του Βόλου. Επισκέφτηκαν την Μακρινίτσα, όπου ξενάγηση στην ιστορία του χωριού έκανε ο Ν. Παπαχατζής, τον αρχαιολογικό χώρο της Ακρόπολης του Διμηνίου, όπου και πάλι την ξενάγηση στον χώρο έκανε ο Παπαχατζής. Στις 19 Δεκεμβρίου 1937, τα μέλη του συλλόγου νοίκιασαν λεωφορείο και επισκέφτηκαν την Άφησσο, παραλιακό χωριό του Πηλίου. Τρεις μήνες πριν, στις 11 και 12 Σεπτεμβρίου 1937, ο σύλλογος είχε πραγματοποιήσει διήμερη εκδρομή στη Σκιάθο, όπου και τέλεσε φιλολογικό μνημόσυνο στην μνήμη του πεζογράφου Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Στην εκδρομή αυτή συμμετείχαν 150 άτομα και το συνολικό της κόστος ξεπέρασε τις 5.000 δραχμές. Τα έξοδα των εκδρομών αυτών καλύπτονταν, συνήθως, από το ταμείο του συλλόγου, το οποίο ως κύρια πηγή εσόδων του είχε την μηνιαία συνδρομή των μελών του, η οποία είχε καθοριστεί στις 10 δραχμές τον μήνα. Οι εκδρομικές περιηγήσεις, εκτός από τον προφανή εκπαιδευτικό τους χαρακτήρα, προσέφεραν στα μέλη την δυνατότητα να συσφίξουν τις μεταξύ τους σχέσεις, ενδυναμώνοντας την αίσθηση του συνανήκειν. Την περίοδο αυτή, οι εκδρομικές περιηγήσεις ήταν προσόν της αστικής τάξης. Η χρήση του αυτοκινήτου, έδινε την δυνατότητα να καλύπτονται μεγαλύτερες αποστάσεις σε μικρότερο χρονικό διάστημα, κάνοντας τις εκδρομικές εξορμήσεις μόδα για τα μέλη της αστικής κοινωνίας, που διέθεταν την ευχέρεια να ανταποκριθούν στις οικονομικές απαιτήσεις του εγχειρήματος. Όπως σημειώνει ο

Mario Vitti «έχοντας υπόψη τις ελληνικές συνθήκες διαβίωσης (το αυτοκίνητο) υπήρξε ένας προνομιούχος τρόπος απόλαυσης του ελληνικού τοπίου, μια επιτάχυνση των παραστάσεων και της ζωής.».²⁶ Η ανάγκη των αστών της δεκαετίας του 1930 να εκδράμουν στην ελληνική ύπαιθρο απέρρευε από την βαθύτερη επικρατούσα διάθεση να ξεφύγουν από την μεμψιμοιρία και την μιζέρια, που κυριαρχούσε στους παρελθόντες χρόνους και να γευτούν τις απολαύσεις, που προσφέρει η ζωή. Γεγονός, που επέτεινε αυτήν την διάθεση υπήρξε η νωπή, ακόμα εμπειρία του Μεγάλου Πολέμου, που άλλαξε με καταλυτικό τρόπο τη ζωή των ανθρώπων.²⁷

Σε μια συνεδρίαση του διοικητικού συμβουλίου, στις 31 Οκτωβρίου 1937, ο Σταμάτης Στανίτας αναφέρει τον προβληματισμό του για την ύπαρξη μεγάλου ποσοστού αναλφάβητων ενηλίκων στην πόλη. Όπως συμβαίνει σε ολόκληρη την χώρα κατά την διάρκεια του μεσοπολέμου, τονίζει ο Στανίτσας, έτσι και στον Βόλο το ποσοστό αναλφάβητων υπερβαίνει το 50% του πληθυσμού, επισημαίνει, μάλιστα, πως το πρόβλημα εντοπίζεται κυρίως στις γυναίκες. Με εισήγηση του ιδίου, το διοικητικό συμβούλιο αποφασίζει την ίδρυση σχολείου αναλφάβητων ενηλίκων. Η φιλόδοξη καθ' όλα αυτή ιδέα, ωστόσο, της δημιουργίας ενός νυχτερινού σχολείου, που θα έδινε την ευκαιρία σε όλους όσους επιθυμούσαν να μετέχουν της βασικής εκπαίδευσης, δεν φαίνεται να λειτούργησε. Η επόμενη και τελευταία αναφορά, που γίνεται επίσημα, από τον σύλλογο για το θέμα, είναι σε μια συνέλευση και πάλι του διοικητικού συμβουλίου, τρεις μήνες σχεδόν αργότερα, στις 21 Ιανουαρίου 1938, όπου απλά αποφασίζεται η έγκριση μιας διάλεξης, της οποίας τα έσοδα θα διατεθούν για την λειτουργία του νυχτερινού σχολείου. Στην ίδια αυτή συνέλευση θα γίνει αποδεκτή και η αίτησης παραίτησης από τον σύλλογο του εισηγητή της ιδέας για την ίδρυση του νυχτερινού σχολείου, Σταμάτη Στανίτα, για άγνωστους λόγους. Προφανώς, λοιπόν, η ιδέα του σχολείου για τους αναλφάβητους ενήλικες, μέσα σε τρεις μήνες ή απορρίφθηκε οριστικά ή παραπέμφθηκε στις καλές ενδες, αφού ο σύλλογος δεν είχε την οικονομική, κυρίως, δυνατότητα να υλοποιήσει και να στηρίξει μια τέτοια ιδέα αλλά ούτε και την αρωγή των δημοτικών αρχών. Η προθυμία, ωστόσο, των μελών του συλλόγου να συστήσουν ένα σχολείο, που θα έδινε την δυνατότητα πρόσβασης στην εκπαίδευση σε ένα μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού της

²⁶ Mario Vitti, Η γενιά του τριάντα, Αθήνα, Ερμής, 2000. σελ. 47

²⁷ Αυτή η αντίληψη εκφράζεται και μέσα από το μανιφέστο της νέας εποχής, το *Ελεύθερο Πνεύμα* του Γ. Θεοτοκά. Για τον Θεοτοκά οι άνθρωποι της νέας εποχής «Ζουν τολμηρά γιατί είναι αποφασισμένοι να μην χάσουν τον καιρό τους σε αυτό τον κόσμο, να γεμίσουν την ύπαρξη τους όσο μπορούν περισσότερο, να αισθανθούν όσο το δυνατόν βαθύτερα. Βρίσκουν πολύ ομορφιά στην μεγάλη ορμή του αιώνα τους...» ό.π. σελ.47

βολιώτικης κοινωνίας, παρέχοντας του, ταυτόχρονα, τις συνθήκες εκείνες, ώστε να ενσωματώσει την εμπειρία της σχολικής διαδικασίας στην γεμάτη δυσκολίες καθημερινότητα του, καταδεικνύει τον εκλαϊκευτικό χαρακτήρα των Φίλων των Γραμμάτων. Το σωματείο αναγνωρίζοντας, δηλαδή, τα προβλήματα και τις δυσχέρειες, που αντιμετώπιζε το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας, προσδοκούσε να δημιουργήσει ένα σχολείο πρότυπο, σύμφωνα, πάντα, με τις δικές του προσδοκίες και εκτιμήσεις. Παράλληλα, μέσα από την πρόταση ίδρυσης του σχολείου, διακρίνουμε τον διευρυμένο ορίζοντα προσδοκιών του συλλόγου αναφορικά με το εκπαιδευτικό σύστημα. Αν και μη υλοποιήσιμο, τελικά, σχέδιο η ιδέα του σχολείου, περισσότερο από όλα δείχνει, πως ο σύλλογος προσανατόλιζε τις ευαισθησίες του και την ενεργητικότητα του, σε θέματα, που αφορούσαν την βελτίωση της ποιότητας της ζωής των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων.

Από την πρώτη κιόλας μέρα της λειτουργίας τους οι *Φίλοι των Γραμμάτων* είχαν τονίσει στο καταστατικό τους, πως ένα από τα μέσα εκπλήρωσης του στόχου τους ήταν και η έκδοση βιβλίων, που θα περιλάμβαναν τις επιστημονικές και καλλιτεχνικές εργασίες μελών του συλλόγου. Η αρχή της εκδοτικής προσπάθειας του σωματείου έγινε με την χρηματοδότηση της έκδοσης της μελέτης του Ν. Παπαχατζή «Τα λείψανα και η ιστορία των αρχαίων πόλεων του Βόλου». Στο συμφωνητικό που υπογράφηκε στις 30 Οκτωβρίου 1937 ανάμεσα στον σύλλογο και στον εκδότη Ανδρέα Σχοινά, αναφερόταν, πως τα έξοδα της έκδοσης αναλάμβανε ο εκδότης αλλά οι Φίλοι των Γραμμάτων είχαν την υποχρέωση να αγοράσουν αμέσως μετά την έκδοση του βιβλίου 500 αντίτυπα. Στα τέλη Ιανουαρίου 1938 ο Πρόεδρος του συλλόγου υποβάλλει αίτηση στον δήμαρχο Παγασών να αγοράσει 500 αντίτυπα του βιβλίου του Παπαχατζή, προκειμένου να καλυφθούν τα έξοδα καθώς ο σύλλογος δυσκολευόταν να αντεπεξέλθει στην συμφωνία του με τον εκδότη. Μαζί στέλνεται και μια δεύτερη επιστολή με την οποία ζητείται ετήσια χρηματική επιχορήγηση από τον δήμο αξίας 50.000 δραχμών. Το δεύτερο βιβλίο, που θα εκδοθεί, υπό την αιγίδα του συλλόγου, ήταν και πάλι μια μελέτη του Παπαχατζή με τίτλο «Η επικοινωνία μας με την πνευματική ζωή των αρχαίων Ελλήνων». Εκτός από τα δύο βιβλία του Παπαχατζή, ο σύλλογος συνέδραμε και για την έκδοση του πρώτου βιβλίου του Μενέλαου Λουντέμη²⁸. Με επιστολή του προς τον σύλλογο στις 30 Δεκεμβρίου 1937,

²⁸ Όπως μας πληροφορεί ο Γ. Μουγογιάννης στο βιβλίο του *Ο βολιώτικος πολιτισμός του μεσοπολέμου*, ο Μενέλαος Λουντέμης ήρθε στον Βόλο στα μέσα του 1937 και με την δημοσίευση ενός διηγήματός του στην εφημερίδα *Θεσσαλία* προκάλεσε το ενδιαφέρον του συλλόγου. Με την βοήθεια

ο Λουντέμης ζήτησε από τον σύλλογο να συζητηθεί σε ολομέλεια του η έκδοση του βιβλίου του «Τα πλοία δεν άραξαν», τελικά, ο σύλλογος αποφασίζει να μην αναλάβει εξ ολοκλήρου τα έξοδα αυτής της έκδοσης, γιατί, προφανώς, δεν είχε την οικονομική ευχέρεια, αλλά προτίθεται να οργανώσει και να πραγματοποιήσει μια διάλεξη του συγγραφέα καθορίζοντας εισιτήριο αξίας 10 δραχμών. Τα έσοδα της διάλεξης διατέθηκαν για την έκδοση του βιβλίου του Λουντέμη.

Στις 28 Απριλίου 1939 πραγματοποιείται στα γραφεία του Ιατρικού Συλλόγου η ένατη γενική συνέλευση των *Φίλων των Γραμμάτων* κατά την οποία ο Ιωάννης Σιαφλέκης, πρόεδρος του συλλόγου αδιάκοπα μέχρι τότε, λαμβάνοντας τον λόγο αναπτύσσει τα πεπραγμένα του προηγούμενου έτους κάνοντας, παράλληλα, μια σύντομη ανασκόπηση της τριετούς δράσης του συλλόγου. Το κείμενο της ομιλίας, που είχε εκφωνήσει ο Σιαφλέκης σε εκείνη την διάλεξη καταδεικνύει την εικόνα, που είχαν συγκροτήσει τα μέλη για τον ίδιο τον σύλλογο και τον εσωτερικό λόγο, που δομούσαν περιγράφοντας την προσπάθειά τους. Ο Σιαφλέκης θεωρεί, πως παρ' όλες τις δυσχέρειες, που συνάντησε στα πρώτα βήματα της ζωής του, ο σύλλογος κατάφερε να διαγράψει μια επιτυχημένη πορεία, λόγω τόσο της θετικής στάσης, που κράτησε το κοινό της πόλης απέναντί του, όσο και λόγω της υποστήριξης των πνευματικών ανθρώπων της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, που τιμούσαν με την παρουσία τους και την συμμετοχή τους στις εκδηλώσεις του συλλόγου. Η μετάκληση ξένων ομιλητών στην πόλη του Βόλου απέβη ιδιαίτερα σημαντική, καθώς εξασφάλισε την στενή επαφή της βολιώτικης κοινωνίας με τον σύγχρονο πνευματικό πολιτισμό της χώρας, όπως αυτός αναπτυσσόταν στα μεγάλα αστικά κέντρα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Εκτός, όμως, από την Αθήνα και την Θεσσαλονίκη, ο σύλλογος επεδίωξε ουσιαστική επικοινωνία και συνεργασία και με τις υπόλοιπες Θεσσαλικές πόλεις μέσω της αλληλοϋποστήριξης των διαφόρων σωματείων και της ανταλλαγής των πνευματικών ανθρώπων τους. Ο σύλλογος, συνεχίζει ο Σιαφλέκης, ανέπτυξε πολύπλευρη δραστηριότητα μέσα σε αυτά τα τρία χρόνια της παρουσίας του, οργάνωσε εκθέσεις επιστημονικών εργασιών, διαλέξεις και καλλιτεχνικές εκθέσεις. Αναφέρει, συγκεκριμένα, την έκθεση του Θεσσαλού ζωγράφου Αγήνορα Αστεριάδη και του βολιώτη ζωγράφου Κωνσταντίνου Γκέσκου. Ο σύλλογος οργάνωσε, επίσης, την έκθεση γλυπτικής και χαρακτικής του βολιώτη Νικόλα

μελών του συλλόγου, ο συγγραφέας τοποθετήθηκε για δουλειά στο γραφείο του δικηγόρου Γ. Αβτζή. Η συλλογή διηγημάτων με τίτλο Τα πλοία δεν άραξαν, η οποία εκδόθηκε με την βοήθεια του συλλόγου και κυκλοφόρησε το 1938, τιμήθηκε με το κρατικό βραβείο πεζογραφίας.

(Παυλόπουλου). Τελειώνοντας κάνει λόγο για τα οικονομικά προβλήματα, που αντιμετωπίζει ο σύλλογος, καθώς μοναδική πηγή των εσόδων του ήταν η εισφορά των μελών του, αφού οι εισπράξεις από τις διαλέξεις δαπανούνταν για την οργάνωση τους και προφανώς οι εκκλήσεις του προς τον δήμο για οικονομική βοήθεια δεν εισακούονταν. Τονίζει την επιτακτική ανάγκη να καταβληθεί από τα μέλη προσπάθεια εγγραφής νέων μελών. Ευχαριστώντας τα μέλη του συλλόγου για την εμπιστοσύνη, που του έδειξαν ορίζοντας τον επί μία τριετία πρόεδρο τους, παρακαλεί αυτήν την φορά να εκλεγεί απλό μέλος καθώς θεωρεί απαραίτητο να εναλλάσσεται το πρόσωπο του προέδρου για λόγους ανανέωσης. Αμέσως μετά τον Σιαφλέκη παίρνει τον λόγο ο Γ. Αβτζής, ο οποίος ευχαριστώντας τον πρόεδρο αναφέρεται και αυτός στην επιτυχή πορεία του συλλόγου, τονίζοντας την σημασία των διαλέξεων, που λειτούργησαν ως εκλαϊκευτικά μαθήματα για το φιλομαθές κοινό του Βόλου. Τελευταίος παίρνει τον λόγο ο Κίτσος Μακρής, ο οποίος αποδομεί την εξιδανικευμένη εικόνα που είχαν φτιάξει για τον σύλλογο λίγο νωρίτερα ο Σιαφλέκης, κυρίως, αλλά και ο Αβτζής. Αναφέρει την διακοπή της φιλολογικής σελίδας, της οποίας η κυκλοφορία διήρκησε λίγους μόνο μήνες και μέμφεται τον πρόεδρο, που δεν μίλησε για αυτή. Απαξιώνοντας τα περισσότερα από όσα ειπώθηκαν, τονίζει, πως η έκθεση του Γκέσκου υπήρξε ατομική και όχι του συλλόγου, ενώ οι διαλέξεις δεν ενίσχυσαν στο ελάχιστο την πνευματική κίνηση της πόλης. Το μεγαλύτερο, όμως, πρόβλημα, που επισημαίνει ο Μακρής είναι η έλλειψη πνευματικής επικοινωνίας με το κοινό. Η συνέλευση αυτή θα κλείσει με την εκλογή των τακτικών μελών του νέου διοικητικού συμβουλίου, Ι. Σιαφλέκη, Κ. Στριμμένου, Κ. Έξαρχου και Κ. Μακρή με πρόεδρο τον Νίκο Παπαχατζή.

2.β. Ο σύλλογος κατά την διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας

Η δραστηριοποίηση των Φίλων των Γραμμάτων ταυτίζεται, σχεδόν, χρονικά με την περίοδο της δικτατορικής διακυβέρνησης της χώρας από τον Ιωάννη Μεταξά. Ο Μεταξάς, επειδή δεν διέθετε κοινή λαϊκή αποδοχή, έπρεπε να εγκαθιδρύσει την εξουσία του στην χώρα με διαφορετικό τρόπο και ο τρόπος αυτός επιτεύχθηκε μέσα από την ενδυνάμωση των σωμάτων ασφαλείας και την ανάπτυξη ενός ακραιφνούς

αστυνομικού ελέγχου, που οδήγησε στην τρομοκρατία των πολιτών, σε βασανιστήρια κρατουμένων, στην λογοκρισία, στην κατάργηση της δικαιοσύνης. Η ημερομηνία της 4^{ης} Αυγούστου 1936 σηματοδότησε την έναρξη ενός ανελέητου κυνηγιού μαγισσών. Το καθεστώς κινήθηκε, κυρίως, εναντίον των κομμουνιστών αλλά δεν περιορίστηκε σε αυτούς. Οι άνθρωποι, που κυνηγήθηκαν από το τετραυγουστιανό καθεστώς δεν είχαν συγκεκριμένη ταυτότητα, αλλά ήταν όσοι θεωρήθηκαν αυθαίρετα από αυτό ως αντίπαλοί του. Χιλιάδες άνθρωποι συνελήφθησαν, βασανίστηκαν και εξορίστηκαν, κατά την διάρκεια της δικτατορίας, κυρίως, λόγω των πολιτικών τους αντιλήψεων. Εκτός από την σωματική βία το καθεστώς άσκησε και έντονη λογοκρισία προκειμένου να τιθασεύσει τις αντιδράσεις. Το υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού υπήρξε ένας νεωτερισμός του καθεστώτος, που είχε σκοπό να λογοκρίνει τα πάντα. Βιβλία, περιοδικά, θεατρικά και κινηματογραφικά έργα και κυρίως εφημερίδες τέθηκαν στο στόχαστρο του υφυπουργείου, προκειμένου να προσαρμοστούν στις διαθέσεις της δικτατορικής κυβέρνησης. Το καθεστώς του Μεταξά υπήρξε αδιάτακτο, επιβάλλοντας δρακόντεια μέτρα εναντίον του ελληνικού λαού και καταργώντας κάθε έννοια ελευθερίας και δικαιοσύνης.

Η πόλη του Βόλου ήταν, βέβαια, απομακρυσμένη από το αθηναϊκό κέντρο, τα σκληρά μέτρα, ωστόσο, που είχαν επιβληθεί από την δικτατορική κυβέρνηση αφορούσαν, ανεξαιρέτως, ολόκληρη την ελληνική επικράτεια. Ο έλεγχος της περιφέρειας γινόταν από μια επιτροπή ασφαλείας, που λειτουργούσε σε κάθε νομό και αποτελείτο από τον νομάρχη, τον διοικητή της χωροφυλακής και τον εισαγγελέα. Σκοπός της επιτροπής ήταν να καθαρίσει το «εθνικό» κράτος του Μεταξά από καθετί, που κρινόταν από τους καθεστωτικούς ως απειλή. Ο σύλλογος Φίλοι των Γραμμάτων δεν φαίνεται να ενοχλήθηκε ποτέ από τις αρχές ασφαλείας του Βόλου, πράγμα που σημαίνει, προφανώς, πως δεν θεωρήθηκε απειλή. Ο βολιώτης συγγραφέας Γιάννης Μουγογιάννης αναφέρει στο βιβλίο του «Ο βολιώτικος πολιτισμός του μεσοπολέμου», πως «η Γενική Ασφάλεια του Βόλου είχε χαρακτηρίσει τους Φίλους των Γραμμάτων "Φίλους της Ε.Σ.Σ.Δ.", ακριβώς γιατί ο σύλλογος λόγω της ανεξαρτησίας του και της πολιτικής τοποθέτησης των μελών του, που άνηκαν στον ευρύ δημοκρατικό χώρο, δεν δρούσε κάτω από τις οδηγίες του υπουργού Τύπου Νικολούδη και δεν ελεγχόταν με κανέναν τρόπο από την δικτατορία.»²⁹. Η αλήθεια, ωστόσο, πρέπει να είναι κάπως διαφορετική. Το μεταξικό καθεστώς δεν είχε κανέναν

²⁹ Γιάννης Μουγογιάννης, *Ο Βολιώτικος πολιτισμός του μεσοπολέμου*, Αθήνα, Πύλη, 1990. σελ. 72

λόγο να ανέχεται την παρουσία του σωματείου και προφανώς ο μόνος λόγος, που δεν κινήθηκε εναντίον του ή εναντίον κάποιου από τα μέλη του ήταν το γεγονός, πως δεν έθιγαν τα συμφέροντα του. Οι τοποτηρητές, που είχε θέσει η μεταξική κυβέρνηση στον Βόλο δεν ενοχλούνταν από την δράση του συλλόγου. Αν και τα μέλη του σωματείου, όπως σημειώνει ο Μουγογιάννης άνηκαν, πράγματι, στον ευρύ δημοκρατικό χώρο, ο σύλλογος καθ' όλη την διάρκεια της πορείας του δεν απέκτησε έναν σαφή ιδεολογικό προσανατολισμό, ένα αμιγές αριστερό προφίλ, που θα τον καθιστούσε ένοχο και επικίνδυνο για το καθεστώς. Ο σύλλογος, κατά την διάρκεια της μεταξικής περιόδου, προσπάθησε να μην έρχεται σε άμεση αντιπαράθεση με το καθεστώς, ώστε να μην υποστεί τις κυρώσεις του. Τα αμιγώς πολιτικά ζητήματα δεν είχαν θέση ούτε στις εσωτερικές συζητήσεις του συλλόγου, ούτε στις ανοιχτές προς το κοινό διαλέξεις του. Το γεγονός αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι προσαρμόστηκε στις επιταγές της δικτατορικής κυβέρνησης, αναπαράγοντας την μεταξική ιδεολογία, απλά σε εποχές, ιδιαίτερα, πολωμένες οι Φίλοι των Γραμμάτων επέλεξαν να τηρήσουν μια ανεχτική, μετριοπαθή στάση, που δεν έθιγε τα συμφέροντα του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου, προκειμένου να καταφέρουν να δρουν ανενόχλητοι.

Όπως προαναφέρθηκε, ο Μουγογιάννης στο βιβλίο του *Ο βολιώτικος πολιτισμός του μεσοπολέμου* αναφέρει, πως οι Φίλοι των Γραμμάτων είχαν χαρακτηριστεί από τις αστυνομικές αρχές του Βόλου ως Φίλοι της Ε.Σ.Σ.Δ. Ο χαρακτηρισμός αυτός φαίνεται, πως στην ουσία δεν αφορούσε την πολιτική ταυτότητα του συλλόγου, αλλά αποδόθηκε εξαιτίας της διάχυτης αίσθησης, που κυριαρχούσε σε μερικούς από τους πολίτες του Βόλου, πως πρόκειται για μια πλήρως διαφοροποιημένη ομάδα με προοδευτικό προφίλ. Ένα κομμάτι της βολιώτικης κοινωνίας, δηλαδή, που γνώριζε την ύπαρξη του συλλόγου, είχε διαμορφώσει την αίσθηση, πως ο χαρακτηρισμός "Φίλοι της Ε.Σ.Σ.Δ." αποδόθηκε στο σύλλογο επειδή αντικατόπτριζε τις πολιτικές πεποιθήσεις των μελών του. Σε καμία περίπτωση δεν είχε εκφραστεί ξεκάθαρα ταύτιση απόψεων με την κομμουνιστική ιδεολογία. Ήταν, λοιπόν, περισσότερο η αίσθηση της διαφορετικότητας και της εικόνας του προοδευτικού, που έδωσαν στον σύλλογο αυτόν τον χαρακτηρισμό, παρά οι πολιτικές αντιλήψεις των μελών. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι η ταυτότητα του κομμουνιστή υπήρξε ιδιαίτερα έντονη εκείνη την περίοδο αλλά ταυτόχρονα πολύ συγκεκριμένη και δυσπροσδιόριστη από τα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Θα πρέπει, ωστόσο, να επισημάνουμε, πως όσο και αν δεν έχουμε εμφανή και κατάδηλη ύπαρξη κομμουνιστικών ιδεωδών, τα μέλη του συλλόγου τοποθετούνταν ιδεολογικά

στο ευρύ φάσμα του δημοκρατικού χώρου και ο σύλλογος στο σύνολο του φαίνεται να ρέπει προς τον αριστερό πολιτικό χώρο.

Η αίσθηση αυτή της διαφοροποίησης δεν προήλθε μονομερώς από την βολιώτικη κοινωνία, αλλά επιδιώχθηκε και καλλιεργήθηκε από τα ίδια τα μέλη του συλλόγου. Όσο και αν μέσα από τις δηλώσεις του διατύπωνε την επιθυμία για διεύρυνση της ομάδας με την εγγραφή ανεξαιρέτως όλων των ενδιαφερομένων, ανεξάρτητα από το φύλο τους, την ηλικία τους, την εθνικότητα τους, ο σύλλογος έθετε, ακούσια και άρρητα, ορισμένα κριτήρια που, έβαζαν πλαφόν στην εγγραφή των μελών. Παρόλο, δηλαδή, το γεγονός ότι οι *Φίλοι των Γραμμάτων* διατείνονταν, πως παρείχαν μια ανοιχτή πρόσκληση σε κάθε ενδιαφερόμενο που ήθελε να εγγραφεί στον σύλλογο, η ομάδα των ανθρώπων που τελικά συγκέντρωσε στους κόλπους του είχαν κοινό χαρακτηριστικό την υψηλού επιπέδου, για την εποχή, μόρφωση. Όπως γίνεται αντιληπτό ρίχνοντας μια ματιά στην στήλη του βιβλίου μητρώου του συλλόγου, όπου αναγράφονται τα επαγγέλματα των μελών η συντριπτική τους πλειοψηφία είχε μετάσχει της εκπαίδευσης του εξατάξιου, τότε, γυμνασίου ή και είχε προσχωρήσει σε ανώτατα πανεπιστημιακά ιδρύματα.

Σε έναν λόγο, που εκφωνεί, ο τότε πρόεδρος του συλλόγου, Ι. Σιαφλέκης, προς τα μέλη της γενικής συνέλευσης εντοπίζεται η διάσταση των ιδεολογικών αντιλήψεων μεταξύ των μελών. «Συμφωνήσαμε, λοιπόν, όλοι γιατί είχαμε ακόμη νοιώσει, πως μεταξύ μας υπάρχει κάποια κοινότητα αν όχι ιδεολογικών αντιλήψεων, πάντως ψυχικών καταστάσεων, γιατί όλοι είμαστε νέοι, γιομάτοι όρεξη για δράση, για πνευματική δουλεία, γιομάτοι ενθουσιασμό και αγάπη για μια δημιουργία που θα ταν έργο της προσπάθειας όλων μας.»³⁰ Όπως παρατηρεί, λοιπόν, ο Σιαφλέκης, αυτό που ένωσε την ομάδα δεν ήταν μια κοινή ιδεολογική γραμμή. Στο ίδιο κείμενο, λίγο παρακάτω θα τονίσει και πάλι αναφερόμενος στις διαλέξεις «Στις συζητήσεις παρέχεται σ' όλους ένα ελεύθερο πεδίο διαγωνισμού των ιδεών. Είδατε πως θέσαμε το ζήτημα αυτό στο καταστατικό. Η ομάδα δεν πήρε καμία ιδεολογική κατεύθυνση. Η ομάδα δεν έχει α ή β ιδέες, καμία ιδέα. Τις ιδέες τις έχουμε μεις και τις υποβάλουμε στην συζήτηση, δηλαδή, τις υποβάλουμε σ' έναν έλεγχο μεταξύ μας.»³¹ Μέσα, λοιπόν στα πλαίσια του μεταξικού καθεστώτος, οι *Φίλοι των Γραμμάτων* δεν ανέπτυξαν έναν συμπαγή ιδεολογικό πυρήνα, ούτε προώθησαν συγκεκριμένες ιδεολογικές αντιλήψεις. Μοναδικός στόχος του σωματείου ήταν η αναμόρφωση της

³⁰ Δη.Κ.Ι., TK GR DIKI 64/2Γ2, ΥΦ. 8, σελ. Ι

³¹ ό.π. σελ. 4

βολιώτικης κοινωνίας μέσα από την ανάπτυξη μιας οργανωμένης και ισχυρής πνευματικής κίνησης. Όλες, λοιπόν, οι δραστηριότητες του συλλόγου απέβλεπαν σε αυτόν τον σκοπό, όπως υπογράμμισε ο Σιαφλέκης «Εξελίξεις αυτής της δημιουργίας (του συλλόγου) θα ταν ύστερα σειρά ενεργειών με κοινωνικό αντίκτυπο, δηλαδή, κοινωνική ωφελιμότητα που είναι το μελλοντικό και μόνιμο ιδανικό της πνευματικής δουλειάς της ομάδας.»³².

³² ό.π. σελ. 2

3. Η δεύτερη φάση του συλλόγου 1945-1946

Κατά την διάρκεια της κατοχής, ο σύλλογος αναστέλλει τις δραστηριότητες του, αλλά δεν διακόπτει εντελώς την λειτουργία του. Αυτό σημαίνει, πως θεωρητικά συνεχίζει να υφίσταται ως σωματείο, αλλά πρακτικά οι ενέργειες του είναι από περιορισμένες έως ανύπαρκτες. Στην γενική συνέλευση των μελών, που πραγματοποιήθηκε στις 16 Μαΐου 1945, ο Ν. Παπαχατζής, παίρνοντας τον λόγο ως πρόεδρος του σωματείου, αναφέρει, πως κατά την περίοδο της κατοχής, πραγματοποιήθηκαν πολλές ανεπίσημες και μικρές συγκεντρώσεις των μελών σε διάφορα σπίτια. Φαίνεται, πως οι δεσμοί, που είχαν δημιουργηθεί μεταξύ των μελών, κατά την πρώτη περίοδο του συλλόγου, εξακολούθησαν να λειτουργούν και κατά την διάρκεια της κατοχής σε ένα εντελώς διαφορετικό, όμως, πλαίσιο, που το διαμόρφωσαν οι περιστάσεις της εποχής. Η εμφάνιση των κατοχικών στρατευμάτων στην χώρα άλλαξε, άρδην, όλες τις εκφάνσεις της καθημερινής ζωής των ανθρώπων. Η άμεση ανάγκη, πια, ήταν η αντιμετώπιση των νέων προβλημάτων, που δημιουργούνταν, καθώς και η προσαρμογή στα νέα δεδομένα. Προφανώς οι σχέσεις μεταξύ των μελών κατά την διάρκεια της κατοχής προσανατολίστηκαν σε αυτή την κατεύθυνση. Όλες οι άλλες δραστηριότητες, που απασχολούσαν τους Φίλους των Γραμμάτων προπολεμικά, ήταν πια ανώφελες. Η μοναδική φορά, που το σωματείο, μέσα στην διάρκεια της κατοχής, επιχειρεί την οργάνωση μιας επίσημης συνάντησης των μελών ανοιχτή, μάλιστα, προς το κοινό της πόλης είναι τον Μάιο του 1943. Συγκεκριμένα, στις 24 Μαΐου, ο σύλλογος στέλνει μια επιστολή προς το Φρουραρχείο του Βόλου με την οποία ζητά να του επιτραπεί η διοργάνωση ενός φιλολογικού μνημόσυνου για τον Κωστή Παλαμά, ο οποίος είχε πεθάνει τρεις μήνες νωρίτερα, στις 28 Φεβρουαρίου. Γνωρίζοντας, ήδη, πως η κηδεία του Παλαμά στην Αθήνα είχε μετατραπεί σε ένα μικρό λαϊκό συλλαλητήριο, ίσως, οι Φίλοι των Γραμμάτων ήθελαν να δημιουργήσουν ένα κατά αντιστοιχία κλίμα και στο Βόλο. Η απόφαση να σταλεί η επιστολή στο Φρουραρχείο της πόλης πρέπει να πάρθηκε αυθαίρετα από κάποια μεμονωμένα μέλη στο όνομα του συλλόγου, αφού δεν είχε γίνει καμία συνέλευση κατά τα χρόνια της κατοχής. Πιθανότατα, η οργάνωση μιας τέτοιας προσπάθειας να αποτελούσε μια λανθάνουσα μορφή αντιστασιακού αγώνα από την πλευρά μερικών μελών του σωματείου. Τελικά, ωστόσο, η εκδήλωση στη μνήμη του ποιητή δεν πρέπει να πραγματοποιήθηκε, αφού στο πρωτόκολλο

αλληλογραφίας του συλλόγου δεν φαίνεται να υπάρχει απάντηση στην αίτηση, από το Φρουραρχείο της πόλης, καθώς, επίσης δεν γίνεται καμία αναφορά για το γεγονός μεταπολεμικά.

Το γεγονός, πως τα μέλη συνέχισαν να διατηρούν τις διαπροσωπικές τους επαφές αλλά και να προσαρμόζουν τις σχέσεις τους στα νέα δεδομένα κατά την κατοχική περίοδο, έκανε περισσότερο εύκολη την ανασυγκρότηση του συλλόγου. Μετά το τέλος της κατοχής η επαναδραστηριοποίηση του σωματείου δεν φαινόταν, λοιπόν, ως ενδεχόμενο αλλά ως μια άμεσα συνεπακόλουθη κατάληξη. Έτσι, στις 16 Απριλίου 1945, έξι, περίπου, μήνες μετά την αποχώρηση των κατοχικών στρατευμάτων, συνέρχονται στα γραφεία του σωματείου Πνευματική Πρωτοπορία Νέων μερικοί από τους Φίλους των Γραμμάτων και αποφασίζουν να ανασυγκροτήσουν τον σύλλογο και να επανεκκινήσουν την δράση του σύμφωνα με το ήδη υπάρχον καταστατικό. Ο Ν. Παπαχατζής, ο οποίος ήταν ο τελευταίος πρόεδρος του συλλόγου προπολεμικά, ζητά να γίνει γενική συνέλευση των παλαιών μελών, η οποία ορίζεται για τις 26 Απριλίου. Η γενική συνέλευση, ωστόσο, δεν πραγματοποιήθηκε εκείνη την ημέρα λόγω μη απαρτίας των μελών. Όσο και αν μερικοί από τους Φίλους των Γραμμάτων διατηρούσαν επαφές κατά την διάρκεια της κατοχής, το δίκτυο αυτών των σχέσεων είχε ατονήσει, καθώς δεν αφορούσε το σύνολο των μελών του σωματείου. Επίσης, ήταν πολύ λογικό, πως μερικά από τα μέλη είχαν χάσει κάθε ενδιαφέρον, πια, για την πορεία του συλλόγου, αφού είχαν μεσολαβήσει πέντε περίπου χρόνια από τις τελευταίες επίσημες συναντήσεις τους. Στην πρώτη, λοιπόν, γενική συνέλευση του συλλόγου οι παρουσίες ήταν ελάχιστες και έτσι η πραγματοποίηση της αναβλήθηκε για τον επόμενο μήνα. Πράγματι, στις 16 Μαΐου δώδεκα, μόνο, από τα παλιά μέλη του συλλόγου συγκεντρώνονται στα γραφεία της Πνευματικής Πρωτοπορίας Νέων και πραγματοποιούν την πρώτη τους γενική, μεταπολεμική συνέλευση. Ο πρόεδρος Ν. Παπαχατζής κάνει έναν σύντομο απολογισμό των ετών 1939-40, συνδέοντας τα μέλη με την προηγούμενη φάση του συλλόγου. Τέλος, γίνεται η ψηφοφορία για την ανάδειξη νέου διοικητικού συμβουλίου, τα μέλη του οποίου θα αναλάβουν τους ρόλους, ύστερα από εσωτερική ψηφορία, μία εβδομάδα αργότερα. Πρόεδρος του συμβουλίου τίθεται ο Π. Γκραίκος, αντιπρόεδρος ο Ν. Παπαχατζής, γραμματέας ο Κ. Μακρής, ταμίας η Βιργινία Σωτηροπούλου και έφορος ο Κ. Στριμμένος. Τρεις, σχεδόν, μήνες μετά την επαναδραστηριοποίηση του συλλόγου αποστέλλεται στην διοίκηση της χωροφυλακής Μαγνησίας ένα αντίγραφο του καταστατικού του σωματείου, που είχε συσταθεί το

1936, προς επανεξέταση. Ενώ ο σύλλογος συνεχίζει την δράση του δέχεται μία επιστολή από το Τμήμα Ασφάλειας της πόλης, με την οποία ζητείται να αποστείλει ο σύλλογος το εγκεκριμένο καταστατικό με τον αριθμό εγκρίσεως πάνω, καθώς, επίσης, και έναν κατάλογο με τα ονόματα των μελών του διοικητικού συμβουλίου με τις διευθύνσεις τους.

Οι πρώτες αποφάσεις, που παίρνει το διοικητικό συμβούλιο, αμέσως μετά την εκλογή του, στην συνέλευση που πραγματοποιεί στις 23 Μαΐου 1945, αφορούν πρακτικά ζητήματα, που θα εξασφάλιζαν την γρήγορη και ομαλή επαναλειτουργία του σωματείου. Πρώτο ζήτημα ήταν η εύρεση οικονομικών πόρων. Η κατακόρυφη αύξηση του πληθωρισμού, στην κατοχή, λόγω του πλιάτσικου των δυνάμεων του Άξονα, της κατάρρευσης της αγοράς και της συνεπακόλουθης εμφάνισης της "μαύρης" αγοράς ήταν εμφανέστατη και μετά την λήξη της. Σε μία προσπάθεια να εναρμονιστεί ο σύλλογος με τις νέες τιμές της αγοράς καθόρισε την μηνιαία συνδρομή των μελών στις 50 δραχμές, ποσό πενταπλάσιο από αυτό που είχε οριστεί το 1936, ενώ για την εγγραφή του κάθε νέο μέλος πλήρωνε στον σύλλογο 100 δραχμές. Παράλληλα προτείνεται να παρουσιασθεί μία επιτροπή στον δήμαρχο, η οποία, αφού εκθέσει την δράση του σωματείου να ζητήσει την οικονομική αρωγή του δήμου. Πράγματι, η συνάντηση της επιτροπής με τον δήμαρχο θα πραγματοποιηθεί αλλά οικονομική βοήθεια δεν θα δοθεί τελικά, προφανώς επειδή οι ανάγκες για τον δήμο μεταπολεμικά ήταν πλείστες ενώ τα οικονομικά του ισχνά. Το επόμενο θέμα που απασχολεί το διοικητικό είναι η εύρεση χώρου για την στέγαση των γραφείων του συλλόγου. Προπολεμικά τα γραφεία του σωματείου στεγάζονταν στον Ιατρικό Σύλλογο, έτσι ανατίθεται στον έφορο Κ. Στριμμένο, ο οποίος ήταν γιατρός, να συναντηθεί με αρμόδια μέλη του Ιατρικού Συλλόγου και να ζητήσει την παραχώρηση ή την ενοικίαση ενός χώρου, που θα τον χρησιμοποιούσαν ως εντευκτήριο. Στην ίδια συνεδρίαση το διοικητικό συμβούλιο αποφασίζει να έλθει σε επαφή με άλλους συλλόγους, που εδρεύουν είτε στον Βόλο, είτε στις υπόλοιπες θεσσαλικές πόλεις και έχουν παρόμοιους ή παράλληλους με αυτούς στόχους. Επίσης, η εμπειρία του πολέμου γεννά την ιδέα να συλλέξει το σωματείο στοιχεία για τις καταστροφές, που προκλήθηκαν, και τους φόνους, που έγιναν, κατά την περίοδο της κατοχής, προκειμένου, ίσως, να χρησιμοποιηθούν μετέπειτα ως ιστορικό υλικό. Ένα άλλο ζήτημα είναι η οργάνωση τακτικών διαλέξεων επιστημονικών και φιλολογικών θεμάτων στην βάση, που είχαν τεθεί προπολεμικά. Τέλος, αποφασίζεται η αποστολή ανταποκρίσεων για τις ενέργειες του συλλόγου σε τοπικές εφημερίδες και αθηναϊκά

περιοδικά, προκειμένου να αναπτυχθεί η φήμη του και να διευρυνθεί το πλαίσιο των συνεργασιών του, πέραν των στενών ορίων της πόλης.

Σε αυτή την δεύτερη φάση, ωστόσο, η πορεία του συλλόγου φαίνεται πως έχει αρχίσει να διαγράφει φθίνουσα πορεία. Όσο φιλόδοξες και δυναμικές και αν ήταν οι διαθέσεις των ατόμων, που παρευρίσκονταν στην πρώτη γενική συνέλευση για την επαναδραστηριοποίηση του συλλόγου δεν εκπροσωπούσαν το σύνολο των μελών του σωματείου. Η πρώτη γενική συνέλευση συγκέντρωσε μονάχα δώδεκα μέλη και στην διάρκεια του ενός περίπου χρόνου, που επαναλειτούργησε το σωματείο πραγματοποιήθηκε άλλη μια μόνο γενική συνέλευση, αφού από το σύνολο των τεσσάρων, που προγραμματίστηκαν οι δύο αναβλήθηκαν λόγω της ολιγάριθμης παρουσίας των μελών. Στην ουσία ο σύλλογος στηριζόταν στην δράση ενός πυρήνα ανθρώπων, οι οποίοι συνήθως συμμετείχαν και στο διοικητικό συμβούλιο, αφού πολλά από τα υπόλοιπα μέλη φαίνεται, πως είχαν χάσει το ενδιαφέρον τους, τόσο λόγω της εμπειρίας τους στην κατοχή, όσο και λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών, που επικρατούσαν μετά από αυτή. Μεταπολεμικά, λοιπόν, η δράση του συλλόγου δεν ήταν πολύπλευρη, όπως πριν την κατοχική περίοδο, ούτε κάποιο βιβλίο εκδόθηκε, ούτε εκπαιδευτικές εκδρομές πραγματοποιήθηκαν. Μονάχα δύο διαλέξεις φαίνεται, ότι κατάφεραν να διοργανώσουν οι Φίλοι των Γραμμάτων μεταπολεμικά, η πρώτη του καθηγητή βυζαντινολογίας του πανεπιστημίου Αθηνών Ν. Βέη και η δεύτερη του Διευθυντή της Γαλλικής Ακαδημίας Miliex με άγνωστο θέμα και οι δύο. Μια άλλη προσπάθεια να οργανωθεί μία διάλεξη με ομιλητή τον Μ. Λουντέμη αποτυγχάνει, καθώς όπως πληροφορεί ο σύλλογος τον συγγραφέα με επιστολή του, στις 13 Νοεμβρίου 1945, οι βρετανικές αρχές είχαν επιτάξει την αίθουσα Μανώλη και ελλείψει άλλου χώρου ματαιώνονταν οι διαλέξεις. Δεν ήταν, όμως, μόνο το πρόβλημα του χώρου, που δεν επέτρεπε στον σύλλογο να πραγματοποιήσει και άλλες διαλέξεις. Οι δυσκολίες που αντιμετώπιζε ο σύλλογος δεν του έδιναν την δυνατότητα να καλύπτει τις οικονομικές απαιτήσεις των ομιλητών, οι οποίες σε μερικές περιπτώσεις άγγιζαν περίπου το 50% επί του ακαθάριστου εισοδήματος των διαλέξεων. Παράλληλα φαίνεται, πως το ενδιαφέρον τόσο των μελών όσο και των υπόλοιπων κατοίκων της πόλης υπήρξε ισχνό κυρίως επειδή μεταπολεμικά είχε διαμορφωθεί μια τέτοια κατάσταση στην χώρα, που προείχε η ανασυγκρότηση της προσωπικής και κοινωνικής των πολιτών και έπονταν όλα τα άλλα. Η πιο αξιόλογη προσπάθεια που οργάνωσε μεταπολεμικά ο σύλλογος ήταν η έκδοση του περιοδικού *Θεσσαλικά Γράμματα*.

3. α. Το περιοδικό «Θεσσαλικά Γράμματα»

Η κυκλοφορία του περιοδικού *Θεσσαλικά Γράμματα* αποτελεί στην ουσία μία πιο εξελιγμένη και οργανωμένη μορφή της *Φιλολογικής Σελίδας* της Θεσσαλίας, που εξέδιδε ο σύλλογος προπολεμικά. Η ιδέα προέκυψε σε μία συνεδρίαση του διοικητικού συμβουλίου στις 30 Μαΐου 1945 και φαίνεται να έχει τις βάσεις της στο προπολεμικό εγχείρημα του συλλόγου. Κατά την συνεδρίαση αυτή ανατίθεται στον αντιπρόεδρο Ν. Παπαχατζή να διεξάγει τις πρώτες ενέργειες για την έκδοση ενός περιοδικού υπ ευθύνη του συλλόγου, που θα αποτελεί το μόνιμο βήμα έκφρασής του. Στην επόμενη συνεδρίαση του διοικητικού συμβουλίου στις 6 Ιουνίου συγκροτείται μία πενταμελής επιτροπή που αποτελείται από τους Ν. Παπαχατζή, Κ. Στριμμένο, Χ. Παπαζήση, Κ. Μακρή και Δ. Λεβή, η οποία θα ήταν υπεύθυνη για την επεξεργασία της ύλης του περιοδικού. Στην συνεδρίαση του διοικητικού συμβουλίου τον επόμενο μήνα, στις 11 Ιουλίου, ο Παπαχατζής ανακοινώνει, πως είχε έλθει εκδότης από την Αθήνα, ο οποίος αναλάμβανε να φέρει και δημοσιογραφικό χαρτί για την έκδοση του περιοδικού το οποίο, ωστόσο δεν θα κάλυπτε ολοκληρωτικά τις ανάγκες. Για τον λόγο αυτό το διοικητικό συμβούλιο έκανε αίτηση στην νομαρχία για δωρεάν παροχή δημοσιογραφικού χαρτιού.

Το πρώτο τεύχος του περιοδικού *Θεσσαλικά Γράμματα* κυκλοφόρησε το Σάββατο 1^η Σεπτεμβρίου 1945. Στο τεύχος αυτό, οι Φίλοι των Γραμμάτων συντάσσουν ένα μικρό άρθρο για να παρουσιάσουν το νέο τους εγχείρημα. Στο άρθρο αναφέρεται, πως η έκδοση του περιοδικού εξυπηρετεί τους ίδιους σκοπούς, που είχαν διατυπωθεί, πριν από εννέα σχεδόν χρόνια, στο καταστατικό ιδρύσεως του συλλόγου. Μέσω του περιοδικού δηλαδή ο σύλλογος αποσκοπεί στην καλλιέργεια της τοπικής πνευματικής ζωής, ενθαρρύνοντας την καλλιτεχνική και επιστημονική κίνηση των θεσσαλικών πόλεων με ιδιαίτερη έμφαση στον Βόλο. Στο ίδιο άρθρο αναφέρεται, επίσης, πως τα *Θεσσαλικά Γράμματα* φιλοδοξούν να γίνουν το βήμα εκείνο, από το οποίο κάθε ανήσυχος πνευματικά πολίτης θα έχει την δυνατότητα να εκφράζει τις απόψεις του. Τονίζεται, πως το περιοδικό απευθύνεται σε όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτως, κυρίως όμως στην νεολαία, την οποία αποσκοπούν να βοηθήσουν, αλλά και στις γυναίκες, στις οποίες θα δοθεί η ευκαιρία να εκφράσουν το ταλέντο τους. Επηρεασμένος από την έκρυθμη κατάσταση, που επικρατεί μεταπολεμικά, ο συντάκτης του άρθρου σε μια λιτή επιγραμματική δήλωση, ξεκαθαρίζει πως το

περιοδικό δεν έχει καμία σχέση με την πολιτική. Το άρθρο κλείνει με την ευχή να ξεπεραστούν τα πάθη που επισκιάζουν την πολιτική ζωή της μεταπολεμικής Ελλάδας.

Πραγματικά τα Θεσσαλικά Γράμματα δεν θα πολιτικοποιηθούν με την στενή έννοια του όρου, δεν πρόκειται να αποτελέσουν ξεκάθαρα και αποκλειστικά ένα όργανο πολιτικής εκπροσώπησης του συλλόγου. Το περιοδικό, ωστόσο, δεν τηρεί μια μετριοπαθή στάση, μέσα από τις σελίδες του αναγνωρίζει κανείς εύκολα μια φιλοεαμική στάση. Στους τέσσερις, σχεδόν, μήνες λειτουργίας των Θεσσαλικών Γραμμάτων θα εκδοθούν επτά τεύχη, εκ των οποίων το τελευταίο διπλό. Η ύλη του περιοδικού είναι δυνατό να ομαδοποιηθεί στις παρακάτω κατηγορίες i) στα άρθρα, όπου παρατηρείται η στροφή προς το παρελθόν και την αναζήτηση της λαϊκής ψυχής, ii) στα άρθρα, όπου αναπτύσσεται η συνέχεια της γλωσσικής διαμάχης, όπως αυτή εκδηλωνόταν τις δεκαετίες 1930-40, iii) στα άρθρα, όπου οργανώνεται το αφήγημα για την ιστορία της αντίστασης από την πλευρά της αριστεράς και γίνεται αντιληπτή η εαμοποίηση του περιοδικού και τέλος iv) στα άρθρα, όπου διαφαίνεται ο πολιτιστικός και ειδησεογραφικός χαρακτήρας, ο οποίος, όπως τόνιζαν οι συντάκτες του περιοδικού ήταν ο μόνος, που επιθυμούσαν να υπάρχει.

3.α.i Στροφή προς τον λαϊκό πολιτισμό

Στα Θεσσαλικά Γράμματα γίνεται εμφανής αυτή η προσπάθεια της ελληνικής κοινωνίας να στρέψει το βλέμμα της στο παρελθόν της, αναζητώντας σε αυτό τις αποδείξεις της καθαρότητάς της και της ιστορικής της συνέχειας. Η ενασχόληση της ελληνικής κοινωνίας με την αναζήτηση της λαϊκής ψυχής και της αυθεντικότητας του παλιού, που όφειλαν να διαφυλαχθούν από τον επαπειλούμενο διεθνισμό δεν αποτελούσε ελληνικό προνόμιο. Ακολουθούσε, αντίθετα, την ροή ενός ευρύτερου ρεύματος, που είχε εμφανιστεί σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες (Γερμανία, Ιταλία, Ισπανία) την περίοδο των δεκαετιών 1930-40. Η κίνηση αυτή προήλθε ως αποτέλεσμα από την βαθιά πεποίθηση, που πολλές φορές γινόταν αγωνιώδης αίσθηση, ότι οι γρήγορες αλλαγές, που συνέβαιναν στο κόσμο, θα εξαφάνιζαν το πρώιμο παρελθόν, σβήνοντας την μνήμη του. Την ίδια στιγμή η προσπάθεια αυτοπροσδιορισμού των Ελλήνων απέναντι στην υπόλοιπη Ευρώπη δημιουργούσε μια βαθύτερη εσωτερική ενόρμηση για την διερεύνηση του λαϊκού τρόπου ζωής, της

λαϊκής τέχνης, της λαϊκής ψυχής εν γένει σε όλες της τις εκφάνσεις. Η προσπάθεια αυτή υπήρξε ιδιαίτερα έντονη και χαρακτηριστική στην λογοτεχνική γενιά του τριάντα.³³ Βέβαια, η αναζήτηση της ελληνικότητας δεν περιχαράκώθηκε στα πλαίσια της λογοτεχνικής γενιάς του τριάντα, ούτε ταυτίστηκε αποκλειστικά με αυτήν. Διέτρεξε, αντίθετα, ολόκληρη την ελληνική κοινωνία των δεκαετιών 1930-40 ως αίσθηση, ως ανάγκη και εκφραζόταν ποικιλοτρόπως. Αυτή, ακριβώς, η αίσθηση και η ανάγκη αναζήτησης της λαϊκής παράδοσης αποτυπώθηκε μέσα από άρθρα στις σελίδες των Θεσσαλικών Γραμμάτων.

Θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρουμε, πόσο συνέβαλλε, στην οπτική αυτή του περιοδικού, η παρουσία του Κίτσου Μακρή, αρχικά ως απλού συντάκτη και από το τρίτο τεύχος του περιοδικού και έπειτα ως υπεύθυνου έκδοσης, αντικαθιστώντας τον Ν. Παπαχατζή.³⁴ Η παρουσία του Κ. Μακρή στα Θεσσαλικά Γράμματα υπήρξε αποφασιστικά ενισχυτική για την συγγραφή άρθρων αναφορικά με τις εκφράσεις του λαϊκού πολιτισμού. Η πλειοψηφία αυτών των άρθρων γράφτηκαν από τον ίδιο, αποτυπώνοντας τα ειδικά ενδιαφέροντα του. Σε ένα εκτενές άρθρο, που παρουσιάζεται αποσπασματικά στα δύο πρώτα τεύχη, ο Κ. Μακρής παρουσιάζει συνοπτικά την ιστορία του μοναστηριού του Αγίου Λαυρεντίου, το οποίο βρίσκεται λίγο ψηλότερα από το ομώνυμο χωριό του Πηλίου και περιγράφει λεπτομερειακά κάποιες τοιχογραφίες του.³⁵

Στην πρώτη σελίδα του τρίτου τεύχους ο Κ. Μακρής με το άρθρο του "Για την διάσωση του λαοτεχνικού υλικού" εκφράζει τις ανησυχίες του για την πορεία των λαοτεχνικών αντικειμένων. Τονίζει την ανάγκη να διασωθούν τα λαοτεχνικά δημιουργήματα, όσα απέμειναν μετά την δικτατορία του Μεταξά, η οποία τα είχε

³³ Ο Ηλίας Βενέζης επεσήμανε για την γενιά του τριάντα «και το πιο χαρακτηριστικό είναι ότι αυτή η γενιά αναζήτησε με επιμονή την καταγωγή, τις ρίζες τις ελληνικές, για να προβάλλει τις αξίες τους και να στηριχθεί απάνω τους: αγάπησε τον Σολωμό, τον Κάλβο, τον Ερωτόκριτο, το κρητικό θέατρο, τον Μακρυγιάννη, τον Παπαδιαμάντη, το δημοτικό τραγούδι, την βυζαντινή ζωγραφική, την λαϊκή αρχιτεκτονική» Mario Vitti, Η γενιά του τριάντα, Αθήνα, Ερμής, 2000. σελ. 194

³⁴ Ο Κίτσος Μακρής γεννήθηκε στην Λάρισα το 1917. Από το 1926 ως τον θάνατό του το 1988 κατοικούσε στον Βόλο. Υπήρξε δραστήριο μέλος του συλλόγου Φίλοι των Γραμμάτων ήδη από πολύ νωρίς. Την ίδια περίπου περίοδο, ύστερα από παραίνεση του καθηγητή Ιστορίας της Τέχνης Δημήτρη Ευαγγελίδη, να ασχοληθεί με την ζωή και το έργο του ζωγράφου Θεόφιλου, ο οποίος είχε ζήσει και είχε δουλέψει στην ευρύτερη περιοχή του Βόλου, άρχισε τις έρευνες για την λαϊκή τέχνη. Το 1939 εκδίδει το πρώτο του βιβλίο, την μελέτη του "Ο ζωγράφος Θεόφιλος". Στα πλαίσια αυτής της αναζήτησης του για την λαϊκή μορφή τέχνης περιπλανήθηκε στα χωριά του Πηλίου, μαζί με την γυναίκα του Κυβέλη, η οποία ήταν φωτογράφος, αποθανατίζοντας τις εκφράσεις του λαϊκού πολιτισμού. Οι έρευνες του δεν περιορίστηκαν στον ελλαδικό χώρο, όπου και ταξίδεψε αρκετά, αναζητώντας τους δεσμούς αλληλεπίδρασης στην λαϊκή τέχνη και διερευνώντας τις οικονομικοκοινωνικές συνθήκες από τις οποίες αυτή πήγαζε. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του επέκτεινε τις έρευνες του στον χώρο της βαλκανικής.

³⁵ Κ. Μακρής, «Λαϊκές ζωγραφίες του Άη Λαυρέντη», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 1, (1945), σελ. 2.

παραμελήσει, και από την κατοχή, κατά την οποία πολλά έγιναν λάφυρα στα χέρια των στρατιωτών και άλλα έπαθαν ανεπιδιόρθωτες ζημιές. Ο Μακρής, λοιπόν, επισημαίνει, πως η ιδιωτική πρωτοβουλία δεν είναι ικανή να αντεπεξέλθει στις ανάγκες, για τον λόγο αυτό η ευθύνη τις προστασίας του λαοτεχνικού υλικού πρέπει να περάσει αρχικά σε οργανώσεις και συσσωματώσεις ανθρώπων³⁶, που έχουν τέτοια ενδιαφέροντα, προτού δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες, ώστε η δουλειά αυτή να περάσει στα χέρια της οργανωμένης κρατικής μέριμνας.³⁷

Στο ίδιο πλαίσιο, στην λογική, δηλαδή, της διάσωσης των λαϊκών δημιουργημάτων και τα δύο επόμενα ανυπόγραφα άρθρα. Στο πρώτο από αυτά³⁸ εκφράζεται η επιθυμία να συμβάλλει και το περιοδικό στην προσπάθεια για την διάσωση των λαϊκών καλλιτεχνημάτων, δίνονται, έτσι, μέσα από το άρθρο μία σειρά από πρακτικές οδηγίες για την δημιουργία των έκτυπων, της αποτύπωσης, δηλαδή, πάνω στο χαρτί των διαφόρων σκαλισμάτων που υπήρχαν πάνω σε ξύλο, πέτρα, μάρμαρο, μέταλλο κ.τ.λ. στο αμέσως επόμενο τεύχος δημοσιεύεται το άρθρο "Περιγραφή"³⁹, το οποίο έδινε πληροφορίες, σε περίπτωση που δεν ήταν δυνατό να γίνει εκτύπωση ενός αντικειμένου στο χαρτί, να δοθεί μια πλήρης περιγραφή του, που θα δίνει πληροφορίες για όλα (τον τόπο, το είδος, τις διαστάσεις, το θέμα, την τεχνοτροπία, την χρονολογία κ.τ.λ.). Τα δύο αυτά άρθρα, με τον συμβουλευτικό και καθοδηγητικό τους χαρακτήρα, κάνουν εμφανή την διάχυτη ανησυχία μιας ολόκληρης κοινωνίας για έναν κόσμο, που σταδιακά εξαφανίζεται, για μνήμες, που σβήνουν και επικαλύπτονται από τις νέες οικονομικοκοινωνικές συνθήκες, που επικρατούν.

Την ίδια ανησυχία εκφράζει και το άρθρο του Χρ. Παπαζήση, που δημοσιεύεται αποσπασματικά σε δύο τεύχη, για τους ποιμενικούς γάμους στα θεσσαλικά ορεινά χωριά⁴⁰. Ο συντάκτης κάνει μια εκτενή λαογραφική περιγραφή, δίνοντας πληροφορίες για τα ήθη και τα έθιμα της τελετής του γάμου, όπως αυτή γινόταν κατά κόρον παλαιότερα αλλά και εξακολουθούσε να γίνεται ακόμα και τότε σε ορισμένες ορεινές περιοχές της Θεσσαλίας.

Ο Ν. Παπαχατζής, με άρθρο του σε ένα τεύχος του περιοδικού, παρουσιάζει το βιβλίο του Κ. Α. Ρωμαίου *Λαϊκές λατρείες της Θράκης*, το οποίο εξετάζει δύο

³⁶ Π.χ. η εκκλησία ή ο σύλλογος Φίλοι των Γραμμάτων, στον οποίο ο Κ. Μακρής είχε προτείνει να ιδρυθεί ένα ειδικό τμήμα με αποκλειστικό σκοπό την συλλογή τέτοιων δημιουργημάτων.

³⁷ Κ. Μακρής, «Για την διάσωση του λαοτεχνικού υλικού», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 3, (1945), σελ.1.

³⁸ «Έκτυπα», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 3, (1945), σελ. 7.

³⁹ «Περιγραφή», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 4, (1945), σελ. 2.

⁴⁰ Χρ. Παπαζήσης, «Ποιμενικοί γάμοι στα θεσσαλικά βουνά», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 4, (1945), σελ.6.

λαϊκές τελετές της ανατολικής Θράκης, τα αναστενάρια και την τυρινή Δευτέρα.⁴¹ Μέσα από την διαπραγμάτευση εκτενούς λαογραφικού υλικού ο Κ. Ρωμαίος ερμηνεύει τις δύο αυτές γιορτές χρησιμοποιώντας το παράδειγμα συγγενών ή παράλληλων τελετών από την σύγχρονη και την αρχαία Ελλάδα. Στο ίδιο τεύχος αναγγέλλεται και η επαναδραστηριοποίηση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας των Θεσσαλών, που έδρευε στην Αθήνα, μετά την παύση των λειτουργιών της λόγω της κατοχής.

3.α.ii. Η γλωσσική διαμάχη

Άλλη μια διακριτή ενότητα στα Θεσσαλικά Γράμματα είναι η παρουσίαση του γλωσσικού ζητήματος. Ήδη από την πρώτη φάση του συλλόγου, 1936-40, είχε διαφανεί η έμμεση εμπλοκή του στην γλωσσική διαμάχη έτσι, όπως αυτή εξελισσόταν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Σε αυτή την πρώτη φάση, ο σύλλογος, χωρίς φυσικά, να διοχετεύει όλη του την ενέργεια υπερασπίζοντας το γλωσσικό στρατόπεδο των δημοτικιστών, είναι σαφές, πως το ευνοεί με τις πρακτικές του. Η χρήση της δημοτικής γλώσσας δεν κάλυπτε, μονάχα, τις ανάγκες εσωτερικής επικοινωνίας του συλλόγου αλλά αποτελούσε και το όργανο επικοινωνίας μέσα από το επίσημο βήμα έκφρασής του, την Φιλολογική Σελίδα καθώς και της επικοινωνίας του με την βολιώτικη κοινωνία μέσα από τις διαλέξεις που διοργάνωνε. Παράλληλα, η υποστήριξη των Φίλων των Γραμμάτων προπολεμικά προς το στρατόπεδο των δημοτικιστών γίνεται ιδιαίτερα εμφανής, όταν επιλέγουν να καλέσουν για να δώσει διάλεξη στον Βόλο, τον καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών Ι.Θ. Κακριδή, γνωστό για την υπεράσπιση των δημοτικιστικών απόψεων, λίγα μόλις χρόνια πριν διωχθεί πειθαρχικά με την γνωστή "Δίκη των Τόνων", για την επιλογή του να κυκλοφορήσει βιβλίο σε μονοτονικό σύστημα. Στην διάλεξη που έδωσε στον Βόλο, τότε, ο Κακριδής δεν επέλεξε να θίξει την προβληματική και τις διαστάσεις του γλωσσικού ζητήματος, ένας άλλος ομιλητής, ωστόσο, ο Ξενοφώντας Στελλάκης καλείται από τον σύλλογο και δίνει μια διάλεξη με θέμα "Προσωπικές μου αναμνήσεις από τον δημοτικιστικό αγώνα στον Βόλο του 1900". Αυτή η επιλογή του συλλόγου να υπερασπιστεί την χρήση της δημοτικής δεν αφορούσε αποκλειστικά, ούτε περιοριζόταν στο επίπεδο της γλώσσας και αυτό γιατί η διαμάχη μεταξύ

⁴¹ Ν. Παπαχατζής, «Λαϊκές λατρείες της Θράκης», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 6, (1945), σελ. 7.

καθαρεύουσας και δημοτικής υπήρξε πολυσχιδής και πολυεπίπεδη. Η υπεράσπιση και η χρήση της δημοτικής γλώσσας αποτελούσε για τον σύλλογο μια επιλογή που σε ένα δεύτερο επίπεδο αποτύπωνε τις σοβαρές αντιπαραθέσεις ιδεών και συμπεριφορών, που αναπτύσσονταν την περίοδο εκείνη μέσα στην ελληνική κοινωνία. Χρησιμοποιώντας ένα τελείως αφαιρετικό σχήμα θα λέγαμε, πως στην μακρόχρονη πορεία του το γλωσσικό ζήτημα δομήθηκε πάνω σε ένα αντιθετικό δίπολο, όπου η χρήση της καθαρεύουσας ταυτιζόταν με μία συντηρητική στάση ζωής και πιο αυταρχικές δομές εξουσίας ενώ από την άλλη πλευρά, ο δημοτικισμός χαρακτηριζόταν από φιλελεύθερα πολιτικά συστήματα και προοδευτικούς στόχους. Με αυτά τα δεδομένα η ευνοϊκή στάση των Φίλων των Γραμμάτων απέναντι στο δημοτικιστικό κίνημα αποτελεί στην ουσία μια ακόμα πρακτική συγκρότησης του προφίλ ενός προοδευτικού, πολιτιστικού συλλόγου με επιστημονικούς και εκσυγχρονιστικούς στόχους, που αντιδιαστέλλονταν πλήρως με τις αντιλήψεις των αντιδραστικότερων και συντηρητικότερων ομάδων της βολιώτικης κοινωνίας.

Μεταπολεμικά η ευνοϊκή στάση του συλλόγου απέναντι στο δημοτικιστικό κίνημα συνεχίζεται με τους ίδιους ρυθμούς. Το γλωσσικό ζήτημα, όμως, παίρνει ακόμα περισσότερο διαστάσεις πολιτικού και ιδεολογικού περιεχομένου. Η βαθιά κρίση του εμφυλίου και η διχοτόμηση της ελληνικής κοινωνίας αποτυπώνονται στην γλωσσική διαμάχη. Η καθαρεύουσα ταυτίζεται και πάλι με την συντηρητική παράταξη, ενώ η δημοτική γίνεται το επίσημο γλωσσικό όργανο του ΕΑΜ. Έτσι, η επιλογή της γλώσσας γίνεται, για ακόμα μία φορά, απόδειξη συγκεκριμένων πολιτικών πεποιθήσεων.

Τα Θεσσαλικά Γράμματα, χωρίς να αποτελούν επίσημο όργανο της γλωσσικής διαμάχης, αποτυπώνουν, με ευκρίνεια, τις απόψεις του συλλόγου, προσανατολιζόμενα ευνοϊκά προς τον χώρο των δημοτικιστών. Στο πρώτο κιόλας τεύχος δημοσιεύεται ένα άρθρο του Απ. Κολτσιδόπουλου, στο οποίο ο συντάκτης υποστηρίζει, πως το γλωσσικό ζήτημα εξακολουθεί να υφίσταται στην Ελλάδα, χωρίς, βέβαια, να έχει τις ίδιες διαστάσεις, που είχε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Συνεχίζει, λέγοντας, πως, αν και την στιγμή, που γράφεται το άρθρο, η δημοτική γλώσσα είχε κατακτήσει, οριστικά, τις περισσότερες εκδηλώσεις της πνευματικής ζωής και είχε εδραιωθεί στις συνειδήσεις των ανθρώπων, οι αντιδράσεις, ωστόσο, απέναντι στην δημοτική γλώσσα συνεχίζονταν αμείωτες. Ο κρατικός μηχανισμός εξακολουθούσε να υποστηρίζει την χρήση της τυποποιημένης καθαρεύουσας, το ίδιο συνέβαινε και με τις ανώτερες βαθμίδες της εκπαίδευσης, δημιουργώντας στην χώρα

μια παράξενη γλωσσική αναρχία. Ο Κολτσιδόπουλος κλείνει το άρθρο του με την επισήμανση, πως το γλωσσικό ζήτημα παραμένει και τελικά τείνει να γίνει ένα άλυτο πρόβλημα και πως την στιγμή εκείνη φαίνεται να είναι επιτακτική η ανάγκη, να παλέψει ο λαός για την καθολική εδραίωση της δημοτικής.⁴² Με αυτό το εκτενές ποσοτικά άρθρο ο συντάκτης, αν και δεν επιλέγει να εκφραστεί με ακραίους τόνους και υιοθετεί έναν ήπιο λόγο, αναπαράγει στην ουσία το αφήγημα των δημοτικιστών, έτσι όπως αυτό είχε οργανωθεί και εξελισσόταν κατά την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία. Ταυτισμένη με τον ευρύ δημοκρατικό χώρο, η επιλογή της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας, από τους κρατικούς φορείς εξουσίας δεν ήταν μία πράξη που περιοριζόταν, μοναχά, στο γλωσσικό επίπεδο. Για τους δημοτικιστές, η επιλογή της δημοτικής γλώσσας αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την καταπολέμηση καίριων προβλημάτων της ελληνικής κοινωνίας, όπως ο αναλφαβητισμός, που έπληγε μεγάλα ποσοστά του πληθυσμού, ο εκσυγχρονισμός του συστήματος και η προσαρμογή στις νέες οικονομικές συνθήκες, που επικρατούσαν.

Σε ένα δεύτερο άρθρο ο Απ. Κολτσιδόπουλος και πάλι, με αφορμή μια συνέντευξη, που είχε δώσει ο προσκεκλημένος του συλλόγου για διάλεξη, καθηγητής Ν. Βέης, στο προηγούμενο φύλλο του περιοδικού, κάνει μία μικρή ιστορική αναδρομή στην πορεία του ελληνικού βιβλίου. Σύμφωνα, πάντα, με τον συντάκτη η ανασταλτική πορεία του ελληνικού βιβλίου οφείλεται, κυρίως, σε δύο σημαντικούς σκοπέλους, στην διχογνωμία της ελληνικής κοινωνίας ανάμεσα στην καθαρεύουσα και την δημοτική, με αποτέλεσμα την δημιουργία μιας ιδιότυπης γλωσσικής αναρχίας και στην λογοκρισία, που ασκήθηκε στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας. Την κατάσταση έκανε πιο δυσμενή το γεγονός, πως η έκδοση ενός βιβλίου δεν αποτελούσε κερδοφόρα επιχείρηση. Ο συντάκτης συνεχίζει, τονίζοντας, πως η προβληματική κατάσταση, που επικρατούσε στον χώρο του βιβλίου ήταν ευθέως ανάλογη με ότι συνέβαινε στον χώρο των βιβλιοθηκών. Οι λίγες βιβλιοθήκες, που υπήρχαν είτε αγνοούνταν είτε απευθύνονταν και εξυπηρετούσαν έναν ιδιαίτερα μικρό και κλειστό κύκλο ειδημόνων.⁴³ Αν και σαφές στόχος του Κολτσιδόπουλου ήταν μέσα από το άρθρο του να επισημάνει στις δημοτικές αρχές, πως έπρεπε να επωμιστούν την ευθύνη δημιουργίας μιας μεγάλης, κεντρικής και σύγχρονης βιβλιοθήκης στην πόλη του Βόλου, η αναφορά στο γλωσσικό ζήτημα ως έναν από

⁴² Απ. Κολτσιδόπουλος, «Πως παρουσιάζεται σήμερα το γλωσσικό μας ζήτημα», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 1, (1945), σελ. 3.

⁴³ Απ. Κολτσιδόπουλος, «Βιβλία και βιβλιοθήκες», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 5, (1945), σελ. 1.

τους σημαντικότερους ανασταλτικούς παράγοντες στην παιδευτική δραστηριότητα, φαίνεται να αποτελεί μία νύξη στο κίνημα του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. Ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης σημείωνε το 1912 «άμα μια πνευματική ή κοινωνική μεταρρύθμιση κερδίσει το σκολειό, εκέρδισε το παν»⁴⁴, εννοώντας, πως η καταξίωση και η επίσημη χρήση της δημοτικής γλώσσας από τους εκπαιδευτικούς φορείς θα αποτελούσε την βάση, από όπου θα διοχετευόταν η γλωσσική αλλαγή σε όλες τις εκφάνσεις, επίσημες και ανεπίσημες, της κοινωνικότητας. Αν και δεν μπορεί να στοιχειοθετηθεί, η αισιόδοξη ιδέα, που εκφράστηκε προπολεμικά μέσα στον σύλλογο, για την ίδρυση ενός νυχτερινού σχολείου, φαίνεται να εκπορεύεται ή καλύτερα να συνάδει με το κίνημα του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. Έχοντας το πρόσφατο, σχετικά, και ηχηρό για την πόλη παράδειγμα του Ανώτατου Δημοτικού Παρθεναγωγείου, οι Φίλοι των Γραμμάτων πιθανότατα, αν τελικά υλοποιούσαν τον στόχο τους, να έθεταν στην βάση του νυχτερινού σχολείου την εκπαίδευση της δημοτικής γλώσσας. Το γεγονός αυτό μπορεί να θεωρηθεί πιθανό, επειδή η ιδέα του σχολείου ήταν στην ουσία μια εκλαϊκευτική, εκσυγχρονιστική, πολιτιστική κίνηση, που ταυτιζόταν με τα νοήματα που μετέφερε ο δημοτικισμός, καθώς επίσης και εξαιτίας του ότι ο σύλλογος ήταν ήδη αν όχι υπερασπιστής του δημοτικισμού, τότε πολύ φιλικά διακείμενος προς αυτόν.

Ένα τελευταίο άρθρο, που παρουσιάζεται στα Θεσσαλικά Γράμματα και θα μπορούσε να θεωρηθεί στίγμα της γλωσσικής διαμάχης της εποχής είναι του Σερ. Τσίτσα.⁴⁵ Με αφορμή ένα άρθρο του Χριστουγεννιάτικου τεύχους του περιοδικού "Νέα Εστία", που είχε κυκλοφορήσει το 1942 και αναφερόταν στις λαϊκές απηχήσεις των ιερών λέξεων στην καθομιλουμένη, ο Τσίτσας κάνει μια ανάλογη προσπάθεια παραθέτοντας φράσεις παρμένες από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, που χρησιμοποιούνταν, ατόφιος ή με μικρές παραλλαγές, στο καθημερινό λεξιλόγιο. Σε ένα δεύτερο επίπεδο η κίνηση αυτή του Τσίτσα, όπως και άλλες ανάλογες κινήσεις, μπορεί να διαβαστεί ως μία προσπάθεια σύνδεσης της δημοτικής γλώσσας με αέναες και σταθερές αξίες, όπως η θρησκεία. Παράλληλα, με τον συσχετισμό αυτό η γλώσσα της Αγίας Γραφής γινόταν το ισχυρό παρελθόν, η βάση που απεδείκνυε την νομιμότητα της δημοτικής. Τέτοιου είδους προσπάθειες εντάσσονταν στο γενικότερο

⁴⁴ Άννα Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το έθνος 1880-1980: εκατό χρόνια αγώνες για την αυθεντική ελληνική γλώσσα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2001. σελ.45

⁴⁵ Σερ. Τσίτσας, «Λέξεις και φράσεις των εκκλησιαστικών βιβλίων στο γραπτό και προφορικό λόγο και στη λαϊκή μας γλώσσα», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 6, (1945), σελ. 7

ενδιαφέρον να βρουν οι δημοτικιστές τα ερείσματα πάνω στα οποία θα στηρίζονταν για να υπερασπίσουν την δημοτική ως "την" εθνική γλώσσα επικαλούμενοι τα συμφέροντα του έθνους.

Σε όλη την διάρκεια της λειτουργίας τους, οι Φίλοι των Γραμμάτων δεν εκφράζουν ακραίες απόψεις, ούτε παίρνουν ξεκάθαρη θέση αναφορικά με το γλωσσικό ζήτημα. Είναι, ωστόσο, εμφανώς φιλικά προσκείμενοι στις απόψεις του δημοτικιστικού κινήματος, χωρίς, βέβαια, αυτό να τίθεται στο κέντρο της προβληματικής τους. Η υπεράσπιση της δημοτικής, για τον σύλλογο, όπως και για το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας, που επέλεγε την δημοτική, δεν εξέφραζε, απλά, την προτίμηση προς έναν γλωσσικό κώδικα επικοινωνίας, αλλά πολύ περισσότερο η επιλογή αυτή συμπύκνωνε το σύνολο των αξιών, των συμπεριφορών, των πολιτικών πεποιθήσεων, που έρχονταν σε άμεση αντιδιαστολή με την καθαρεύουσα και σε αυτές τις ομάδες, που χαρακτηριζόντουσαν με τον όρο "αντίδραση". Στα Θεσσαλικά Γράμματα δεν βλέπουμε να οργανώνεται μια ενιαία και εκτενή θεματολογική ενότητα για το γλωσσικό ζήτημα. Τα λιγοστά, ωστόσο, άρθρα, που βρίσκουμε στα επτά τεύχη του περιοδικού και συσχετίζονται με το γλωσσικό ζήτημα, καταδεικνύουν, πως ο σύλλογος εμπνεόταν από τις ιδέες του δημοτικιστικού κινήματος και συνηγορούσε υπέρ της δημοτικής γλώσσας. Η πιο ισχυρή απόδειξη, βέβαια, γι αυτό ήταν το γεγονός, πως ο σύλλογος και για τα δύο όργανα επικοινωνίας του με το κοινό της πόλης, την Φιλολογική Σελίδα και τα Θεσσαλικά Γράμματα, είχε επιλέξει την χρήση της δημοτικής γλώσσας.

3.α.iii Ο εαμικός χαρακτήρας του περιοδικού

Τα Θεσσαλικά Γράμματα εκδόθηκαν στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, λίγο πριν την έναρξη του εμφυλίου, σε μια, δηλαδή, πολύ κρίσιμη περίοδο της ελληνικής ιστορίας, και το σημαντικότερο, ίσως, που αποτυπώνεται στις σελίδες τους είναι ο εαμικός τους χαρακτήρας, σχηματοποιώντας και την βαθμιαία εαμοποίηση του συλλόγου. Όπως, ήδη, προαναφέρθηκε, ο σύλλογος προπολεμικά, χωρίς σε καμία περίπτωση να μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένας μονολιθικός, κομμουνιστικός, ιδεολογικός σχηματισμός, είχε εγκολπώσει, κυρίως, ανθρώπους, που κινούνταν στον χώρο της ευρύτερης αριστεράς. Πιθανότατα, σε μερικές των περιπτώσεων, ανάμεσα στα μέλη του συλλόγου να υπήρχαν άνθρωποι, που είτε είχαν ενταχθεί σε κάποια

περίοδο στο Κ.Κ.Ε., είτε, απλά εύρισκαν, ιδιαίτερα, προσφιλείς τις ιδέες του. Όλα αυτά, ωστόσο, δεν είναι δυνατό να επιβεβαιωθούν, από τα στοιχεία, που μας παρέχει το αρχείο του συλλόγου. Φαίνεται, όμως, πως στην πρώτη περίοδο του συλλόγου, από το 1936 ως το 1940 διακινούνταν, ήδη, ψήγματα, έστω της κομμουνιστικής ιδεολογίας και είχαν δημιουργηθεί τα ερείσματα, που θα δικαιολογήσουν μεταπολεμικά την στροφή των Φίλων των Γραμμάτων προς τον εαμικό χώρο ως αναμενόμενη.

Αυτό που, τελικά, θα δώσει έντονο αριστερό χαρακτήρα στον σύλλογο μεταπολεμικά είναι, φυσικά, η εμπειρία της κατοχής και η ριζοσπαστικοποίηση των κοινωνικών στρωμάτων, που αυτή επέφερε. Το κενό εξουσίας, που δημιουργήθηκε στην κατοχική περίοδο, οι κακουχίες, η ενστικτώδης ανάγκη για επιβίωση, η τρομοκρατία, η ζωή στα βουνά, όλα αυτά στο σύνολο τους και το καθένα ξεχωριστά ριζοσπαστικοποίησαν σε μεγάλο βαθμό την ελληνική κοινωνία. Άνθρωποι με ή χωρίς πολιτικοποιημένο παρελθόν συνέρεαν στις γραμμές του Ε.Α.Μ. και του Ε.Λ.Α.Σ. με αίτημα όχι μόνο την εκδίωξη των κατοχικών στρατευμάτων αλλά και την επιβίωση τους ή την οργάνωση της ζωής τους πάνω σε διαφορετικές βάσεις. Πολλά από τα μέλη του συλλόγου, η πλειοψηφία τους μάλλον, αν και δεν έχουμε πληροφορίες για κάθε άτομο ξεχωριστά, φαίνεται, ότι συντάχθηκαν με τον Ε.Λ.Α.Σ., καταφεύγοντας στα βουνά. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει, ότι δεν υπήρχαν μέλη, που επέλεξαν να τηρήσουν μια πιο μετριοπαθή στάση απέναντι στα γεγονότα ή ακόμα και να περάσουν στην αντίπερα όχθη συνεργαζόμενοι με την δοσίλογη ελληνική κυβέρνηση ή τις κατοχικές δυνάμεις.⁴⁶

Αυτή η έντονη ριζοσπαστικοποίηση του πληθυσμού στα χρόνια της κατοχής θα οδηγήσει στην ακραία πόλωση της ελληνικής κοινωνίας, αμέσως μετά την λήξη της. Η χώρα θα μοιραστεί σε δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα και οι πολίτες της θα αναγκαστούν να επιλέξουν ποιους θα υποστηρίξουν. Μέσα στους δεκατέσσερις μήνες, που μεσολαβούν από τα Δεκεμβριανά του '44 ως και τις εκλογές του Μαρτίου

⁴⁶ Κατά την διάρκεια της κατοχής τα περισσότερα μέλη των Φίλων των Γραμμάτων φαίνεται να κινήθηκαν προς τον χώρο του ΕΑΜ, υπήρξαν, ωστόσο και περιπτώσεις που φαίνεται να συνεργάστηκαν είτε με τις κατοχικές δυνάμεις είτε με τις δοσίλογες ελληνικές κυβερνήσεις. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του δικηγόρου Γ. Αβτζή, ο οποίος το 1942 διορίστηκε εκπρόσωπος, για την περιοχή της Θεσσαλίας, του υπουργού οικονομικών Σωτ. Γκοτζαμάνη της δοσίλογης κυβέρνησης Τσολάκογλου. Λόγω της θέσης του στην δοσίλογη κυβέρνηση, ο Αβτζής θεωρήθηκε προδότης από τους αντάρτες και συνελήφθη στις 29 Μαΐου 1943. Κατάφερε να απελευθερωθεί με την βοήθεια γερμανών αξιωματικών. Η απελευθέρωση βρήκε τον Αβτζή στην Αθήνα, γιατί η παραμονή του στον Βόλο ήταν επικίνδυνη, καθώς είχε κατηγορηθεί και στον τοπικό τύπο, ως συνεργάτης των Γερμανών. Νίτσα Κολιού, *Άγνωστες πτυχές κατοχής και αντίστασης 1941-44*, Βόλος 1985 σελ. 122-125

του 1946, που θεωρούνται ως μια συμβατική ημερομηνία έναρξης του ελληνικού εμφυλίου, η ελληνική κοινωνία είναι "καζάνι" που βράζει. Την ίδια αυτή περίοδο ο σύλλογος Φίλοι των Γραμμάτων επανασυγκροτείται και εκδίδει τα Θεσσαλικά Γράμματα, αποτυπώνοντας την αίσθηση της εμφύλιας διαμάχης. Η εσωτερική σύγκρουση της ελληνικής κοινωνίας διαπέρασε όλες τις εκφάνσεις τις καθημερινότητας της και γινόταν καταφανής σε κάθε περίπτωση. Οι Φίλοι των Γραμμάτων έχοντας βιώσει την ριζοσπαστικοποίηση της ελληνικής κοινωνίας, φαίνεται, πως, όταν επαναδραστηριοποιούνται υιοθετούν ένα υπολανθάνον εαμικό προφίλ, που γίνεται περισσότερο αντιληπτό μέσα από τις γραμμές των Θεσσαλικών Γραμμάτων.

Από το πρώτο κίολας φύλλο του περιοδικού, η συντακτική ομάδα νιώθει την ανάγκη να ξεκαθαρίσει, σε μια λιτή επιγραμματική δήλωση, πως δεν έχει καμία σχέση με την πολιτική εκφράζοντας την ευχή της να ξεπεραστούν τα πάθη, που επισκιάζουν την πολιτική ζωή της μεταπολεμικής Ελλάδας. Συνεχίζοντας σε αυτό το πνεύμα της συμβιβαστικής λύσης, παρεμβάλλει στο δεύτερο τεύχος ένα εξάστιχο ποίημα, το οποίο είχε δημοσιευτεί στο περιοδικό του Άνθιμου Γαζή "Λόγιος Έρμής" το 1818 και θεωρείται εξίσου επίκαιρο για την εποχή, αφού αναφέρει *Φίλτατοι συμπατριώται/ η διχόνοια ως πότε;/ της φρονήσεως η ώρα/ έφασσεν εξόχως τώρα./ Συντριβήτω η κακία/ ζήτω η φιλογενία*⁴⁷ Παρόλο το συναινετικό ύφος που προβάλλει το περιοδικό, φαίνεται να τηρεί μια φιλοεαμική στάση συγκροτώντας μέσα από τα άρθρα του το ενιαίο αφήγημα της αριστεράς για την αντίσταση.

Εμφανέστατες μέσα από τα άρθρα του περιοδικού είναι οι βολές εναντίον του μεταξικού καθεστώτος και της γενιάς που αυτό γαλούχησε. Στο πρώτο τεύχος του περιοδικού βρίσκουμε ένα άρθρο του Α. Μαρπουτσόγλου, μέσα από το οποίο ο συντάκτης διερωτάται, ποια είναι εκείνη την χρονική στιγμή και ποια θα είναι στο μέλλον η επίδραση της ανάμνησης των πολεμικών γεγονότων και των χρόνων της κατοχής, στην μεταπολεμική ελληνική ποίηση και λογοτεχνία. Επιτίθεται, παράλληλα, στους ανθρώπους των γραμμάτων, οι οποίοι είχαν στηρίξει τον Μεταξά στην περίοδο της δικτατορίας του και οικειοποιούνταν τώρα, πια, μέσα από το Όχι του 1940 στους Ιταλούς το σύνολο της αντιστασιακής δράσης. Ο συντάκτης συνεχίζει χρεώνοντας την πνευματική ηγεσία της δεξιάς, ότι επέδειξε δειλία και συμφεροντολογική στάση προκειμένου να προασπίσει τα συμφέροντα της. Αναφέρει,

⁴⁷ «Ωδὴν υπὲρ τῆς Ἑλλάδος», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 2, (1945), σελ.6

τέλος, τα έργα μερικών συγγραφέων τα οποία εκφράζουν κατά την γνώμη του καλύτερα την προσπάθεια του ελληνικού λαού στα κατοχικά χρόνια, μνημονεύοντας την αντίσταση, όπως η "Ανάσταση" του Άγγελου Σικελιανού, η "Παντέρμη Κρήτη" του Παντελή Πρεβελάκη, το "Στρατόπεδο Χαϊδάρη" του Θέμου Κορνάρου, η συλλογή "Μες απ τα τείχη" του Σωτήρη Σκίπη, αλλά και το έργο πολλών άλλων συγγραφέων είναι επηρεασμένο από την βιωματική εμπειρία της κατοχής, όπως των Νίκου Παπά, Βασίλη Ρώτα, Μέλπω Αξιώτη, Έλλη Αλεξίου, Ρόζα Ιμβριώτη. Πολλοί από τους συγγραφείς, που επιλέγει να αναφέρει, ο Μαρπουτσόγλου ήταν "δηλωμένοι" αριστεροί.⁴⁸

Σε ένα άλλο άρθρο με τίτλο "Ο διωγμός του αρχαίου ελληνικού πνεύματος" και υπέρτιτλο "Φασισμός και Παιδεία", ο Ν. Παπαχατζής κάνοντας μια σύντομη αναφορά στην ναζιστική Γερμανία και στον τρόπο που το καθεστώς της χώρας αντιμετώπισε τις ελληνικές σπουδές, περνάει σε μια σύγκριση με την δικτατορική κυβέρνηση του Μεταξά. Αναφέροντας τις ομοιότητες της στάσης των δύο καθεστώτων απέναντι στην κλασσική παιδεία καθώς και ότι η αρχαία ελληνική σκέψη έθετε στο κέντρο του ενδιαφέροντος της τον ελεύθερο άνθρωπο θα υπονόμει την εξουσία των φασιστικών καθεστώτων, ο συντάκτης ταύτιζε στην ουσία τα δύο πολιτεύματα.⁴⁹ Αν και το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου δεν ήταν παρά ένα κακέκτυπο των φασιστικών καθεστώτων της Ευρώπης και ουσιαστικά άλλος ένας δικτατορικός σχηματισμός από αυτούς που γνώρισε η Ελλάδα τον 20^ο αιώνα, η σύγκλιση που κάνει ο Παπαχατζής όσον αφορά το θέμα της παιδείας υπονοεί μια πλήρη ταύτιση των δύο καθεστώτων με σαφή στόχο να αντιμετωπιστούν όσοι υποστήριζαν ή συνέχιζαν να υποστηρίζουν το μεταξικό καθεστώς, όπως οι Γερμανοί στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ως εχθροί του ελληνικού έθνους, δηλαδή.

Μέσα στο πλαίσιο μιας προσπάθειας να αποκοπεί η μεταπολεμική ελληνική κοινωνία από το μεταξικό της παρελθόν ολοκληρωτικά, σε ένα μικρό σημείωμα στο πρώτο τεύχος, εκφράζεται, λίγες μόλις μέρες προτού αρχίσει η νέα σχολική χρονιά, η επείγουσα ανάγκη να αντικατασταθούν τα σχολικά εγχειρίδια καθώς αυτά εκφράζουν το πνεύμα της μεταξικής περιόδου. Το ίδιο ακριβώς επισημαίνει, με το άρθρο του

⁴⁸ Α. Μαρπουτσόγλου, «Πόλεμος και Φιλολογία», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 1, (1945), σελ. 1.

⁴⁹ Ν. Παπαχατζής, «Ο διωγμός του αρχαίου ελληνικού πνεύματος», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 1, (1945), σελ. 4.

λίγα τεύχη αργότερα, ο Θαν. Μάτικας, αναφέροντας τις ελλείψεις στον τομέα του παιδαγωγικού βιβλίου.⁵⁰

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει και ο τρόπος με τον οποίο διαχειρίζονται την μνήμη της κατοχής και της αντιστασιακής δράσης οι συντάκτες μέσα από τα άρθρα του περιοδικού. Όταν εκδίδονται τα Θεσσαλικά Γράμματα δεν έχει συμπληρωθεί, καν, ένας χρόνος από την αποχώρηση των κατοχικών στρατευμάτων. Τα χρόνια της κατοχής, ωστόσο, αντιμετωπίζονται ως ένα μακρινό παρελθόν. Πολύ σύντομα, η κατοχική περίοδος, παρ' όλες τις δυσμενείς συνθήκες και τις κακουχίες, που την σημαδεύουν, γίνεται στο συλλογικό φαντασιακό της ευρύτερης αριστεράς μια εποχή αγωνιστικής υπερηφάνειας, θάρρους, έντιμου αγώνα, ψυχικής ανάτασης. Η αναπαράσταση του χώρου και του χρόνου των γεγονότων, που διαδραματίστηκαν στην κατοχή, μέσα από την διαδικασία των αφηγήσεων, αποτελεί μια εμφανή προσπάθεια κατασκευής της μνήμης και νοηματοδότησης των πραγμάτων. Αυτή η οργανωμένη κατασκευή της μνήμης γίνεται αναγκαία, όχι μόνο για να αντιμετωπιστεί η βιωματική εμπειρία της κατοχής, αλλά πολύ περισσότερο για να μπορέσει η αριστερή παράταξη να συγκροτήσει το ένδοξο παρελθόν της μέσα στα κατοχικά χρόνια. Πράγμα που με την σειρά του θα της επέτρεπε να δομήσει ένα ενιαίο αφήγημα της αριστερής αντίστασης, που θα το χρησιμοποιούσε ως έρεισμα για τις διεκδικήσεις, που θα πρόβαλλε στο όχι και πολύ μακρινό μέλλον.

Στα πλαίσια αυτής της προσπάθειας, να συγκροτηθεί η συλλογική μνήμη της αριστερής αντίστασης, ο Λ. Περλίτης συντάσσει ένα άρθρο με τίτλο "Η πορεία μιας γενιάς"⁵¹. Ο συντάκτης απευθύνεται στους ανθρώπους της γενιάς του, που πέρασαν την εφηβική και μετεφηβική περίοδο της ζωής τους στα χρόνια της κατοχής εμπλεκόμενοι με τις αντιστασιακές ομάδες. Χρησιμοποιώντας σε όλο το κείμενο τον πρώτο πληθυντικό αριθμό και έναν λόγο με έντονο συγκινησιακό χαρακτήρα, προσπαθεί να συσπειρώσει μέσα στις γραμμές αυτού του άρθρου τα βιώματα και την συναισθηματική ένταση ενός συνόλου. Έτσι, το κείμενο εμπεριέχοντας τις κοινές εμπειρίες των νέων, που ανέπτυξαν αντιστασιακή δράση και περιγράφοντάς τες με μια ευαίσθητη ματιά, καταφέρνει να γίνει η συλλογική φωνή τους. Η έντονη αυτή προσπάθεια να διατηρηθούν οι μνήμες της κατοχής διαφαίνεται και μέσα από τον επικλητικό χαρακτήρα ενός σημειώματος να διαφυλαχθούν "από την υγρασία, τον σκόρο και τα βέβηλα χέρια" τα έντυπα που κυκλοφορούσαν κατά την διάρκεια της,

⁵⁰ Θαν. Μάτικας, «Το βιβλίο του δασκάλου», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 6, (1945), σελ.2.

⁵¹ Λ. Περλίτης, «Η πορεία μιας γενιάς», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 3, (1945), σελ. 7.

καθώς σε λίγα χρόνια θα αποτελούν πολύτιμα ιστορικά ντοκουμέντα, που θα αφηγούνται την ιστορία της αντίστασης.

Πολύ περισσότερο, όμως, η κατασκευή της μνήμης της αντίστασης οργανώνεται μέσα από μια ανθολογία διηγημάτων και ποιημάτων, που παρουσιάζονται στα Θεσσαλικά Γράμματα και αντλούν την θεματική τους από τα χρόνια της κατοχής. Αυτό συμβαίνει, γιατί ο λόγος, που χρησιμοποιείται στην λογοτεχνία, ισορροπώντας ανάμεσα στην φαντασία και στον ρεαλισμό, κατορθώνει να εκφράσει πιο αντιπροσωπευτικά τον συναισθηματικό κόσμο των ανθρώπων, που έζησαν την κατοχή, ενισχύοντας την αίσθηση της βιωματικής τους εμπειρίας. Παράλληλα, τα κείμενα αυτά, αποτελώντας κατά κάποιο τρόπο τεκμήρια, χρησιμοποιούνται για να συγκροτηθεί η συλλογική ταυτότητα της αριστεράς. Η χρησιμότητα των κειμένων αυτών, δηλαδή, έγκειται και στο γεγονός, πως βοήθησαν τους αντιστασιακούς να οργανώσουν την μνήμη τους και να ενδυναμώσουν την αίσθηση της συναδέλφωσης ανάμεσά τους, εντάσσοντας τις προσωπικές τους ιστορίες στο ενιαίο αφήγημα. Έτσι, λοιπόν, μέσα στα επτά τεύχη των Θεσσαλικών Γραμμάτων βρίσκουμε πάρα πολλά διηγήματα και ποιήματα, που αντλούν το περιεχόμενο τους από την περίοδο της κατοχής και την αντιστασιακή δράση.⁵²

Η αξία των κειμένων αυτών φαίνεται να ενισχύεται και με άρθρα, που οργανώνουν ένα θεωρητικό πλαίσιο για την σημασία της στρατευμένης τέχνης. Ο Απ. Κολτσιδόπουλος σε άρθρο του διερωτάται, για το ποιος είναι ο ρόλος της τέχνης και ποια η θέση των ανθρώπων της τέχνης απέναντι στα προβλήματα της ζωής. Για τον συντάκτη η επικαιρότητα του ζητήματος προήλθε από την πραγματικότητα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Διατείνεται, πως ο πόλεμος ανάγκασε τον καλλιτέχνη να ξεφύγει από την απομόνωση της καλλιτεχνικής του δημιουργίας και να έρθει σε άμεση επαφή με την βάνανση πραγματικότητα. Μεταπολεμικά, τα βιώματα του πολέμου μετουσιώνονται και μετασχηματίζονται σε μορφές καλλιτεχνικές, παρουσιάζοντας την πρωτοτυπία ενός καινούριου τρόπου αντιμετώπισης της τέχνης, τονίζοντας, πως αυτή δεν ανήκει, πια, στον εαυτό της, δεν είναι κάτι ξέχωρο από την ζωή, αντίθετα προσπαθεί να ερμηνεύει την κοινωνική πραγματικότητα.⁵³ Στη ίδια γραμμή κινείται και το κείμενο του Σπύρου Βασιλείου "Τέχνη και πόλεμος". Σε αυτό

⁵² Μερικά μόνο από αυτά είναι Ένα κορίτσι που έλεγε ψέματα διήγημα του Χρ. Παπαζήση, Οι τρεις πρώτοι αυτόμολοι διήγημα του Ν.Π.Δ. Αφήγηση ποίημα της Κ. Γιοκαρίνη, Η Ελλάδα ποίημα του Λευτέρη Ραυτόπουλου, Ειρήνη ποίημα του Τάκη Οικονομάκη, Κατακλυσμός διήγημα του Λευτέρη Ραυτόπουλου, Αγάπη του πολεμιστή ποίημα του Βασίλη Καλογιάννη, Αγάπες ποίημα της Δρόσως Ροδινού και πολλά άλλα ακόμα.

⁵³ Απ. Κολτσιδόπουλος, «Τέχνη και ζωή», Θεσσαλικά Γράμματα, 4, (1945), σελ. 1.

ο συντάκτης υποστηρίζει, πως το τέλος του πολέμου σηματοδότησε την αρχή μιας νέας ελπιδοφόρας εποχής στη σκέψη των περισσότερων ανθρώπων. Από την άλλη, ωστόσο, κυριαρχούσε η αγωνία για το άγνωστο μέλλον, που προέκυπτε, καθώς και ερωτήματα για τα ιδανικά της αυριανής κοινωνίας. Η τέχνη, λοιπόν, αναλάμβανε το καθήκον να εξυπηρετήσει αυτές τις νέες ανάγκες.⁵⁴

Επίσης, μια πιο έκδηλη πράξη των φιλοεαμικών προτιμήσεων των Θεσσαλικών Γραμμάτων αποτελεί ο χαιρετισμός, από την συντακτική ομάδα, της ίδρυσης του ελληνοσοβιετικού συνδέσμου στην πόλη του Βόλου, θεωρώντας, πως "η ΕΣΣΔ είναι σήμερα στην πρώτη γραμμή των δημοκρατικών σοσιαλιστικών χωρών του κόσμου και η βαθύτερη γνωριμία της είναι απαραίτητη."⁵⁵ Πολύ περισσότερο, όμως, την εντύπωση, πως τα Θεσσαλικά Γράμματα αποτελούν ένα φιλοεαμικό περιοδικό ενισχύουν οι έξωθεν αντιδράσεις, καθώς αντικατοπτρίζουν την εικόνα που είχαν γι αυτό μερίδες του βολιώτικου πληθυσμού. Στο πρώτο κιόλας τεύχος διατυπώνεται η διαμαρτυρία από τους εκπροσώπους του περιοδικού για την άνιση κατανομή βοήθειας της UNRA, από το κράτος και τις επίσημες αρχές.⁵⁶ Πολλά ύποπτα, όπως χαρακτηρίζονται, φυλλάδια παίρνουν την μερίδα του λέοντος του δημοσιογραφικού χαρτιού και άλλων αγαθών, την ώρα, που αρκετές εκδοτικές προσπάθειες, ανάμεσα τους υπονοούνται και τα Θεσσαλικά Γράμματα, θα καταλήξουν να διακόψουν την έκδοση τους, αφού αντιμετωπίζουν τεράστια οικονομικά προβλήματα. Παράλληλα, αν και από την πρώτη μέρα έκδοσης του το περιοδικό προσπαθεί να απεμπολήσει το πολιτικό στίγμα, πολύ σύντομα η συντακτική ομάδα θα αναγκαστεί, ως απάντηση σε αυτούς, που τους χρωματίζουν πολιτικά να διατυπώσει ξεκάθαρα «Δεν έχουμε καμία σχέση με την πολιτική. Δεν βγάζουμε ούτε πολιτικό όργανο, ούτε προπαγανδιστική φυλλάδα.»⁵⁷ Σε μια έντονα πολωμένη εποχή, η μετριοπαθής στάση, που διατείνεται η συντακτική ομάδα, πως έχει το περιοδικό, δεν φαίνεται να πείθει πολλούς, που σπεύδουν να το χαρακτηρίσουν, ως όργανο αριστερών ομάδων.

Η εαμοποίηση του περιοδικού, βέβαια, δεν θα πρέπει να εκληφθεί ως από μηχανής θεός, δεν εμφανίζεται ξαφνικά από το πουθενά. Είναι αναμφισβήτητο το γεγονός, πως τα γεγονότα της κατοχικής περιόδου και η έντονη ριζοσπαστικοποίηση, που συντελείται σε πολλαπλά επίπεδα της ελληνικής κοινωνίας οδήγησαν το σύνολο

⁵⁴ Σπ. Βασιλείου, «Τέχνη και πόλεμος», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 6, (1945), σελ. 1.

⁵⁵ «Ο ελληνοσοβιετικός σύνδεσμος», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 6, (1945), σελ. 1.

⁵⁶ «Επαρχιακός τύπος», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 1, (1945), σελ. 2.

⁵⁷ «Η γραμμή μας», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 4, (1945), σελ. 1.

των μελών του συλλόγου να ακολουθήσουν, έστω και επικαλυμμένα την γραμμή του ΕΑΜ. Η στροφή αυτή, όμως, των Φίλων των Γραμμάτων δεν ήταν 180 μοιρών, αντίθετα, φαίνεται να πάτησε στις βάσεις της αριστερής σκέψης, που είχε θέσει προπολεμικά ο σύλλογος. Ο χαρακτηρισμός Φίλοι της Ε.Σ.Σ.Δ., που είχαν αποδώσει στο σωματείο οι αστυνομικές αρχές της πόλης, όσο επιπόλαιος και αναπόδεικτος και αν ήταν θα πρέπει να είχε κάποιο έρεισμα. Παράλληλα προπολεμικά ο σύλλογος φαίνεται, πως υπήρξε φιλικά προσκείμενος στις ιδέες του δημοτικιστικού κινήματος, το οποίο, ιδιαίτερα, μετά την έκδοση του Γ. Σκληρού *Το Κοινωνικόν μας Ζήτημα* είχε συνδεθεί έντονα με την κομμουνιστική ιδεολογία. Είναι πιθανότερο, λοιπόν, πως, ήδη, από την προπολεμική περίοδο διακινούνταν μέσα στο σύλλογο ψήγματα της αριστερής σκέψης, που δικαιολογούν και κάνουν πιο ομαλή την μετάβαση του στον εαμικό χώρο.

3.α.ιγ. Ο ειδησεογραφικός, πολιτιστικός και επιστημονικός χαρακτήρας του περιοδικού

Τέλος, θα πρέπει να επισημάνουμε, πως πέρα από τα χαρακτηριστικά που κατέληξε να έχει το περιοδικό, πρωταρχικός σκοπός των συντακτών του, ήταν να γίνουν τα Θεσσαλικά Γράμματα το όργανο της πνευματικής κίνησης τόσο του Βόλου, όσο και των υπόλοιπων θεσσαλικών πόλεων. Τα τρία χαρακτηριστικά, λοιπόν, που αναφέρθηκαν παραπάνω και κυρίως η εαμοποίηση του περιοδικού, όσο εμφανή και αν ήταν δεν προβλήθηκαν ως κεντρικά σημεία αναφοράς. Αντίθετα, πέρασαν με έναν σχετικά ανώδυνο και υπολανθάνων τρόπο μέσα από τις σελίδες του περιοδικού. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι οι συντάκτες του περιοδικού δεν ήθελαν να προσδώσουν μια μονοδιάστατη αντίληψη στα Θεσσαλικά Γράμματα. Αυτό, που ήθελαν περισσότερο, ήταν να αποτελέσει το περιοδικό ένα βήμα έκφρασης και ένα μέσο επικοινωνίας για τους ανθρώπους της πόλης και της ευρύτερης περιοχής της Θεσσαλίας.

Μέσα σε αυτή την λογική βλέπουμε να παρουσιάζονται στις σελίδες του περιοδικού πλήθος ποιημάτων και διηγημάτων βολιωτών, οι περισσότεροι εκ των οποίων διατελούσαν και μέλη του συλλόγου. Για τους ανθρώπους αυτούς το περιοδικό αποτελούσε ένα μέσο για να εκφράσουν τις προσωπικές τους ανησυχίες και τις καλλιτεχνικές τους δεξιότητες. Φαίνεται, πως η ανοιχτή πρόσκληση, που έκανε κατά καιρούς ο σύλλογος μέσα από τα Θεσσαλικά Γράμματα, έβρισκε απήχηση στο

βολιώτικο κοινό. Η αλληλογραφία, που στελνόταν στο περιοδικό μάλιστα ξεπέρασε τις προσδοκίες της συντακτικής ομάδας, η οποία αντιλαμβανόταν, ωστόσο, πως η ποσότητα των γραφομένων δεν συνάδει με την ποιότητα τους. Θεωρήθηκε, λοιπόν, τότε, πως το ανοιχτό βήμα, που είχε παραχωρήσει το περιοδικό στους πολίτες, δεν ήταν δυνατό να σπαταλιέται σε γραπτά ανορθόγραφα και ασύντακτα, με ακατάσχετες φλυαρίες, επαναλήψεις κοινοτυπιών και έλλειψη πρωτοτυπίας, κατά τους χαρακτηρισμούς, πάντα, των συντακτών. Για τον λόγο αυτό η επιτροπή, χωρίς καμία διάθεση να θεωρηθεί αλάθητη, θα έθετε στο εξής αυστηρά κριτήρια για τα κείμενα, που θα δημοσιεύονταν. Έτσι τα δημοσιευμένα στο περιοδικό κείμενα αποκτούσαν άλλη αίγλη και αξία.

Παράλληλα, τα Θεσσαλικά Γράμματα παρουσιάζουν, μέσα από τις σελίδες τους, τις ειδήσεις για τα πολιτιστικά, κυρίως τεκταινόμενα στην περιοχή, κυρίως, αλλά και σε ευρύτερο πλαίσιο πολλές φορές. Τον ειδησεογραφικό χαρακτήρα του περιοδικού επιβεβαιώνουν άρθρα, που μας πληροφορούν για την παρουσίαση νέων εκδόσεων βιβλίων, για την έναρξη εκθέσεων, για την ανακάλυψη αρχαιολογικών ευρημάτων κ.τ.λ. Συνήθως, σε τέτοιου είδους ειδήσεις αφιερωνόταν η τελευταία σελίδα του περιοδικού. Μια μόνιμη στήλη στη σελίδα αυτή ανέφερε σε τίτλους τα σημαντικότερα, κατά την κρίση των συντακτών, θέματα που παρουσιάζονταν στον θεσσαλικό τύπο κατά την διάρκεια του δεκαπενθήμερου.

Επίσης, στο περιοδικό παρουσιάστηκαν και μερικά άρθρα πολιτιστικού και επιστημονικού ενδιαφέροντος, που καταδείκνυαν τον πλουραλιστικό χαρακτήρα του συλλόγου. Ο Λούλης Αργυρίου, για παράδειγμα, γράφει το άρθρο "Γύρω από την διάσπαση του ατόμου. Η έρευνα της ύλης", όπου με όσο το δυνατό εκλαϊκευτικό τρόπο, μέσα από μια σύντομη περιγραφή του ατόμου, εξηγεί την κατασκευή της ατομικής βόμβας, ως επιστημονικό επίτευγμα.⁵⁸ Ο Βάγγος Παπαϊωάννου, σε ένα άλλο άρθρο μεταφράζει το κείμενο του Έντγκαρ Άλαν Πόε "Η φιλοσοφία της σύνθεσης". Σε αυτό ο Πόε υποστηρίζει, πως η διαδικασία της σύνθεσης ενός ποιητικού έργου δεν έχει σχέση με το τυχαίο ή την ενόραση, πρόκειται, αντίθετα, για μια πράξη, που προχωρά βήμα βήμα προς την τελειοποίηση με την ακρίβεια και την συνέπεια ενός μαθηματικού προβλήματος. Αυτό, βέβαια, δεν αναιρεί την ύπαρξη ενός ενστικτώδους πάθους ή του αυθορμητισμού αλλά αυτά ο καλλιτέχνης οφείλει να καταφέρει να τα ελέγξει ή να τα παρουσιάσει συγκεκαλυμμένα. Ο Πόε, στην ουσία, αναλύει εδώ τα

⁵⁸ Λούλης Αργυρίου, «Γύρω από την διάσπαση του ατόμου. Η έρευνα της ύλης», *θεσσαλικά Γράμματα*, 2, (1945), σελ. 6.

χαρακτηριστικά της ποιητικής τέχνης και την ορθολογική τους χρήση.⁵⁹ Σε ένα τρίτο άρθρο ο Π. Αντωνόπουλος παρουσιάζει το βιβλίο του Renan "Κριτική της Ιστορίας των Θρησκευμάτων" κάνοντας την ίδια στιγμή έντονη κριτική στον εκδότη και τον μεταφραστή του βιβλίου, υποστηρίζοντας, πως ο μεν θα μπορούσε να παρέμβει, αφαιρώντας κάποια ξεπερασμένα, σύμφωνα, πάντα, με τον Αντωνόπουλο, κεφάλαια του βιβλίου, ενώ ο δε είχε κάνει σημαντικά λάθη στην μετάφραση.⁶⁰ Η παρουσία άρθρων τέτοιου περιεχομένου δηλώνουν το εύρος των ενδιαφερόντων της συντακτικής ομάδας του περιοδικού και του συλλόγου κατ' επέκταση.

⁵⁹ Έντγκαρ Άλαν Πόε, « Η Φιλοσοφία της σύνθεσης» (μεταφ. Β. Παπαϊωάννου), *Θεσσαλικά Γράμματα*, 3, (1945), σελ. 3.

⁶⁰ Π. Αντωνόπουλος, «Κριτική της Ιστορίας των Θρησκευμάτων», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 3, (1945), σελ. 4.

4. Το κλείσιμο του περιοδικού και το τέλος της λειτουργίας του συλλόγου

Τα Θεσσαλικά Γράμματα εκδίδουν το τελευταίο τους τεύχος, το οποίο είναι διπλό, την Πέμπτη 20 Δεκεμβρίου 1945. Τίποτε, μέχρι τότε, δεν προμήνυε την παύση της έκδοσης του περιοδικού. Αντίθετα στο τελευταίο αυτό τεύχος υπήρχε ένα άρθρο του Γιάννη Κορδάτου για τον Άνθιμο Γαζή, όπου στο τέλος αναφερόταν, πως η συνέχεια του θα ακολουθούσε στο επόμενο τεύχος, δείχνοντας, πως οι Φίλοι των Γραμμάτων δεν είχαν σκοπό να σταματήσουν την έκδοση του περιοδικού. Δεν γίνεται ξεκάθαρο για ποιόν λόγο, τελικά, έπαψε να βγαίνουν τα Θεσσαλικά Γράμματα. Η πιο προφανής, ωστόσο, υπόθεση είναι τα οικονομικά προβλήματα, που αντιμετώπιζε σε συνδυασμό με την πολεμική, που δέχτηκε λόγω του εαμικού του χαρακτήρα.

Σύμφωνα με την απόφαση μιας συνέλευσης του διοικητικού συμβουλίου του συλλόγου στις 24/10/1945 τα Θεσσαλικά Γράμματα εξέδιδαν 450 αντίτυπα κάθε τεύχους, αριθμός, που δήλωνε την αισιοδοξία των μελών για τον αντίκτυπο, που θα είχε το εκδοτικό τους εγχείρημα. Τα έξοδα για τις ανάγκες του περιοδικού ήταν μεγάλα και δεν φαίνεται να καλύπτονταν από τις πωλήσεις του. Για τον λόγο αυτό από την αρχή της λειτουργίας του ο σύλλογος ζητούσε επιχορήγηση από τις δημοτικές αρχές της πόλης προκειμένου να πραγματοποιεί τις δαπανηρές πολλές φορές δραστηριότητες του. Για την έκδοση των Θεσσαλικών Γραμμάτων, συγκεκριμένα, οι Φίλοι των Γραμμάτων αποστέλλουν στις 10 Ιουλίου 1945 δύο επιστολές, προς τους νομάρχες της Λάρισας και της Μαγνησίας αντίστοιχα, ζητώντας να τους παραχωρηθεί δωρεάν τυπογραφικό χαρτί. Σπάνια οι δημοτικές αρχές ανταποκρίνονται στις εκκλήσεις του συλλόγου για οικονομική και ηθική ενίσχυση. Ιδιαίτερα, μάλιστα, μετά την κατοχή, όταν πια ο σύλλογος φαίνεται να αποκτά μια αρραγής αριστερή πολιτική ταυτότητα, τα οικονομικά προβλήματα επιτείνονται λόγω ενός άρρητου "εμπάργκο", που του θέτουν. Όπως έχει, ήδη, προαναφερθεί από το πρώτο κιόλας τεύχος του περιοδικού, η συντακτική ομάδα εκφράζει τα παράπονα της για την άδικη κατανομή της βοήθειας της UNRA από το κράτος και τις επίσημες αρχές, καταδεικνύοντας, πως το περιοδικό έχει αρχίσει να δέχεται τις συνέπειες της φιλοεαμικής του στάσης. Επίσης, οι προαναφερθείσες επιστολές προς τους νομάρχες Λάρισας και Μαγνησίας δεν φαίνεται να παίρνουν απάντηση. Με τον ίδιο τρόπο αγνοείται και μια επιστολή προς τον δήμαρχο Παγασών, στις 18 Ιουλίου 1945, που αφού εκθέτει την δράση του συλλόγου ζητά οικονομική βοήθεια από τον δήμο. Το

γεγονός, πως ο σύλλογος χρωματίζεται πολιτικά φαίνεται, πως εγείρει αντιδράσεις εναντίον του από την μερίδα εκείνη της βολιώτικης κοινωνίας, που πρόσκειται στην δεξιά παράταξη. Τα οικονομικά προβλήματα, που αντιμετωπίζει το περιοδικό καθώς και η πολεμική, που δέχεται το αναγκάζουν να κλείσει τέσσερις, σχεδόν, μήνες μετά την έκδοση του πρώτου του φύλλου. Τρεις μήνες αργότερα, στις 17 Μαρτίου 1946, σε μια συνέλευση του διοικητικού συμβουλίου έρχεται στο προσκήνιο η ιδέα της επανακυκλοφορίας του περιοδικού, προτείνεται, μάλιστα, και τρόπος για την εξοικονόμηση κεφαλαίου για την έκδοση του.⁶¹ Την περίοδο αυτή, ωστόσο, ο σύλλογος έχει παρακμάσει και η ιδέα της επανέκδοσης του περιοδικού ακούγεται περισσότερο σαν μια ύστατη προσπάθεια αναβίωσης της ιστορίας του συλλόγου, παρά ως μια οργανωμένη προσπάθεια επανασύνταξης δυνάμεων. Η παύση της κυκλοφορίας του περιοδικού προοικονομεί και το τέλος της λειτουργίας του συλλόγου, που θα ακολουθήσει λίγους μήνες αργότερα.

Η τελευταία συνέλευση του διοικητικού συμβουλίου των Φίλων των Γραμμάτων γίνεται στις 20 Απριλίου 1946. Δέκα ολόκληρα χρόνια μετά την ίδρυση του, ο σύλλογος παύει ολοκληρωτικά την λειτουργία του. Οι λόγοι, που σταμάτησαν την πορεία του συλλόγου ήταν τα οικονομικά προβλήματα, που αντιμετώπιζε, η φιλοεαμική του στάση, η έκρυθμη κατάσταση, που επικρατούσε πριν ξεσπάσει η εμφύλια σύρραξη, το μειωμένο, πια, ενδιαφέρον των μελών. Τα οικονομικά προβλήματα, που προαναφέρθηκαν, δεν αφορούσαν μονάχα την έκδοση του περιοδικού, αλλά και γενικότερα την λειτουργία του συλλόγου. Οι δυσχερείς οικονομικές συνθήκες, που επικρατούσαν μετά την λήξη της κατοχής δεν επέτρεπαν στους Φίλους των Γραμμάτων να οργανώσουν πολλές δραστηριότητες. Πολλοί από τους ανθρώπους, που προσκαλούσαν για να δώσουν διάλεξη στο βολιώτικο κοινό ζητούσαν μεγάλα ποσοστά επί των εισπράξεων προκειμένου και αυτοί να καλύψουν δικά τους έξοδα. Οι διαλέξεις του συλλόγου θα ματαιωθούν οριστικά, όταν, όπως πληροφορούμαστε από μια επιστολή,⁶² οι βρετανικές στρατιωτικές αρχές επιτάσσουν την αίθουσα Μανόλη, όπου διοργανώνονταν μέχρι τότε οι διαλέξεις και ο σύλλογος δεν έχει την δυνατότητα ενοικίασης μιας άλλης αίθουσας. Τα οικονομικά προβλήματα επιτείνονται από το "μποϊκοτάζ", που επιβάλλουν στον σύλλογο οι

⁶¹ Προτείνεται στο διοικητικό συμβούλιο να χρηματοδοτήσει και πάλι την έκδοση ενός βιβλίου του Ν. Παπαχατζή, του οποίου οι πωλήσεις θα αποφέρουν στον σύλλογο 1000 δραχμές για κάθε αντίτυπο. Τα χρήματα αυτά θα αποτελούσαν το κεφάλαιο για την επανέκδοση του περιοδικού.

⁶² Η επιστολή αποστέλλεται από τον σύλλογο στον Μ. Λουντέμη, στις 13 Νοεμβρίου 1945, για να τον πληροφορήσουν, πως δεν θα μπορέσουν, τελικά, να πραγματοποιήσουν την προκαθορισμένη διάλεξη του λόγω έλλειψης αίθουσας.

προσκείμενοι στην δεξιά παράταξη. Η φιλοεαμική ταυτότητα, που αποκτά μεταπολεμικά ο σύλλογος υποκινεί αντιδράσεις εναντίον του. Τώρα, πια, οι δημοτικές αρχές κωφεύουν μπροστά στις παρακλήσεις του συλλόγου για οικονομική και ηθική βοήθεια, ενώ παλαιότερα είχαν στηρίξει τον σύλλογο για τις επιλογές του⁶³. Οι επιστολές προς τις δημοτικές αρχές, που στέλνει ο σύλλογος μεταπολεμικά μένουν αναπάντητες. Την ίδια στιγμή, το περιοδικό, το κύριο, αν όχι το μοναδικό οργανωμένο εγχείρημα, της δεύτερης φάσης του συλλόγου, φαίνεται να δέχεται έντονη πολεμική λόγω των φιλοεαμικών του προτιμήσεων. Τα γεγονότα αυτά καταδεικνύουν, πόσο ο ελληνικός εμφύλιος δεν υπήρξε απλά και μόνο μια οξεία πολεμική σύγκρουση, αλλά διαπέρασε βαθιά ολόκληρο τον κορμό της ελληνικής κοινωνίας, οργανώνοντας απόψεις και συμπεριφορές πάνω στο δίπολο αριστεράς δεξιάς. Οι Φίλοι των Γραμμάτων για τους λόγους, που ήδη αναφέρθηκαν απέκτησαν εμφανή εαμικό χαρακτήρα κατά την διάρκεια της δεύτερης φάσης τους και το γεγονός αυτό επέφερε τις συνέπειες του.

Περισσότερο, όμως, από όλα στο κλείσιμο του συλλόγου συντέλεσε καθοριστικά το παρηκμασμένο ενδιαφέρον των μελών του συλλόγου. Οι Φίλοι των Γραμμάτων το 1946 κλείνουν μια δεκαετία ζωής. Το υποχρεωτικό "διάλειμμα", που μεσολάβησε κατά την διάρκεια της κατοχικής περιόδου απομάκρυνε πολλά μέλη από τον σύλλογο. Η εμπειρία του πολέμου και της κατοχής θα αποτελέσουν ένα ισχυρό σοκ για τους πολίτες και θα αλλάξουν άρδην την πορεία της ζωής τους. Ήταν αναμενόμενο, πως μετά την κατοχή η επαναδραστηριοποίηση του συλλόγου δεν θα προσέλκυε το ενδιαφέρον των μελών, όπως και πριν. Η μετακατοχική περίοδος θα αποτελέσει για αυτούς πρώτα και κύρια μια περίοδο προσωπικής ανασύνταξης, θεωρείται λογικό, λοιπόν, πως οι προπολεμικές δραστηριότητες του συλλόγου δεν άνηκαν, πια, στα άμεσα ενδιαφέροντα τους. Για τον λόγο αυτό βλέπουμε, πως μεταπολεμικά ο σύλλογος οργανώνει την οπτική του γύρω από τον πυρήνα της εαμικής του ταυτότητας. Ο φιλοαριστερός χαρακτήρας του συλλόγου είναι εκείνος, που καταφέρνει να συσπειρώσει μεταπολεμικά τα μέλη. Ωστόσο, ούτε και αυτός είναι αρκετός για να κρατήσει όλα τα μέλη. Αν και δεν υπάρχουν παρά μόνο έντεκα διαγραφές στο σύνολο των 101 μελών του συλλόγου, όλες στην πρώτη φάση του, φαίνεται πως το γενικό ενδιαφέρον έχει χαθεί και ο σύλλογος λειτουργεί χάρη στις δραστηριότητες μιας μικρής ομάδας μελών, που, συνήθως, μετέχουν και στο

⁶³ Τον Νοέμβριο του 1937 οι Φίλοι των Γραμμάτων ανακήρυξαν τον τότε δήμαρχο Παγασών επίτιμο πρόεδρο του συλλόγου, λόγω της στήριξης, που αυτός του είχε προσφέρει.

διοικητικό συμβούλιο. Αυτή η απώλεια ενδιαφέροντος καταδεικνύεται και από την απουσία των Φύλων των Γραμμάτων στις γενικές τους συνελεύσεις. Από τις τέσσερις γενικές συνελεύσεις, που οργανώθηκαν κατά την διάρκεια της δεύτερης του συλλόγου, μόνο οι δύο πραγματοποιήθηκαν, καθώς οι άλλες ακυρώθηκαν λόγω μη απαρτίας των μελών. Η επαναδραστηριοποίηση του συλλόγου μεταπολεμικά στήριξε την δυναμική της στην φιλοαριστερή του οπτική, που εκφράστηκε κυρίως μέσα από τις σελίδες των Θεσσαλικών Γραμμάτων. Ο εαμικός χαρακτήρας του συλλόγου κατάφερε να συσπειρώσει γύρω του μια μερίδα των μελών του, που εμπνέονταν από τα ίδια ιδανικά, δεν στάθηκε, ωστόσο, ικανός να το κάνει για μεγάλη χρονική διάρκεια, λόγω των γεγονότων, που ακολούθησαν. Ο σύλλογος σταματάει την λειτουργία του ένα, περίπου, μήνα μετά της εκλογές του Μαρτίου του 1946, που εκλαμβάνονται ως η χρονική αφετηρία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου.

5. Επίλογος

Τέτοιου είδους συσσωματώσεις, όπως ο σύλλογος Φίλοι των Γραμμάτων, θα πρέπει να ερμηνευθούν ως μια μορφή εκδήλωσης της αστικής κοινωνικότητας. Η κοινωνικότητα, «το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων, πραγματικών και βιωμένων, που συνδέουν το άτομο με άλλα άτομα με διαπροσωπικούς και / ή ομαδικούς δεσμούς»⁶⁴, όπως την περιγράφει η Claire Bidart, εξαρτάται και προσδιορίζεται από μια σειρά συνδεόμενων και αλληλεξαρτώμενων μεταβλητών, όπως είναι η ηλικία, το φύλο, το επάγγελμα κ.α. Σε μια απόπειρα κατηγοριοποίησης των μορφών της κοινωνικότητας, για μια πιο εύκολη χρήση του όρου, έγινε διάκριση μεταξύ δύο βασικών τύπων, της τυπικής και της άτυπης κοινωνικότητας ή αλλιώς μεταξύ οργανωμένης και αυθόρμητης κοινωνικότητας. Στην περίπτωση των σωματείων, και εδώ συγκεκριμένα των Φίλων των Γραμμάτων, οι κοινωνικές σχέσεις, που αναπτύσσονται εμπίπτουν στην κατηγορία της τυπικής και οργανωμένης κοινωνικότητας. Με βάση όσα έχουν ειπωθεί οι Φίλοι των Γραμμάτων φαίνεται να αποτέλεσαν την περίπτωση μιας σταδιακά αυξανόμενης ομάδας ανθρώπων, που μεταπήδησαν από τον χώρο της άτυπης και αυθόρμητης κοινωνικότητας στον χώρο της τυπικής και θεσμοθετημένης. Αυτού του είδους η μετάβαση προς μια νέα μορφή κοινωνικότητας αποτέλεσε ανάγκη και χαρακτηριστικό, ταυτόχρονα, της νεοτερικής εποχής, καθώς μέσα από τις σωματειακές οργανώσεις εκφράζονταν οι αστικές αξίες, όπως οι αρχές της ισότητας και της ατομικότητας. Παράλληλα, οι συλλογικές οργανώσεις έδιναν την δυνατότητα παρέμβασης στα δημόσια πράγματα, κάτι το οποίο δεν ήταν εφικτό μέσα στα πλαίσια της ιδιωτικότητας και του οικιακού χώρου. Όπως σημειώνει, όμως, η Χρ. Κουλούρη «τα σωματεία αυτά, παρόλο, που προωθούσαν την ιδέα της τυπικής ισότητας, απλώς αναπαρήγαν τις διαφορές κοινωνικής ισχύος, που ήδη υπήρχαν στο εσωτερικό της κοινωνίας, επιβεβαιώνοντας και εδραιώνοντας την αστική κυριαρχία...».⁶⁵

Μέσα στα όρια του δημόσιου βίου, οι σωματειακές οργανώσεις αποτελούν μικρές ομάδες, που διαγράφουν το δικό τους πεδίο δράσης και διακρίνονται από τους υπόλοιπους διαπλάθοντας την ιδιαίτερη συνείδηση και ταυτότητα τους και εκδηλώνοντας την ταξική κοινωνικότητα τους. Η ένταξη σε μια τέτοια οργανωμένη συσσωμάτωση με προσδιοριζόμενους και σαφείς στόχους αποτελεί έναν τρόπο

⁶⁴ Χριστίνα Κουλούρη, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας. Γυμναστικά και Αθλητικά σωματεία 1870-1922*, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1997, σελ. 29.

⁶⁵ ό.π. σελ.32

έμμεσης ή και πολλές φορές άμεσης διάκρισης. Ο Bourdieu, στο έργο του *η διάκριση. Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*, υποστηρίζει, πως η αισθητική κρίση δεν είναι εγγεγραμμένη στον άνθρωπο, αντίθετα αποτελεί μια κοινωνική ικανότητα, που προσδιορίζεται και εξαρτάται από ένα σύνολο μεταβλητών σημείων. Οι αισθητικές μας επιλογές, δηλαδή, αποτελούν μια κοινωνική ικανότητα, η οποία αποτελεί με την σειρά της την συνισταμένη παραγόντων, όπως είναι το μορφωτικό μας επίπεδο, το οικονομικό μας κεφάλαιο και η κοινωνική μας καταγωγή. «Με άλλα λόγια, ότι συλλαμβάνουμε διαμέσου δεικτών, όπως είναι το μορφωτικό επίπεδο ή η κοινωνική μας καταγωγή ή ακριβέστερα, στη δομή της σχέσης, που ενώνει αυτά τα δύο είναι επίσης τρόποι παραγωγής της καλλιεργημένης έξης»⁶⁶, όπως σημειώνει ξεκάθαρα ο Bourdieu. Συμπερασματικά η διατύπωση αυτή μας οδηγεί να αντιληφθούμε, πως οι αισθητικές επιλογές αποκτούν κοινωνικό νόημα και είναι ικανές να σηματοδοτούν κοινωνικές διαφορές, όχι επειδή διαθέτουν μια εγγενή ιδιότητα, αλλά επειδή εμείς τους προσδίδουμε ικανότητες με έναν πολύπλοκο τρόπο.

Αυτές οι διαφορές, που απορρέουν από τις αισθητικές επιλογές, οδηγούν τον Bourdieu να αντιμετωπίσει το πρόβλημα των τάξεων. Οι τάξεις, όπως τις αντιλαμβάνεται ο Bourdieu δεν αποτελούν στεγανές ομάδες, που αντιπαρά τίθενται στην βάση οικονομικών και κοινωνικών συμφερόντων, με τον απόλυτο, δηλαδή, τρόπο που τις εννοούν οι κλασικοί μαρξιστές. Για τον Bourdieu οι διαφορές, που υπάρχουν υποδηλώνουν την διασπορά και άρα την ύπαρξη ενός χώρου. Ο κοινωνικός χώρος, που κατασκευάζει ο Bourdieu οργανώνεται από δύο θεμελιώδης αρχές κοινωνικής διαφοροποίησης, το οικονομικό και το πολιτισμικό κεφάλαιο. Τα δύο αυτά κεφάλαια διαπερνούν τον χώρο των κοινωνικών θέσεων το πρώτο κάθετα και το δεύτερο οριζόντια δημιουργώντας διαβαθμίσεις. Τα κοινωνικά υποκείμενα, δηλαδή, χωρίζονται κάθετα σε ομάδες ανάλογα με τον όγκο του οικονομικού κεφαλαίου, που διαθέτουν. Ακολουθεί μια δεύτερη οριζόντια κατάτμηση στο εσωτερικό των ομάδων με βάση τον όγκο του πολιτισμικού κεφαλαίου, που διαχειρίζονται. Στον χώρο, που κατασκευάζει ο Bourdieu, υπάρχουν συνεχώς δυνάμεις έλξης και απώθησης μεταξύ των ομάδων. Παράλληλα, η επιλεκτική δραστηριότητα των δρώντων υποκειμένων και το κοινωνικό νόημα, που αυτή μεταφέρει, δημιουργεί συνενώσεις ή μετατοπίσεις των διαφορετικών ομάδων. Για τον Bourdieu οι συγκρούσεις, που περιγράφουν οι μαρξιστές διαφαίνονται στην προσπάθεια κάθε διαφοροποιημένης ομάδας «να

⁶⁶ Pierre Bourdieu, *Η διάκριση. Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*, Αθήνα, Πατάκη, 2002. σελ. 109

επιβάλει ως ανώτερο στην ιεραρχία των κεφαλαίων το ισχυρότερο είδος κεφαλαίου, που η ίδια διαθέτει.».⁶⁷

Ο Bourdieu αποδεικνύει, κατά αυτόν τον τρόπο, πως «η σχέση μεταξύ ομάδων στον χώρο του βιοτικού ύφους αποτελεί μια κρυμμένη αλλά θεμελιώδη διάσταση των ταξικών αγώνων.».⁶⁸ Για τον συγγραφέα της *Διάκρισης* τα διάφορα κεφάλαια, που ορίζουν τις βασικές αρχές διαφοροποίησης των κοινωνικών υποκειμένων υπάρχουν σε δύο μορφές, στην αντικειμενική και στην συμβολική τους μορφή. Η αντικειμενική μορφή, είναι όπως έχει ανεπηρέαστη από τις αντιλήψεις των υποκειμένων πάνω σε αυτή. Η συμβολική μορφή, αντίθετα, μεταφέρει μαζί της όλες τις απόψεις, τις παραστάσεις, και τις σκέψεις των δρώντων υποκειμένων για αυτήν. Το συμβολικό κεφάλαιο, λοιπόν, πρέπει να αναγνωριστεί και να διαβαστεί σε ένα δεύτερο επίπεδο, « επειδή τα άτομα ή οι ομάδες ορίζονται αντικειμενικά, όχι μόνο από αυτό που είναι αλλά και από αυτό που φημίζονται ότι είναι, από ένα αντιληπτό είναι, το οποίο, ακόμη και αν εξαρτάται στενά από το είναι τους, δεν είναι ποτέ ολοκληρωτικά αναγώγιμο σε αυτό.».⁶⁹

Οι Φίλοι των Γραμμάτων, χωρίς σε καμία περίπτωση να οργανώνονται γύρω από μια έντονα και ξεκάθαρα περιχαρακωμένη έννοια της τάξης, φαίνεται, ωστόσο, να αποτελούν την συμβολική διάσταση μιας ακούσιας ή εκούσιας προσπάθειας διαχωρισμού μιας αστικής ομάδας βολιωτών. Την πρωταρχική αυτή διάκριση της ομάδας επιτείνουν πλήθος άλλων διαδικασιών, που γίνονται στα πλαίσια της λειτουργίας του συλλόγου και μεταφέρουν έναν όγκο συμβολικού κεφαλαίου. Μέσα από αυτό το πρίσμα θα μπορούσαμε να εκτιμήσουμε τις περισσότερες ενέργειες του σωματείου, όπως τις διαλέξεις, τις εκδρομές, τις εκδόσεις βιβλίων, την επιφυλλίδα στην εφημερίδα Θεσσαλία, τα Θεσσαλικά Γράμματα. Στην ουσία, οι παραπάνω ενέργειες περιχαράκωναν τον σύλλογο πίσω από την εικόνα, που ο ίδιος είχε κατασκευάσει για τον εαυτό του, πίσω από το αντιληπτό του είναι. Προτάσσοντας, λοιπόν, το οικονομικό και πολιτισμικό τους κεφάλαιο και αναδεικνύοντας τα στην συμβολική τους μορφή, τα μέλη του συλλόγου καταφέρνουν να γίνουν μια διακριτή ομάδα, μέσα στους κόλπους της βολιώτικης κοινωνίας, και να αναπτύξουν έναν συγκροτημένο λόγο δημόσιας παρέμβασης.

⁶⁷ ό.π. σελ.27

⁶⁸ ό.π. σελ.32

⁶⁹ ό.π. σελ.33

Αυτή η αστική κουλτούρα της κοινωνικής αναμόρφωσης υπήρξε κύριο χαρακτηριστικό, κατά τον μεσοπόλεμο. Η Ντουνιά παρατηρεί, πως «ένα από τα βασικά αιτήματα του ελληνικού πνευματικού χώρου, κατά την διάρκεια του μεσοπολέμου, είναι το αίτημα της ανανέωσης και του εκσυγχρονισμού.».⁷⁰ Οι Φίλοι των Γραμμάτων αντικατοπτρίζουν, ακριβώς, αυτήν την απόπειρα να αποβεί μια περιορισμένη ομάδα διανοητών, σε αναμορφωτικό μοχλό για ολόκληρη την κοινωνία του Βόλου. Τις προσδοκίες του συλλόγου για μια πνευματική κοινωνία, αποτυπώνουν τα λόγια του Ι. Σιαφλέκη, σε ένα άρθρο στην επιφυλλίδα «Μ' αυτές τις σκέψεις καθιερώνεται κάθε προσπάθεια, που αποσκοπεί στην δημιουργία μιας πνευματικής επικοινωνίας των ανθρώπων ενός τόπου. Έτσι, φαίνεται γιατί δεν αρκεί να υπάρχει πνευματική ζωή σε έναν τόπο αλλά πρέπει να υπάρχει και πνευματική κοινωνία πλατιά ή περιορισμένη, που να ανταλλάσσει και να κυκλοφορή τους πνευματικούς καρπούς της. Για μια τέτοια πνευματική κοινωνία που θεμέλιο της είναι όλες οι αρετές, που χαρακτηρίζουν όλες την ανώτερη ανθρώπινη ενέργεια αξίζει να αγωνισθεί κανείς. Αλλά πρέπει να αγωνισθεί κτυπώντας το σάπιο και το νεκρό και βάζοντας στην θέση του το ζωντανό και το φωτεινό καρπό της ιδέας του.».⁷¹ Οι σκέψεις, αυτές του Σιαφλέκη, αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα, καθώς υπήρξε πρωτεργάτης αυτής της κίνησης, καθορίζοντας την πορεία του σωματείου. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να δούμε και όλες τις δραστηριότητες του σωματείου. Οι διαλέξεις, η έκδοση των Θεσσαλικών Γραμμάτων, η έκδοση των βιβλίων και της επιφυλλίδας, καθώς και η σύσταση βιβλιοθήκης και η ίδρυση νυχτερινού σχολείου, δύο ιδέες, που διατυπώθηκαν αλλά έμειναν, τελικά, ανυλοποίητες, ο πλουραλιστικός χαρακτήρας του συλλόγου και η ενασχόληση των μελών του με θέματα που άπτονταν σε αυτό, που σήμερα ονομάζουμε τομέα των ανθρωπιστικών επιστημών και πολλά άλλα δείχνουν τον διευρυμένο ορίζοντα προσδοκιών των Φίλων των Γραμμάτων και, κυρίως, την θέληση τους να γίνουν ένα πνευματικό εγκαθίδρυμα, που θα στόχευε στην πνευματική ανασύσταση της πόλης. Για τον λόγο αυτό, βλέπουμε, πως οι ευαισθησίες του συλλόγου προσανατολιζόνταν, στην ουσία, σε θέματα, που αφορούσαν την βελτίωση της ποιότητας ζωής των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων.

⁷⁰ Χρ. Ντουνιά, *Λογοτεχνία και πολιτική. Τα περιοδικά της αριστεράς στον μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Καστανιώτη, 1999, σελ.15.

⁷¹ Ι. Σιαφλέκης, «Για μια πνευματική κοινωνία», *Θεσσαλία*, 27 Ιουνίου 1937, αρ. φ. 12.665, σελ. 3.

Βέβαια, θα ήταν λάθος να αντιληφθούμε τον σύλλογο με απόλυτο τρόπο, είτε ως έκφανση ταξικών διαφορών, είτε ως συνειδητοποιημένο πνευματικό ταγό της πόλης, ως μια πρωτοπορία, που καθοδηγεί τα κατώτερα στρώματα. Και τα δύο αυτά χαρακτηριστικά φαίνεται να υπάρχουν στον σύλλογο, αλλά όχι με απόλυτο και καταφανή τρόπο. Πρόκειται περισσότερο για σύνθετες διαδικασίες, που με έναν πολύπλοκο τρόπο αποτυπώνονται στην φυσιογνωμία του συλλόγου. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι εμφανή, κυρίως, κατά την προπολεμική περίοδο του συλλόγου, καθώς μεταπολεμικά οι ιδιαίτερες συνθήκες, που επικρατούν στην χώρα, θα προσανατολίσουν τους Φίλους των Γραμμάτων προς τον εαμικό χώρο. Η προσέγγιση του εαμικού χώρου, από τους Φίλους των Γραμμάτων, δεν θα πρέπει να ερμηνευθεί ως στροφή 180 μοιρών, αντίθετα φαίνεται να είναι απόλυτα δικαιολογημένη και αναμενόμενη, με βάση όσα είπαμε.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Αρχεία και πρωτογενείς πηγές

- Αρχείο του συλλόγου *Φίλοι των Γραμμάτων*, Δη.Κ.Ι., Βόλος.
- Θεσσαλικά Γράμματα, (1945).
- Θεσσαλία, (1937).

B. Δευτερογενείς βιβλιογραφία

- Αίγλη Δημόγλου (επιμ.), *Βόλος ένας αιώνας*, Βόλος, Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης, 1999.
- Νίτσα Κολιού, *Άγνωστες πτυχές κατοχής και αντίστασης 1441-44: ιστορική έρευνα για τον νομό Μαγνησίας*, Βόλος, 1985.
- Χριστίνα Κουλούρη, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας. Γυμναστικά και Αθλητικά σωματεία 1870-1922*, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1997.
- Γ. Μαυρογορδάτος-Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 1998.
- Γιάννης Μουγογιάννης, *Ο βολιώτικος πολιτισμός του μεσοπολέμου*, Αθήνα, Πύλη, 1990.
- Γιάννης Μουγογιάννης, *Πτυχές του βολιώτικου πολιτισμού 1940-1990*, Βόλος, Ώρες, 1992.
- Χριστίνα Ντουνιά, *Λογοτεχνία και πολιτική. Τα περιοδικά της αριστεράς στον μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Καστανιώτη, 1999.
- Γιάννης Παπακώστας, *Φιλολογικά σαλόνια και καφεενεία της Αθήνας*, Αθήνα, Εστία, 1991.
- Άννα Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το έθνος 1880-1980: εκατό χρόνια αγώνες για την αυθεντική ελληνική γλώσσα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2001.
- Χαράλαμπος Χαρίτος, *Η Εμπορική Σχολή του Βόλου (1900-1977), συμβολή στην ιστορία της*, Βόλος, Ώρες, 1992.
- Χαράλαμπος Χαρίτος, *Το παρθεναγωγείο του Βόλου*, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1989.

- Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, συλλογικός τόμος Α1, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2001.
- Pierre Bourdieu, *Η Διάκριση. Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*, Αθήνα, Πατάκη, 2002.
- Mario Vitti, *Η γενιά του τριάντα*, Αθήνα, Ερμής, 2000.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000074 701

